

14' 2021

МАУП

Міжрегіональна
Академія управління
персоналом

УКРАЇНСЬКА МОВА І НАЦІЯ

Випуск 14

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

Хмельницький, 2021

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ ІНСТИТУТ
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
Приватного акціонерного товариства “Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

УКРАЇНСЬКА МОВА І НАЦІЯ

Випуск 14

Хмельницький - 2021

УДК 811
ББК 81.2Укр
З 112

З 112 Українська мова і нація : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий.
Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2021. Вип. 14. 146 с.

У збірнику наукових праць «Українська мова і нація» вміщено тези, статті науковців, в яких розкрито широке коло мовних проблем: цивілізаційно-культурний розвиток України в контексті сучасних глобалізаційних процесів; українська мова в сучасному інформаційному просторі; нормативно-правові документи щодо мовної політики в Україні на сучасному етапі; державна мовна політика в галузі освіти України; мовне середовище учнівської та студентської молоді: виклики сучасності та ін.

Адресовано широкому колу читачів, причетних до вивчення сучасної мовної ситуації в Україні: учням, здобувачам вищої освіти, аспірантам, викладачам, науковцям.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Білий Л. Г., кандидат педагогічних наук, доцент; директор Хмельницького інституту МАУП (головний редактор); **Парандій В. О.**, кандидат історичних наук, доцент; **Блажевич О. І.**, викладач-методист української мови та літератури; **Дика Л. Л.**, кандидат філологічних наук; **Козак Р. В.**, кандидат філологічних наук, доцент; **Кабачинська С. І.**, заслужений журналіст України; **Калинюк Н. В.**, кандидат філологічних наук; **Королевська О. Д.**, викладач-методист української мови та літератури; **Костенко Д. В.**, викладач іноземної мови, доктор філософії в галузі державного управління; **Матвіюк К. І.**, голова Ради козацьких старійшин Хмельниччини, дисидент; **Мельник Р. М.**, кандидат філологічних наук, доцент; **Никитюк С. І.**, викладач іноземної мови; **Савчук Л. О.**, кандидат педагогічних наук, доцент; **Олійник В. В.**, кандидат педагогічних наук, доцент, викладач-методист української мови та літератури (відповідальна за випуск).

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Рева Л. Г., кандидат філологічних наук, член-кореспондент Академії наук вищої освіти України, член Національної Спілки красномисльців України.

Петрушенко О. О., кандидат філологічних наук, доцент.

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради
Хмельницького інституту Міжрегіональної академії управління персоналом
(протокол № 9 від 25 жовтня 2021 р.)

© Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом,
2021

© Автори статей

ЗМІСТ

ПЕРЕДМОВА.....	6
Білий Л. Г. МОВА І ДЕРЖАВА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ	7
Адамський В. Р. КОНЦЕРТНА АФША КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1917 РОКУ.....	9
Байдич В. Г. ДЕПОРТАЦІЯ – ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ГЕНОЦИДУ СЕЛЯН ПІСЛЯ ШТУЧНОГО ГОЛОДОМОРУ 1932 – 33 РР. НА ПІВНОЧІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (БЕРЕЗЕНЬ 1935-го – ЧЕРВЕНЬ 1936-го РР.).....	15
Бакун Т. В. ІСТОРИЧНИЙ ЕТАП В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	33
Берегова Н. П., Джигун Л. М. МОВА І НАЦІЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ.....	36
Дацюк О. А. БОГОСЛУЖБОВА ПРАКТИКА ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ.....	44
Дика Л. Л. ЕПІТЕТ ЯК ОБРАЗНИЙ ЗАСІБ МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ.....	58
Діхтяренко З. М., Устенко В. І. НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ (ПЕРСОНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: НАДІЯ СУРОВЦОВА – ЖІНКА-ЛЕГЕНДА У МАНІ)	65

Комарова О. В. ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ.....	83
Кравчук Л. Д. МОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ В АСПЕКТІ НОРМАТИВНОСТІ.....	86
Нетеча Є., Никитюк С. І. ГРАМАТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ В АНГЛОМОВНІЙ РЕКЛАМІ ЖІНОЧИХ ПАРФУМІВ.....	91
Никитюк С. І. СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ.....	94
Олійник В. В. УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ОДИН ІЗ СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ.....	97
Осяк С. ДУХОВНІСТЬ, КУЛЬТУРА ТА МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ.....	99
Полякова С. В. СУРЖИК ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ.....	103
Поморова Н. А. ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЇ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ.....	106

Сердуніч Л. В УКРАЇНІ, А НЕ «на».....	113
Сердуніч Л. МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПОВЕРНІМО РІДНЕ СЛОВО ІЗ ЗАБУТТЯ!.....	116
Сердуніч Л. ФІРМОНІМИ НА ВУЛИЦЯХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО.....	126
Стецюк В. В. ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ.....	137
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	142

ПЕРЕДМОВА

*«... І доки бринітиме Рідная Мова
У творчій розвої та в силі,
Ростиме нам доля, трава мов шовкова,
Мов наші пісні орлокрилі!»
(І. Огієнко)*

З мови починається сама держава. У мові – важлива суть існування держави, її сила і могутність.

У системі державних пріоритетів мовна політика посідає чільне місце, оскільки її стратегічним завданням, поряд з гарантуванням мовних прав людини, є утвердження суспільної злагоди і політичної стабільності, забезпечення єдності держави і зміцнення української державності.

Мова – явище суспільне. Для кожного народу рідна мова найдорожча. Творячи свою духовну культуру, він великою мірою самовиражається в мові. Рідна мова допомагає відчутти місце своєї культури в загальнолюдській світовій культурі.

У народі побутує вислів: «Рідна мова – це характер народу». В ній відбито його національні звичаї, побут нахили. Мова – це ще й історія народу. Від найдавніших часів наші предки залишили в мові свої глибокі сліди. У мові відбивається і пам'ять народу, бо майбутнє виростає з минулого. Нам – українцям – потрібно плекати кожне слово рідної мови, передане нам у спадок від наших пращурів. Потрібно вивчати, розвивати, берегти свою мову, бо без неї народ перестає бути самостійним, незалежним і багатим.

Отже, ми повинні відроджувати рідну мову з розумом, повагою, відроджувати українську культуру, не поспіхом та законами, а серцем і бажанням людей.

Вашій увазі пропонуються наукові статті сучасних українських науковців, зокрема істориків, філологів, культурологів, юристів, психологів та ін., в яких розкриваються різні погляди на актуальні мовні проблеми.

Висловлюємо щирі вдячність усім небайдужим українцям, яких турбує доля сучасної української мови, і які прагнуть долучитися до її розвитку і сприяти її поширенню та процвітанню.

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ

Л. Г. Білий,
*директор Хмельницького інституту МАУП,
кандидат педагогічних наук, доцент*

МОВА І ДЕРЖАВА В КОНТЕКСТІ ПРОЦЕСІВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

*«Нації вмирають не від інфаркту.
Спочатку їм відбирає мову...»
(Ліна Костенко)*

Нині мовне питання в контексті процесів глобалізації є актуальним. Найважливішу роль у консолідації суспільства відіграє мова. Як переконує світовий досвід, насамперед мова завжди лежала й лежить в основі духовного єднання людей у певну спільноту.

Із сивої глибини віків бере початок наша мова. Шлях її розвитку – це тернистий шлях боротьби.

Зазначимо, що розвиток і функціонування мови значною мірою зумовлені станом суспільства. У мові відбиваються соціальна диференціація суспільства, демографічні процеси, рівень загальної освіти народу, розвиток науки тощо. Суспільство може цілеспрямовано впливати на розвиток мови. Свідомий вплив суспільства на мову (урядові заходи) називають мовною політикою.

Мова є надбанням кожної окремої людини і найбільшою суспільною цінністю. Як явище індивідуальне й соціальне, вона обслуговує і кожную окрему людину, й усе суспільство. Основними її функціями є: оформлення думок (мислетворча функція) і міжлюдське спілкування (комунікативна функція). Мова однаково спрямована як у внутрішній, психічний, так і в зовнішній, соціальний світ людини. Завдяки цьому вона виконує визначальні особистісні і суспільні функції.

Питання популяризації мови потребує гнучкості у виборі методів та засобів дії. Нікого не можна змусити адміністративними методами користуватися українською мовою. Потрібна правильна й мудра мовна політика, яка б повернула народ до рідної мови, а національним меншинам дала змогу зберегти свою мову й водночас оволодіти в повному обсязі державною мовою.

Отже, мова і суспільство перебувають у тісному взаємозв'язку. Руйнування мови – це злочин держави перед народом.

Мова є найвищою формою патріотизму, основою до вивчення культури, історії, традицій.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мова і мовознавство [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pidru4niki.com/68600/dokumentoznavstvo/mova_movoznavstvo.
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://archive.cym.org/МО/vykhovnyky/content/mova_ta_nacia.pdf

В. Р. Адамський,
кандидат історичних наук, доцент
(м. Хмельницький)

КОНЦЕРТНА АФІША КАМ'ЯНЦЯ-ПОДІЛЬСЬКОГО НАВЕСНІ-ВЛІТКУ 1917 РОКУ

У повідомленні подано концертні програми, які демонструвалися у Кам'янці-Подільському навесні-влітку 1917 р. Анонси про ці культурно-мистецькі заходи друкувалися у місцевій газеті «Подільнин».

Ключові слова: театр, концерт, прем'єра, Кам'янець-Подільський, оголошення, благодійність.

Лютнева революція 1917 р. у Росії призвела до трансформації багатьох сфер суспільно-політичного, соціально-економічного та культурно-освітнього життя. Цей процес сутнісно позначився і на розвитку регіонів, зокрема Подільського. Сьогодні історіографічна література, в якій предметно розглядаються різнопланові питання у стратегічній у військовому відношенні Подільській губернії, нараховує сотні видань. Та, попри цей факт, чимало знакових тем залишається актуальними для подальших наукових розробок, включно з історією повсякдення.

Ми уже звертали увагу на проблему театральних прем'єр у Кам'янці-Подільському навесні-влітку 1917 р. [1]. У даному повідомленні предметом нашого аналізу виступатиме концертна діяльність у губернському центрі Поділля у період революційних потреб.

12 березня 1917 р. у Кам'янець-Подільському міському театрі відбувся благодійний концерт за участі відомих оперних співаків Гната Дигаса та Олени Івоні, а також знаних у широких колах мистецької громадськості піаніста-композитора Олександра Вельгорського та румунської співачки А. П. Дическул. Увесь чистий прибуток від концерту мав надійти у розпорядження Надії Володимирівни Брусилової для придбання пасхальних подарунків нищим чинам армії [2].

17 березня газета «Подільнин» повідомляла про організацію українською громадою у найближчому часі в Пушкінському

народному домі спектаклю «Хмара». Програма містила також великий концертний відділ за участі співачки М. Львової-Левкович. Розпорядником дійства виступав Г. Загорняк [3].

9 квітня Кам'янець-Подільське педагогічне товариство влаштувало в Пушкінському народному домі перший народний літературно-музикальний вечір, присвячений 80-тій річниці з дня смерті О. Пушкіна. Програма вечора включала виголошення реферату, декламування віршів, виконання музичних творів на слова поета, а також фрагмент постановки з «Бориса Годунова» [4].

11 квітня у міському театрі демонструвався бенефіс Д. Б. Марчукова, після якого відбулася велика концертна програма [5].

18 квітня єврейська громадськість міста Кам'янця-Подільського організувала у міському театрі виставу та концерт. Режисером запросили Зігельмана. Чистий прибуток від заходу становив понад 250 руб. Із цієї суми 40 карб. спрямували єврейському драматичному гуртку «Кунст», 100 карб. – єврейській соціалістичній партії та понад 110 карб. – раді об'єднаних організацій. Розпорядником свята виступав М. Альтер [6].

Велика прем'єра відбулася в Пушкінському народному домі 22 квітня 1917 р. Її організаторами виступила господарська комісія з'їзду військових депутатів частин Південно-Західного фронту та гарнізону м. Кам'янця-Подільського. За безпосередньої участі солдат та офіцерів глядачам було представлено драму Щеглова «Червона квітка», комедію Ришкова «Бажаний і неочікуваний» та велику концертну програму за участі співачки Елеонори Бородіної і місцевих виконавців [7].

«Подільнин» вмістив на своїх шпальтах звіт про цю виставу. Глядацька зала була переповнена. У ложі губернатора розмістився генерал О. Брусилов. Біля входу до зали стояли солдати з великими червоними бантами в петлицях, супроводжуючи до своїх місць глядачів. Спектакль розпочався співом «Марсельєзи», після чого довго тривали аплодисменти. У драматичному етюді «Червона квітка» головну роль грала відома кам'янчанам актриса Мещерська, а роль незнайомця виконував солдат Латригін, котрий, за свідченням очевидців, продемонстрував великий талант. Спектакль та інші сценічні прем'єри затягнулися до глибокої ночі [8].

З глибоким запалом публіка слухала гру за роялем пані Світовидової. Декілька романсів виконав Варава. Великий шквал

позитивних емоцій викликала у глядачів декламація капітана Полянка і спів пана Княжича. Концертна програма завершилася ще одним виконанням «Марсельєзи» [9].

Розпорядниками свята виступали голова господарської комісії підполковник Черкаський та солдат Непийвода. Весь чистий прибуток від концерту надійшов до фонду зібрання військових депутатів на політико-просвітницькі проекти [10].

29 квітня студентським союзом республіканців у міському театрі було поставлено виставу та влаштовано велику концертну програму [11]. Всього прибуток від прем'єри становив 963 карб. 33 коп., а чистий прибуток – 621 карб. 35 коп. Він увесь надійшов до студентського бюро на просвітницько-агітаційну діяльність. Розпорядниками свята виступали С. Гrepачевський, Ю. Ковський та Д. Стерник [12].

30 квітня гуртком єврейської молоді «Кадима» у міському парку було влаштоване гуляння, 50 відсотків чистого збору від якого віддали у розпорядження Н. В. Брусиловій [13].

20 травня у міському театрі на користь Кам'янець-Подільського відділу Російської соціал-демократичної робітничої партії був організований концерт за участі артиста російської опери Миколи Олександровича Масальського. У концерті також брали участь піаністки Е. Рапопорт і Н. Кост [14].

28 травня радою військових депутатів частин штабу і гарнізону м. Камянця-Подільського у міському парку було влаштоване гуляння. Чистий прибуток спрямували у фонд на «друковане слово в окопи» [15].

29 травня завдяки зусиллям керівника товариства Червоного Хреста О. Александрова було організовано концерт на користь військовополонених російської армії. У концерті брали участь оперна співачка Одеського міського театру А. Дическул, артист Московської опери, відомий баритон Г. Миклашевський, віолончеліст М. Орлов. Акомпанувала піаністка К. Саліна [16].

15 червня у міському театрі відбувся концерт примадонни Одеського міського театру О. М. Урбан-Волковицької та відомого піаніста-композитора І. В. Толкача. Виконувалися романси Римського-Корсакова, Арєнського, Гpєчанінова, Рєнчицького, Глієра, Черєпніна, Годара, Блєйхмана. Також виконувалися твори Бєтховєна, Шопєна, Ліста, Толкача та ін. Акомпанував на концерті Г.

Ольховський. Чистий прибуток від заходу передали у розпорядження Головнокомандувача арміями Південно-Західного фронту генерала О. Брусилова на потреби фронту. Відповідальним розпорядником концерту виступав В. Шумінський [17].

21 червня у міському театрі відбувся концерт за участі виконавиці старих та нових циганських романсів, російських та польських пісень Е. Бородіної. У концерті також брали участь А. Шелковський, Д. Глущенко, П. Денисова, П. Шелковський та тріо солдат – А. Соловійов, С. Попов і А. Нарбеков [18].

28 червня у Пушкінському народному домі ставилася вистава та була представлена велика концертна програма, участь у якій брали пані Т. Вандич, Добровольська, Чарториська, Кидарська та пани Висоцький, Волинський і Войтачек. Крім того, в антрактах грав оркестр 1 кулеметної роти під управлінням Г. Резниченка [19].

1 липня на численні прохання глядачів в театрі «Гігант» відбувся концерт талановитого артиста російської опери М. Масальського за участі відомого піаніста-віртуоза Й. Толкача і тенора Ф. Радченка. Чистий прибуток від виступу мав надійти у розпорядження Військового міністра О. Керенського на потреби російської революційної армії [20]. У зв'язку з цією подією «Подольнин» писав: «Сердечно вітаючи благородну та високу мету цього концерту, не можна не виразити задоволення з нагоди спільного виступу таких великих музично-вокальних сил, як М. О. Масальський та Й. С. Толкач, які дадуть можливість справжнім любителям мистецтва отримати повне естетичне задоволення» [21].

Таким чином, суспільні трансформації на Поділлі, що розпочалися навесні 1917 р. з падінням самодержавства в Росії, не призвели до завмирання мистецького життя у його губернському центрі. Концертна афіша Кам'янця-Подільського була досить насиченою. До міста приїздили артисти з провідних культурних центрів України, а також із своїми програмами виступали місцеві митці. Активну участь в організації концертних програм брали військові частин армій Південно-Західного фронту та гарнізону Кам'янця-Подільського.

Список використаних джерел та літератури:

1. Адамський В. Р. Театральна афіша Кам'янця-Подільського навесні-влітку 1917 року. *Історія, культура та освіта:*

християнський вимір: зб. наук. пр. /ред. кол.: Л. Г. Білий (гол. ред.) та ін. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2021. Вип. 11. С. 32–42.

2. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 11 марта.

3. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 17 марта.

4. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 8 апреля.

5. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 11 апреля.

6. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 27 апреля. 7

. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 20 апреля.

8. Адамський В. Р. Театральна афіша Кам'янця-Подільського навесні-влітку 1917 року. *Історія, культура та освіта: християнський вимір*: зб. наук. пр. /ред. кол.: Л. Г. Білий (гол. ред.) та ін. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2021. Вип. 11. С. 35.

9. Театр и искусство. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 25 апреля.

10. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917.

11 апреля. 11. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 28 апреля.

12. Адамський В. Р. Театральна афіша Кам'янця-Подільського навесні-влітку 1917 року. *Історія, культура та освіта: християнський вимір*: зб. наук. пр. /ред. кол.: Л. Г. Білий (гол. ред.) та ін. Хмельницький: Вид-во ХІ МАУП, 2021. Вип. 11. С. 37.

13. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 30 апреля.

14. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 18 мая.

15. Анонс. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 27 мая.

16. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 26 мая. 17. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 13 июня.

18. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 18 июня.

19. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 21 июня.

20. Театр «Гигант». *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 27 июня.

21. Объявление. *Подольнин* (ежедневная, политическая, общественная и сельско-хозяйственная газета). Каменец-Подольский. 1917. 29 июня.

В. Г. Байдич,
*кандидат історичних наук
(м. Хмельницький)*

**ДЕПОРТАЦІЯ – ЯК ПРОДОВЖЕННЯ ГЕНОЦИДУ
СЕЛЯН ПІСЛЯ ШТУЧНОГО ГОЛОДОМОРУ 1932 – 33 РР. НА
ПІВНОЧІ ХМЕЛЬНИЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (БЕРЕЗЕНЬ 1935-го –
ЧЕРВЕНЬ 1936-го РР.)**

У статті досліджується процес розкуркулення та депортації населення з сіл прикордонної полоси Вінницької області, на прикладі Полонського, Шепетівського та Плужнянського районів.

Ключові слова: *одноосібники, куркулі, переселенці, допереселенці, депортація, Полонський район, Шепетівський район, Плужнянський район, колгоспники.*

Архівні матеріали з грифом «таємно» та «цілком таємно», які були розсекреченні в кінці 20-го століття і знаходяться в Державному Архіві Хмельницької області дають можливість дослідникам більш правдиво та всебічно проаналізувати проблему розкуркулення селян через депортацію останніх та виселення їх з території України. Враховуючи ту обставину, що інформаційно-довідні матеріали готувалися для перших осіб районної, обласної та республіканської партноменклатури, носили закритий характер, на сьогоднішній день є найбільш повними та об'єктивними. Адже вони базувалися також на відповідних документах керівників ОДПУ, прикордонників та міліції. Дана інформація про кількість розкуркулених та депортованих селян Поділля на нашу думку є неповною та суперечливою. В статті ставиться завдання, покладаючись на наявний архівний матеріал показати масштаби на характер депортації розкуркулених селян на прикладі 3 районів: Полонського, Шепетівського та тогочасного Плужнянського.

В кінці 1929 р. партія більшовиків відмовилася від НЕПУ і перейшла до політика комуністичного штурму з примусовою продрозкладкою, заборонаю торгівлі, картковою системою для міського населення, експропріацією (розкуркуленням) найбільш заможних селянських господарств.

На листопадовому пленумі ЦК ВКП(б) ухвалив постанову «Про сільське господарство України і про роботу на селі», де зобов'язали Україну в «найкоротший строк впровадити колективізацію, показати приклад іншим республікам». Україну було віднесено до групи районів СРСР, де колективізацію планувалось завершити восени 1931-го або на весні 1932-го року. Партійна постанова від 5-го січня 1930-го року «Про темпи колективізації і заходи допомоги державному будівництву» закликала до соціалістичного змагання по організації колгоспів і розглядала сільськогосподарську артіль як перехідну до комуні форму колгоспу. Вже 23-го січня була прийнята постанова «Про заходи проти куркульства» її мета – ліквідація заможної частини селянства, щоб змусити всіх інших селян вступити в колгоспи. До 1-го березня у Україні було примусово колективізовано 62,8% селянських господарств, а на 1-ше червня розкуркулено 90 тис. господарств у 450 районах УСРР.

7 травня 1932 р. постановою РНК СРСР «Про спецпереселенців» було затверджено план виселення куркулів в кількості 38,3 тис. сімей, з них 6 тис. селянських родин з України за Урал. На прохання Ягоди та Кагановича (керівництво ОДПУ), план було перевиконано. Додатково виселено з Чернігівської області 300 родин куркулів «оскільки це єдина область у якої не проводилось розкуркулення». В січні 1933 р. відповідною партійною ухвалою було затверджено «700 селянських сімей з 20-25 сіл Дніпропетровщини на виселку та виключення з партії 50 комуністів для негайного ув'язнення в концтаборах...» там же 400 родин куркулів з Харківської області, а також 40 виключених з партії комуністів – на північний Урал. З жовтня 1933 р. для 9546 родин українських куркулів адресою депортації став сумнозвісний Біломорсько-Балтійський канал. Поетапні розкуркулення та депортація селян здійснювалась і в 1934 р. Підставою для виселення став лист ЦК від 14-го вересня, в якому дозволялося застосовувати репресії проти осіб, які злісно не виконували свої зобов'язування із хлібоздачі та є більш заможними. Прийняте 31-го жовтня рішення Політбюро «дозволялося виселяти з прикордонної смуги УРСР від 300-1000 сімей одноосібників». 27-го грудня на засіданні Політбюро в чергове було розглянуте питання, НКВС зобов'язувалося вислати із західних прикордонних округів у

східні райони України 2000 антирадянських сімей та переселити одночасно 7-8 тисяч господарств ненадійного елементу.

Перехід до суцільної колективізації в Україні проводився в основному із застосуванням адміністративних заходів. Курс на насадження колгоспів та радгоспів у сільському господарстві, розкуркулення, грабіжницька хлібо – заготівля створили нестерпне становище на селі. Примусово створювалися ТОЗи – товариство спільної обробки землі, комуни, сільгоспартілі, що привело до зростання селянського опору. Селяни говорили, що комуни це чума для нас. Побоювання можливості воєнної інтервенції проти держави зі сторони Польщі спонукало партійне керівництво до репресивних заходів проти заможних селян, які підкріплювалися відповідними законодавчими актами. Для упередження протестних виступів проти розкуркулення до 9-го лютого 1930 р. було арештовано 11685 осіб. Більше половини територій України було визначено, як місце суцільної колективізації – 309 районів. Згідно наказу ДПУ УРСР від 11-го лютого №4472 до кожної округи прикріплювалися війська прикордонників та школи міліції, а в районах формувалися особливі загони з озброєних комуністів та комсольців. 20-го лютого 1931 р. на засіданні Політбюро партії більшовиків було затверджено план розкуркулення в Україні – передбачалося депортувати до 300000 сімей. За 39 днів, з 1-го червня по 9-те липня за межі України було виселено 31655 сімей, а це 131409 осіб (71 ешелон) при плані 30000 сімей. Ще 19000 чоловік було арештовано органами ОДПУ у березні місяці. Так, протягом 1930 – 1931рр. з України було примусово вивезено 63817 сімей на заслання [1, арк. 336], які не бажали вступати в колективні господарства. На підставі Постанови ЦК КП(б)У від 20-го грудня 1934 року «Про переселення з прикордонних районів німецького та польського населення» до Сибіру в січні 1935-го року депортували близько 40000 осіб. З 1-го по 9-те лютого було депортовано у спецпоселення Біломорсько-Балтійського комбінату 2000 родин у кількості 8678 осіб. 23-го січня 1935 року політбюро ЦК прийняло чергову постанову «Про переселення з прикордонної лінії 8300 господарств в зв'язку з оборонними міркуваннями...» в розрізі якої 2835 господарств, як політично ненадійні [2, арк. 1] виселялись з території Вінницької області (до вересня 1937 р. Хмельниччина була у складі Вінницької області). Фактично було виселено 8329 сімей або 38892 особи, з них 2866 сімей поляків, 1903 сімей німців, 3434 сімей

українців, 126 інших сімей. Ще пізніше, 16-го листопада, була ухвалена постанова «Про переселення 1500 польських сімей з прикордонних районів Вінницької області». Маховик депортації селянства був запущений.

Що ж стосується рішення про переселення з прикордонної зони території «укріпрайонів» Вінниччини, то вже 25.01. секретарі райкомів партії отримали виписки зі сумнозвісного протоколу №30, де чітко була визначена причина депортації «...пояснити переселенцям, що вони переселяються у віддалені райони, як такі, що не проявили себе у зміцненні кордону, та колгоспного ладу [3, арк. 4]». В той же час наголошувалося, що радянська влада надає пільги, а одноосібникам можливість вступити у колгоспи. При цьому заяви про вступ можуть приймати начальники ешелонів, під час етапування з пізнішою передачею у відповідні колгоспи на новому місці проживання. Переселенцям дозволяли вести з собою худобу, птицю, інвентар, особисте майно та продукти (хліб, картопля, овочі і т.д.), а також пресоване сіно та дрова для палива [4, арк.5].

Переселення (депортація) стосувалася Полонського, Шепетівського, Любарського, Дзержинського, Славутського, Летичівського, Заславського, Проскурівського, Ляховецького та Городоцького районів.

Вже через 2 дні, 25.02. секретарю Полонського райпарткому Руню Вінницький обком партії визначив на переселення в сімох селах 180 господарств з резервом (+32 двори). В основному були вибрані населенні пункти, в яких ступінь колективізації складав 30-70%, де проживало українське, польське, єврейське, німецьке населення (одноосібники, і так звані куркулі (див. табл.)).

Назва населеного пункту	кількість		національність			депортовано	
	дворів	населення	українці	поляки	євреї	господарств	населення
Горошки	992	3662	3217	430	15	50	117
Буртин	262	2702	530	2172	78	25	113

Ново-Полонне	712	2157	2007	150	–	30	137
Новоселиця	306	1341	–	1341	–	15	62
Польська							
Лодзянівка	124	572	117	1451	4	20	98
Тиранівка	237	1872	1872	–	–	20	112
Котелянка	347	1255	1041	210	14	20	70

В підготовлених списках було включено 60 чоловік, що служили в петлюрівській та білій арміях, 193 чоловіки, як куркульські елементи, а також сім'ї: 113 поляків, 94 українців, 1 чеська, 89 – одноосібників та 91 сім'я колгоспників. Серед депортованих нараховувалось 339 дітей до 16 років [5, арк. 125]. В свою чергу, для зміцнення колгоспів прикордонної полоси, планувалось допереселити 110 господарств з числа «кращих колгоспників ударників Київської та Чернігівської областей» [6, арк. 2].

Керівництво цією роботою ЦК партії безпосередньо покладало на районні комісії у складі: секретаря райкому партії, голови РВК, голови комісії ЦК і начальника відділу НКВС (в даному випадку Руня, Малютіна, Варфоломеїва, Оксса). Відповідно були визначені члени обласної комісії – Чернявський, Соколинський, Піонтовський, яких обком відряджував у розпорядження райкомісій, їх потрібно було використовувати для підготовчої роботи по депортації. Крім того, з Києва направляли мобілізованих спеціально для цієї цілі робітників, яким райкомісії зобов'язанні всіляко сприяти в складанні списків господарств по депортації селян. Якість списків повинна забезпечити виселення тих елементів, знаходження яких у районах неможливе [7, арк. 7]. Особлива увага зверталась на «цілком таємну та конспіративну роботу». Зобов'язати районні комісії оголошувати господарства про переселення не раніше, як за 7 днів до дати відправки з району «передбачивши живе тягло, автотранспорт та необхідне паливо, намітивши маршрути, обминаючи великі населенні пункти, забезпечивши охорону» [8, арк.8]. В той же час вселяти допересельців з Чернігівщини планувалося в першу чергу у ті села та колгоспи, звідки буде проведено масове та суцільне виселення. Рекомендували поселяти не менше 7-10 сімей, при цьому, отримавши погодження з прикордонним загonom та військовими відомствами. Частину приміщень переселенців, які знаходилися близько до кордону, по рішенню НКВС зносилися без компенсацій, все інше

залишалося безкоштовне для допереселенців. Що ж стосувалося допереселенців-ударників на Полонщинну, райком зобов'язувався оточити їх особливою увагою. Малося на увазі – переселенці подоляни залишати хати, клуні, хліви, посіви для допереселенців, приміщення необхідно було відремонтувати. Крім того, потрібно було заготовити паливо на зиму, фураж для коней, корів, а також встановлювалася жорстка охорона всіх будівель, які залишають депортовані. Була підключена облспоживспілка, яка виділяла спеціальний фонд товарів в першу чергу для обслуговування колгоспників-ударників з розрахунку на одне господарство: 2 пари взуття, 2 кілограми мила, 5 пачок махорки, 10 метрів матеріалу сатину, 1 кг цукру, 3 літри гасу та 100 карбованців на придбання готової одежі.

Особливий сектор ЦК(б)У 29.01. прислав на місця план відправки ешалонів з Полонського району, з якого випливало, що місцем погрузки селян визначено станцію Полонне, а поселення – «бараки тупіка гранітних кар'єрів.» Сама ж відправка людей планувалась 23.02. – 95 сімей, 24.02. – 85 сімей в Дніпропетровську область. Термін перебування в дорозі складав 3 дні, станції розгрузки значились відповідно Шарівка і Понтаєвка. Серед відповідальних за села працівники: Геллер, Трегубов, Винокур, Айзенберг і тд. З цього приводу з 4-го лютого по 15-те березня 1935-го року відбулося у Вінниці 10 засідань обласної комісії. На першому засіданні було визначено кількість допереселенців з Київської і Чернігівської областей у складі 918 господарств. Для депортованих з Поділля встановлювалося обмеження по вивозу кількості зерна, картоплі, овочів. Господарства зобов'язувались здавати в пункти прийому до 2 тонн продукції з можливістю компенсації по місцю прибуття в Дніпропетровській області.

Мобілізованих партійних діячів для підготовчої роботи було недостатньо, тому по мірі звільнення від роботи в одних районах їх «перекидали» в інші. Про «добровільність» переселення селян годі було й говорити. Свідченням того були факти, про вилучення паспортів у переселенців – однак свавілля було вчасно припинено. У списки депортованих ні комсомольці, ні члени партії не попадали. При цьому, в кожному селі проводилися збори колгоспного активу, на яких шельмували переселенців за те, що не вступали в колгоспи і що вони вороги радянської влади. З метою забезпечення революційного

порядку та охорони переселенців, попередженню втечі селян за кордон у всі ці райони були відрядженні 14 оперативних працівників НКВС, прикордонники. Паралельно створені оперативні групи міліціонерів в кількості 110 кінних та 50 піших чоловік, резервна група у складі 100 чоловік, на Понінківській паперовій фабриці сформована група з 15-ти міліціонерів [9, арк. 87]. В цей час на кордон було перекинуто додаткові маневрені групи та навчальні військові підрозділи. Перед командуванням військових об'єднань №99 та №52 поставлено завдання – на час підготовчих робіт по переселенню вести «тактичні» заняття в Любарському, Дзержинському та Летичівським районах, де були заворушення селян.

Районні комісії кожні 5 днів інформували ЦК партії про обстановку на місцях. Що стосувалося допереселенців, то в день прибуття владу на місцях зобов'язано всіх дітей негайно зарахувати в школи (на Полонщину було виділено не менше 2000 зошитів та олівців). Стояло завдання – забезпечити дітей гарячими сніданками та матеріальною допомогою за рахунок міського бюджету. Всіх неграмотних дорослих зобов'язували навчатись у весняний період. Що ж стосується санітарно-медичного обслуговування, то цією роботою відав представник комісії Піонтковський. За кожним ешеленом був закріплений 1 лікар та 2-3 помічники. Для прикладу: за Полонним – Бідер, Шепетівкою – Дробніс, Любаром-Гуртфінкель, Заславом – Зусман, Проскуровим – Гельтман.

6-го лютого ЦК партії надіслав на місця кінцевий план відправки ешелонів, адреси депортації були змінені на Ново-Пражський район Дніпропетровської області та визначені села – замість Шарівки – Куцовка (Понтаївка залишилася). Планувалася компенсація депортованим по виплатам: за один гектар оранки на зяб – 18 карбованців, оранки під культури – 23 карбованці, за посів на зиму – від 18 до 80 карбованців в залежності від довідки райземвідділу. Розрахунок за трудовні нараховані в 1935 р. планувалося проводити по приїзду на нове місце [10, арк. 87]. Щоб зацікавити переселенців до вступу в колгоспи на Дніпропетровщині встановлювались пільги: зняття всіх недоїдків по сільськогосподарському податку; повністю звільнення від сільськогосподарського податку та культзбору; зняття 50% страхових внесків за 1935 р.; звільнення від поставок молока та м'яса; для тих, хто не бажав вступати в колгоспи, пільги не передбачалися, була

лише одна поступка – зменшення податку на 50% по м'ясу за 1935 рік.

В процесі підготовки до переселення одночасно була проведена робота по усуспільненню корів селян, які недавно вступили в колгоспи. Адже на основі статуту колгоспник мав право тримати лише одну корову, а у багатьох, хто вступив в колгосп було по 2-3 корови. 13.02. постановою Вінницького обкому затверджено 2800 господарств по переселенню на Дніпропетровщину і 1010 господарств, завербованих у Чернігівській області на Поділля. З метою запобігання втеч колгоспників-ударників влада на місцях зобов'язувалася давати таку роботу «яка товаришам була знайома». 20-го лютого перший ешелон з Вінницької області з переселенцями було відправлено зі Славутського району. Як відмічав в інформації секретар обкому Чернявський В. «погрузка проведена організовано без всякої затримки».

В Полонському районі до оголошення про переселення приступили 24.02. Перші збори проводилися лише за участю членів партії, комсомольців та активістів, на яких підтримували виселення одноосібників та куркулів. На зборах обговорювали кожну кандидатуру, реакція активістів була: «правильно», «давно вже пора йому подальше від кордонів», «бандит», «а цей добрий кулацюга», «добре підібрали». Було багато виступів незадоволених колгоспників «що мало переселяють, бо села сильно засмічені класово чужими елементами, яким не можна довіряти кордони». Наголошували про вороже відношення переселенців до радянської влади, проведення контрреволюційної агітації, «багато ще ворогів не занесено в списки переселенців, що багато не виправдали довіру радянської влади і не зміцнювали колгоспи і що радянська влада, переселяючи їх, дає можливість на новому місці себе виправдати».

Переселенці реагували на критику – «Зрозуміло чого нас переселяють, ці будинки потрібні для комсомольців, а виселяють то чесних людей» (село Войцехівка Чук Ганна). Донька Івана Пробатюка заявила голові Тирновської сільради, що накладе на себе руки. В селі Горошки селяни говорили – «скоро кінець національній політиці, закриють польські школи, вже ліквідована районна польська газета, а нас поляків-вчителів в любов хвилину можна вислати, тому, що влада з народом робить, що хоче. Радянська влада все зруйнувала – народ бідує». З цього ж села учителька Макарович говорила – «в

Теофіпольському районів вже закрили всі польські школи і ліквідували польські сільради. З Проскурова перевели всі інститути і технікуми, а їх місце займає військо, все це говорить про те, що буде війна». В Ново Полонному в колгоспі було виявлено конюха, в минулому активного петлюрівця, який «погано відносився до колгоспного коня, а також бригадира, що підривав трудову дисципліну. Цих людей включили в списки переселенців». Селянин Шкварун в минулому петлюровець – «в мене в жилах тече чорна мужицька кров, лише одна провина, що Керенський зробив мене офіцером». В той же час факти непокори населення офіційно, попри заборону та секретність інформації, про виселення, фіксувалися відповідними органами. Для прикладу: в селі Мозорки Заславського району – три брати Озимовські побили голову колгоспу та комсомольця, залякували активістів. У Волочиському районі село Петереса, депортовані розпускали слухи, що після них буде виселено все село. В селі Лодзянівка переселенка Островська – «з чим я поїду на чужину, що скажете дітей мені подушити»; Богінський Казимир – «я поїду, но діти пропадуть»; по селу розповзаються слухи про погані матеріальні умови в селах Дніпропетровщини. Переселенець Левицький говорив – «нас переселяють не тому, що ми являємося неблагонадійними, а тому що в районі куди нас переселяють в 1933 р. 90% населення вимерло від голоду». В окремих випадках люди говорили про необхідність вступу в колгосп, бо радянська влада всіх одноосібників, як своїх ворогів вишле на північ. «Зараз по всьому Союзу йде наступ на одноосібника» – село Горошки Боцман. Пятницький Томаш заявив «коли я взнаю, хто мене вніс в список по переселенню, то я його вбю.» Гавронський «а чому не переселяють євреїв?». Сідорський з села Горошки «все це робить жидівська влада, щоб помститись нам за службу в Петлюри.» с. НовоПолонне колгоспник Олійник «народ не буде боротися за радянську владу, бо дуже багато обіжених. В польських селах ходили чутки, що радянська влада мстить полякам за вбивство Кірова, поляком Миколаєвим.» В цей час мобілізований ЦК партії Волков залишив в одній з селянській хат Шепетівського району списки переселенців і секретна інформація стала відома населенню завдовго до встановлення терміну оповіщення. За халатне відношення останнього відізнавали з роботи і притягнули до партійної відповідальності.

Тим часом вербування добровольців селян в Чернігівській області проходила незадовільно. Так, згідно списку колгоспників переселенців, затверджених комісією Чернігівської області, 55 родин було завербовано в 23 селах області, найбільше по 3-4 сім'ї з сіл: Сеньківка, Велика Городня, Здраговка, Мощенко, Конотоп, Дубравне, з інших сіл – по одній родині [11, арк. 93]. Декілька раз мінялися дати відправки ешелонів. План транспортування колгоспників ударників, розроблений ЦК був складений без врахування термінів переселень з районів Вінницької області. Так в Летичівському районі – виселення закінчили 06.03., а розселення розпочато 11.03., відповідно в Любарському – 10.03. – 16.03. Таке рішення поставило райони в умови коли вони не змогли серйозно підготуватися до переселенців.

На початку березня на місця був розісланий лист Постишева про факти куркульської агітації проти переселення в райони Вінницької області, в якому також ставилися завдання пришвидшення приїзду ударників до початку весняної сівби.

А яка ж реальна ситуація була на Полонщині? Згідно інформації партійних органів показники по колективізації в селах становили: 1932 р. – 63%, 1933 р. – 75.4%, 1934 р. – 84%. Фактично в багатьох селах реальна картина колективізації була зовсім іншою: Понінка – 46.7%; Горошки – 51%; Мала Лабонь – 47%; Забоління – 71.7%; Польська Новоселиця, м. Волянськ – 72%; Адамів – 76% [12, арк.54]. Земельні площі під посіви в районі становили 36265 га. Колгоспів було 27, а поза МТС – 20. В 1934 р. урожайність цукрового буряку становила 60 ц з га, жита – 7 ц з га, пшениці – 12.5 ц, овесу – 11.5 ц, ячменю – 12 ц з га. На протязі року проведено недостатню механізацію сільського господарства, закуплено 27 жаток, лобогрійок, 11 сівалок. В колгоспах нарахувалося 5067 коней, з них 4321 в одноосібників, а реально робочих коней в колгоспах було лише 85 голів. В зв'язку з зміцненням колгоспів, більша частина коней одноосібників «перейшла» в їх користування – забрано 2678 голів «максимальний приріст за рахунок усупільнення робочих коней.» Що стосується великої рогатої худоби, то люди неохоче розставлялися з годувальниками сімей: корів в колгоспах нараховувалося 457 од., в колгоспників вдома – 4483 од., в одноосібників 3018 од.

На жаль на 04.05. 1948 р. в справі було підшито 110 листів інформації, а 22.04.1957 р. залишилися 34 – зникло 76 листів. Які вони були за змістом сьогодні можна лише здогадуватись. З куцої

інформації, що залишилися дізнаємося, що під час голодомору 1932-1933 рр., частина керівників рятували людей. Так, в селі Велика Новоселиця «член партії, зав школою допустив нищення 7 телят (рятував учнів, авт).» Подібна ситуація була в селах: Буртин, Горошки, Кіпчинці ... Як відмічав Пленум райкому партії «через притупленість класової пильності, ворожі елементи, куркулі і петлюрівці, скориставшись слабкістю провели свою ганебну роботу – знищення поголів'я тваринництва: коней – на 1279, корів – на 947, свиней – 625, зовсім зліквідовані вівці, кролі і птиця [13, арк. 120].

Переселення було проведено в семи з 28 сіл та розцінювалось, як «міроприємство по очистці прикордонної полоси від антирадянських елементів та осіб, зв'язаних з Польщею, в зв'язку з неминучою війною на заході» – з інформації від 06.03. НКВС [14, арк. 120].

В основному сім'ї переселенців склалися з 3-5 осіб, однак були і великі сім'ї. Наприклад, село Тиранівка: сім'ї Дідковського – 15 чоловік, Бортюк, Цибулі, Крисюка, Якимчука, Бортика, Пробатюк – по 8 чоловік (з них 6 дітей).

По графіку, перший ешелон, що відправлявся 03.03. о 19:00 на ст. Куцовка мав об'єднувати 41 критий вагон, в тому числі 17 вагонів для людей, 7 платформ, 19 – для тварин, 11- для вантажів та 1 вагон – супровід для охорони.

Для другого ешелону, що відправлявся 04.03. о 19:00 на станцію Понтаївка виділялося 34 критих вагони, з них 16 для людей, 14 для тварин, 9 – для домашніх речей, 6 платформ і 1 вагон для охорони. Однак при погрузці переселенців вагонів виявилось недостатньо – додатково виділено 2 вагони першому і 8 – другому ешелонам. По вечірній інформації 04.03. «ніяких непорозумінь та ексцесів не було, три чоловіки захворіли, їх розмістили в міську лікарню і 2 людей (Муравський з с. Горошки і ще один не відомий) втекли».

Якщо депортовані з Вінниччини могли розраховувати лише на свої власні кошти при купівлі хлібу на станції (з розрахунку 6 кілограм на одну сім'ю за готівку) та одержі, то для допереселенців виділялися кредитні кошти, включно на ремонт та устаткування кожного будинку. Хоча траплялися і непорозуміння між районною та центральною владами. Для прикладу, Полонський район звернувся з додатковим фінансуванням та фуражною допомогою для ударників,

на що отримав категоричну відмову. Рішенням вищестоячої комісії було відмічено, що «секретар Рунь не зрозумів вказівок про необхідність утворення відповідних умов для до переселенців, звернення визнати як несерйозне» [15, арк. 93].

14.03. по новому календарному плану підтвердилася відправка з Ічні та Городнянки по 55 господарств на Поділля. Кожній сім'ї надавалися відповідні пільги, а також виділявся посуд та по 1 центнеру зерна.

В інструкції по прийому колгоспників-ударників першим пунктом стояло «недопущення надмірного розпиття алкоголю завербованими» (отримавши підйомні кошти відбувалось святкування приїзду, при цьому села були оточені прикордонниками, щоб ніхто не втік). Поряд з цим переселення визвало небачений вступ одноосібників у колгоспи, люди не бажали покидати рідні місця. Наприклад, на протязі останньої неділі по селу Горошки в колгосп вступило 100 господарств. Аналогічна ситуація була по іншим селам [16, арк. 116].

Що стосується переселення з Шепетівського району, то дії влади були визначені відповідною постановою та вказівками партійних функціонерів. Деякі заходи і на сьогоднішній час викликають подив про «організований підхід» та проведення прийому допереселенців. Села та хати, куди вселяли допереселенців, потрібно було прикрасити лозунгами, повісити портрети вождів, влаштувати дитячі ранки на станціях прибуття – Майдан Вила та Шепетівка, організувати кімнату матері та дитини. Колгоспи зобов'язували привезти молоко дітям та продукти, а також мобілізувати комсомольців, профспілки і зустрічати гостей з духовими оркестрами (військові гарнізони), організувати вечір зустрічі приїзжих зі старими колгоспниками, з постановкою картини чи спектаклю [17, арк. 4]. На Шепетівщину переселялися жителі Бахмацького району, сіл: Красне, Корбутівка, Нові Млини, Обмачево, Городище, Матіївка, Пальчики, Горохово, Атюша, Митчинки, Курінь, Варварівка, Красилівка – загальною чисельністю 120 сімей та жителі Березнянського району, сіл: Леніно, Синява, Бігаць, Городища, Семенів, Гусав, Березань – 30 сімей. Поселення 150 колгоспних господарств планувалося наступним чином: в Дерманську сільську раду – 37 (47) господарств; в Михайлючку – 21; в Цмовську – 16; в Мальованську – 8; в

Траулінську – 12; в Хролінську – 10; в Городищенську – 18; в Городнявську – 12; в Судимонтовську – 16.

Такий розподіл базувався на основі даних з яких випливало, що з Дермавки виселяли 47 сімей, колгосп в своєму розпорядженні мав 1400 га землі, велику племену ферму в 300 корів, 49 свиней та 140 коней. Село колективізовано, вважалося німецький національним, хати були добротні, працювала школа семирічка.

Село Михайлючка – на 110 дворів мало 528 га землі, на фермі – 74 корови та 59 коней. На території знаходився великий державний керамічний завод, який був для колгоспників джерелом додаткових доходів, село – національно німецьке.

Село Цмовка нараховувало 123 двори, з них лише 3 одноосібних, 628 га землі, 65 голів рогатої худоби та 84 коней. Колгосп мав свій цегляний завод, що випускав вогнетривку цеглу, обладнаний на 400 чоловік клуб. При хутірській системі в основному проживало польське населення.

В селі Мальованці – 233 господарства, 741 га землі, 167 корів, 110 коней. В колгоспі працювала гончарня та цегляний завод, за 1934 рік трудодень в коштах складав 250 крб. На той час це були чималі гроші: для прикладу, трудодень в селі Городнявка складав 3 крб. 50 коп. В селі проживали в основному поляки, хutorська система.

В село Судимонд нараховувалось 304 господарства, 26 корів, 30 коней, цегляний завод, частина населення об'єднана в промколгосп «Шамот». В порівнянні з сусідніми селами вважалося культурно відсталим, національно польським.

Село Городнявка – 155 дворів, в колгоспі, 3 одноосібних господарства. Землі – 658 га, 106 корів, 91 кінь. 30% населення проживало на хуторах, 70 – компактно.

Село Траулін: всього дворів 217, 983 га землі, більша частина якої засівалася цукровим буряком, 72 корови, 8 свиней, 158 коней. До грудня 1934 р. 45% населення вступило в колгосп.

Село Хролін вважалося допереселенським в 1932 р. допереселено 10 сімей, всього 175 дворів, 877 га землі, 129 корів, 114 свиней, 124 коней. Українська семирічка та обладнаний клуб.

325 корів нараховувалося в селі Городище, 3 одноосібника, землі 1296 га, 35 корів, 48 свиней, 213 коней. На території сільської знаходився санаторій НарКом охорони здоров'я на 300 чоловік (в

приміщенні монастиря, який був побудований в 1782 р. власниками князями Любомирськими для монахів Римо-Католицького Кармеліцького ордену). Колгосп мав 2 ставки та 10-ти річку.

Відповідно з 14 населених пунктів Шепетівщини були переселені подоляни. В архіві Хмельницької області в наявності є списки та характеристики на переселенців-подолян, з яких видно, що були депортовані: польське населення сіл Городнявка (16 сімей – 62 особи), Мальованка (14 сімей – 61 особа), Цмовка (24 сім'ї – 126 осіб), Городище (25 сім'ї – 81 особа), Судимонд та хутір Добрий (34 сім'ї – 153 особи); німці та поляки з Михайлючки (29 сімей – 151 особа), Дерманки та хутору Антоніка (47 сімей – 197 осіб) та Шепетівки (Василева Гребля, Косецьке поселення, Залізничний вузол – 48 сімей та 190 осіб, в тому числі дві сім'ї чехів, одна євреїв, одна німців, одна поляків). Були підготовлені відповідні характеристики в яких зазначалося по якій причині виселялися: «...куркуль, розкуркулений, був на засланні, вороже налаштований проти радянської влади, за кордоном має родичів, активний петлюровець, має зв'язок з бандитським елементом, має намір нелегально втекти за кордон, активний учасник волинок...». Серед відомих особистостей – Микола Дзюба – охоронець Петлюри; Василь Линник – повітовий комісар; Франц Чижевський – командир загону армії УНР. Провини німців переселенців перед радянською владою: «...куркуль, бандит, виключений з колгоспу, отримував гітлерівську допомогу...». Що стосується характеристик-рекомендацій колгоспників-ударників з Чернігівської області: «... служив в Червоній армії, по соціальному стану бідняк, виробив стільки-то трудовнів, родичів куркулів немає, майна немає, немає нічого...» Ешелони з переселенцями були відправлені згідно плану – 26-го та 28-го лютого. Через 4 дні 1-го і 2-го березня 1935-го року, на станціях виграшки Сахновщина та Кишчевка прикордонники та працівники НКВС зустрічали подолян на новому місці проживання.

В цей час був утворений з частин Заславського району новий Плужнянський район, який «попав» під репресивні заходи радянської влади в травні – червні 1936 р. РадНарКом Союзу прийняв відповідну постанову за номером 776-120 с. 28-го квітня «Про виселення з УСРР і господарське облаштування в Каргандинській області Казахської АСРР 15 тис. польських і німецьких господарств» – під поселення що створювали частини НКВС депортації підлягало 45 тис. осіб. Згідно

постанови переселенців з України направляли на вільні землі Летовочного, Червоноармійського і Тарангульського мясорадгоспів Карагандської області Казахстану з розрахунку від 25 га землі на одне господарство. Земля – чорнозем, на якій можна вирощувати культури, подібно як на Поділлі: пшеницю, овес, ячмінь, просо, горох та городину. Переселенці – українці, поляки та німці, що не проявили себе у зміцненні радянської влади та колгоспного ладу. За кожним населеним пунктом Плужнянського району був закріплений уповноважений від райпарткомітету, який починаючи з 28-го травня і до закінчення роботи без відома райкому не мав права покидати село. Кожному вручили пам'ятку, яку по закінченню роботи потрібно було негайно повернути в райком та списки по переселенню. На 18-ту годину вечора було зібрано активістів села (комуністів, комсомольців, інтелігенцію) для наради на якій пояснили, що завдання по «обороздатності держави та зміцнення кордону... переселення всіх тих, хто не виправдав довіру радянської влади і не проявив себе у зміцненні кордону та колгоспного ладу) [18, арк. 54]. Активістам було роз'яснено, що переселенців відправляють в Казахстан, їм надається ряд пільг і можливість на новому місці проявити відданість Радянській владі та колгоспному ладу. Списки переселенців не оголошували, попередили актив, що їх зачитатимуть пізніше.

На другий день, 29-го травня, згідно списку активістів о 8-мій ранку проведено другу нараду, на якій повторно, ще раз зачитали ту саму інформацію та оголосили списки переселенців (за виключенням сіл Хотня, Хотня друга, Старо Гутиська, Малі Радогощі, Сторониче). Ці списки оголошувались окремо кожному активісту, за яким було закріплено по 2-3 родини і по приходу усіх разом в сільську раду розпочинаючи з 10-тої години ранку. З метою уникнення бунтів збирали по 2-3 голови сімейств, оголошували їм про переселення і «що радянська влада надає можливість їм справитися... одноосібникам можливість вступити в колгоспи» [19, арк. 61]. Виїзд до Казахстану через 5-6 днів.

На травень 1936 р. в районі було 15984 особи працездатних, з них 6722 чоловіки, 7571 жінка та 1671 підліток. В колгоспах нараховувалося 4098 коней, 1857 коней поза МТС та 756 коней знаходились в господарствах одноосібників. На весь район був один комбайн, 21 молотарка, 24 трактори, 6 сінокосілок, 2 снопов'язалки, 10 луцильників та 1 картоплекопач. Більшість робіт виконувались

вручну та кіньми. За інформацією в 1935 р. було посіяно та зібрано озимого жита 9336 га, пшениці 1236 га, ярої 586 га, ячменю 3393 га, овесу 3744 га, гречки 1740 га, гороху 1449 га, картоплі 3373 га, цукрового буряка 254 га, коноплі 169 га, маку 65 га, городини 919 га. Близько 1000 га озимого жита на пшениці загинуло [20, арк. 14]. Депортатція проводилася з сіл: Старо Гутиська – 33 господарства; Ново Гутиська – 21 господарство; Радогоща – 16 господарств (180 чол.); Борисов – 29 господарств (134 чол.); Плужне – 19 господарств (99 чол.); Білотін – 13 господарств (52 чол.); Стороничі – 38 господарств (191 чол.); Михайліка – 52 господарства; Кам'янка – 23 господарства (110 чол.).

Дані про переселенців сіл Дзвонки, Курянки, Окніни, Добрин, Мала Боровиця, Загорці, Хотень відсутні в матеріалах справи.

Для організації роботи були направлені активісти з Антонінського району – 9 чоловік, Грицева – 11 чоловік, села Коритного – 3 чоловіки, села Мякоти – 8 чоловік, Теофіпольського району – 6 чоловік.

Декому з селян, які вступили в колгосп, виділяли на їхню долю коней, воза та упряж. Переселенців попереджали про обов'язковість заготівлі на 7-10 днів печеного хліба та інших продуктів. За хати, хліви на інші господарські будівлі компенсації не видавались, так як на новому місці «поселенці отримують хату обладнану і необхідну госпбудову» [51, арк. 69]. До дня від'їзду необхідно було випрати білизну, сплатити борги державі та провести санітарну обробку тварин. В села не допускали жителів з інших населених пунктів, незважаючи на родинні стосунки «... прийняти всі міри та в ніякому випадку не допускати ворожих демонстрацій, як зі сторони переселенців так і співчуваючих... бажаючих демонстративно виступити – негайно арештовувати та відправляти в райвідділ НКВС» [21, арк. 62].

Кожен уповноважений щоденно до 16:00 направляв інформацію в райком партії через довірену особу. Голови колгоспів та селищних рад під особисту відповідальність брали кожную хату переселенця на облік, виставляли охорону, щоб «... не виймали вікна, виривали підлогу, знімали двері, розбирали печі...» [22, арк. 63]. З інформації уповноваженого Єрусевича по селу Малі Радогощі секретарю райкому партії Щукіну від 10-го червня 1936-го року дізнаємося «... що з переселенцями проведений повний розрахунок за

трудодні 1934-го, 1935-го та 1936-го років. За посіви на садибах і за телят колгосп виплатив 8500 крб. Щоб запобігти втечі до кожної сім'ї закріплено по одному активісту, а до такого як Поплавський два активіста» [23, арк. 67]. З колгоспу також виділено 7 коней та 3 вози. Кожний переселенець грузив свої речі, шуму і плачу не було. Лише в день виїзду, деякі плакали, прощаючись з селянами, що залишились [24, арк. 52]. В секретній інформації уповноважену НКВС по селу Азарову наголошувалось, що багаж та тварини відправляти 6-го, а людей 8-го червня, зупинки робити далеко від лісу та населеного пункту, на станції Ізяслав все здати начальнику погруз пункту.

По приїзду селян в Казахстан ситуація не відповідала обіцянкам влади. По дорозі частина людей захворіла та померла, медпункти на місцях створені ще не були, будинки та хліви передавались переселенцям не безкоштовно, а в довгострокову суду терміном до 8-ми років. Правда дозволялося самим будувати поселення, але будматеріали необхідно було придбати за готівку або в порядку виділення довгострокової суди. Посівний матеріал, відпускався по заготівельній вартості як і фуражне зерно в суду терміном 3 роки і т.д. Люди в Україну змогли повернутися з Казахстану частково лише в 1960-х – 1980-х роках, а той – після розпаду Радянського Союзу.

Таким чином, проведенне дослідження показує, що в 1935 – 1936 рр. рішенням ЦК партії була проведена чергова хвиля розкуркулення та депортації(переселення) українців, поляків, німців, так званих політично-ненадійних осіб з метою зміцнення прикордонної зони та укріпайонів Вінницької області, створення колгоспів. Виселення проводилося примусово під керівництвом районних комісій під охороною прикордонників, міліціонерів, працівників НКВС. Жертвами репресій ставали одноосібники, куркулі, люди які в часи української революції 1917 – 1921 рр. боролися проти радянської влади. Документи що зберігаються у фондах ДАХМО підтверджують, що дані питання вивчені недостатньо, потребують детального аналізу архівних матеріалів, запису спогадів та свідчень живих учасників тих подій, висвітлюють білі сторінки становлення радянської влади на Поділлі та боротьбу населення проти примусової колективізації.

Список використаних джерел та літератури:

1. Енциклопедія історії України : Т. 2 / редкол. В.А.Смолій (голова) та ін. К.: Наукова думка, 2004. 336 с.
2. Державний архів Хмельницької області (далі ДАХМО). Ф 269. Оп. 1. Спр 156. Арк. 1.
3. ДАХМО Ф 459. Оп. 1. Спр 152. Арк.4.
4. ДАХМО Ф 459. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 5.
5. ДАХМО Ф 269. Оп. 1. Спр. 156. Арк. 125.
6. Там само Арк. 2.
7. Там само Арк.7.
8. ДАХМО Ф 459. Оп. 1. Спр. 152. Арк. 12.
9. Там само Арк.87.
10. Там само Арк.87.
11. Там само Арк.93.
12. Там само Арк.54.
13. Там само Арк.120.
14. Там само Арк.124.
15. Там само Арк.93.
16. Там само Арк.116.
17. ДАХМО Ф 459. Оп. 1 Спр. 152 Арк.4.
18. ДАХМО Ф 268. Оп. 1 Спр. 134 Арк. 54.
19. Так само Арк. 61.
20. Так само Арк. 14.
21. Так само Арк. 62.
22. Так само Арк. 63.
23. Так само Арк. 67.
24. ДАХМО Ф 268. Оп. 1 Спр. 134 Арк. 52.

Т. В. Бакун,
здобувачка
(м. Хмельницький)

ІСТОРИЧНИЙ ЕТАП В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

***Анотація.** Розглянуто історичні етапи становлення української мови; досліджено виникнення та розвиток слов'янської мови, її особливості; проаналізовано історичні основи минулого та теперішнього часу; визначено роль української мови у ХХІ столітті.*

***Ключові слова:** історія, розвиток, українська мова, слов'янська мова.*

Скільки б не жило людство, в його житті завжди буде поставати питання історії, адже це невід'ємна частина нашого життя. «Без минулого, немає майбутнього... Хто не знає свого минулого, той не вартий свого майбутнього», – кажуть у народі і я з цим погоджуюся.

Українська мова, як і будь-яка мова у світі створювалася з давніх-давен та має свої історичні етапи становлення, від первісної – до теперішньої.

Порівняльним описом основних історичних змін займаються певні науки: історична граматика, фразеологія, історична лексикологія, а також історична діалектологія.

Мова – складний процес, який увесь час змінюється та вдосконалюється, беручи свій історичний потік з даних, нагромаджених сучасним мовознавством.

Питання створення та розвиток української мови хвилював чимало людей, і етнографів, і різних лінгвістів. Саме так, у ХІХ столітті відбулась полеміка між російським істориком М. Погодіним, який вважав, що українці прийшли на територію сучасної України з Прикарпаття та заселили Київську землю не раніше, ніж ХV століття та українським етнографом М. Максимовичем, що твердив про автохтонність українського населення на його споконвічних землях і припускав, що українська мова сформувалась у Х–ХІ ст. на землях Південної Русі. Пізніше і інші продовжували розвиток цієї дискусії.

Існують різноманітні концепції історичного розвитку української мови. Виділяють два основних типи сучасних гіпотез:

1. Концепція вченого-мовознавця, академіка Ю. Шевельова – українська мова безпосередньо виділилася з праслов'янської мови, а після її розпаду у «східних слов'ян» сформувалося п'ять діалектів, два з них – києво-поліський та галицько-подільський – утворили українську мову.

Саму українську мову академік розподілив на шість головних періодів:

- протоукраїнський – охоплює період VII-XI ст.;
- давньоукраїнський – період XI-XIV ст.;
- ранньосередньоукраїнський – XV-XVI ст.;
- пізньосередньоукраїнський – XVIII ст.;
- сучасний – охоплює період від останніх років XVIII ст. до сьогоднішніх днів.

2. Концепція російського мовознавця О. Шахматова – українська мова бере свій початок від «спільноруської прамови», з якої походять й інші «руські мови» (північно-великоруська, південно-великоруська та білоруська).

Процес формування сучасних особливостей у мовознавстві тривав багато століть та вимагав багато зусиль.

Першим істориком давньої слов'янської писемності став учений Чорногорець Храбр, що жив у X столітті. Він розповідав про два етапи розвитку слов'янського письма. Першим став етап, коли слов'яни, читали за допомогою рисок і зарубок, а другий після прийняття християнства, саме тоді писали римськими і грецькими письменами.

Старослов'янська і давньоруська мови існували в Київській Русі, слугували доповненням одна одній та переважно виконували різні функції. Наприклад, старослов'янська переважно застосовувалася у церковній сфері, а давньоруська слугувала для укладання державно-юридичних законів та правових актів, тобто ведення ділової документації. Також прикладом є твір «Слово о полку Ігоревім», яке першочергово було написано давньоруською мовою.

Беручи основу поданих історією фактів, князь Володимир сповідує християнську віру та установлює слов'янську мову, яка з часом набуває удосконалення і розвивається.

Значно змінилися правописи, додалися нові слова, діалекти, жаргони, осучаснився алфавіт, граматики і правопис – усі ці

положення стали підґрунтям для створення сучасної української мови, що слугує у наш час для спілкування, написання художніх творів, поезій та історичних документів.

Живучи сьогоднішнім днем, на фоні мовної ситуації України в соціолінгвістичних вимірах, українська мова відіграє значну роль у суспільстві та державі, і, звичайно ж, у житті кожної людини.

Отже, можна сміливо сказати, що українська мова пройшла серйозний етап становлення та удосконалення, гідно заслуговуючи на почесне місце в списку наймилозвучніших мов у світі.

Список використаних джерел та літератури:

1. Традиції і свята українського народу. Донецьк, 2007. 166 с.
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <http://litopys.org.ua/shevelov/shev03.htm> – 5 пункт.
3. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики. Крижанівська О. І. «Академія», 2010. 10 с. 22 с.

HISTORICAL STAGE IN UKRAINIAN LANGUAGE

Annotations. *The historical stages of formation of the Ukrainian language are considered; the origin and development of the Slavic language, its features are studied; the historical bases of the past and the present are analyzed; the role of the Ukrainian language in the XXI century is determined.*

Key words: *history, development, Ukrainian language, Slavic language.*

Н. П. Берегова,
кандидат психологічних наук
Л. М. Джигун,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

МОВА І НАЦІЯ: ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ

Ще з первісних часів людина, окрім інстинкту свободи, індивідуалізму та егоїзму була наділена й інстинктом спільноти, прагненням належати до певної групи людей, де вона почувалася б своєю, повноціннішою та захищенішою. Так створювалися роди, племена, з яких згодом, внаслідок суспільного прогресу поставали народності. Така етнічна диференціація людства була її природною самоорганізацією. Людей об'єднувало в етнічні спільноти кровна і мовна спорідненість у первісні часи, і духовна спорідненість у подальшому поступі. Але етнос – явище непостійне, історично змінне, здатне до трансформації. Тому в процесі розвитку людства, одні етнічні спільноти розпадалися, інші, навпаки, поглинали слабші людські об'єднання, розросталися, зміцнювалися.

В цьому виявлялася сила певної народності, її воля та боротьба за життя, завдяки чому поставали до історичного життя нові народи. В такій підсвідомій боротьбі за життя, людство витворило нове суспільне явище - націю, яку можна визначити як кінцевий витвір новітнього культурно-історичного процесу, що постав на місці старої форми етнічного суспільного витвору - народу.

Нація – це політично організоване, самоідентифіковане співтовариство людей, яке, за різними підходами:

- може складатися з однієї або декількох національностей;
- усвідомлює себе згуртованою одиницею;
- володіє більш-менш певною територією;
- історію, культурою, мовою;
- зазвичай характеризується відносно великими розмірами і незалежним статусом [3].

Можливість тривалого існування нації обумовлюється функціонуванням і постійним вдосконаленням її внутрішнього змісту, що знаходить відображення в національній свідомості та

самосвідомості, національних цінностях, інтересах, смаках і самооцінках, національній культурі і мові. Прояв всіх цих компонентів складає життя нації. Кожна нація має свою національну свідомість, що виражається у складній сукупності соціальних, політичних, економічних, етичних, естетичних, філософських, релігійних та інших поглядів і переконань, що характеризують певний рівень її духовного розвитку. Національна свідомість є продуктом тривалого історичного розвитку, а його центральним компонентом виступає національна самосвідомість.

Крім останньої, до структури національної свідомості входять й інші елементи, наприклад усвідомлення нацією необхідності своєї єдності, цілісності і згуртованості в ім'я реалізації своїх інтересів, бережливе відношення нації до своїх матеріальних і духовних цінностей.

Особливу роль у житті нації відіграють її національні інтереси, що відображають цінності етнічної спільноти і служать збереженню її єдності і цілісності. Вони є найважливішою рушійною силою поведінки і діяльності як окремих осіб, так і нації, держави в цілому.

Це засвідчує трансцендентну божественну закономірність, мудрість часу. «Всі народи стали націями, коли почули в собі здатність реформувати людство», - сказав видатний український націолог Лев Ребет. Справді, всі суспільні явища, витворені людством у його поступі, є дещо загадовими і незбагненими у своїй суті. Недарма ж деякі дослідники, приміром, Б. Струве та М. Бердяєв вважали націю містичним організмом, акцентуючи увагу на її надприродності та ірраціональності.

Історія дослідження явища нації налічує не один десяток років. Ще наприкінці XIX – на початку XX ст. спостерігалися перші спроби теоретичного осмислення та дослідження цього явища в бутті суспільства, що було пов'язано з політичною, економічною та ідеологічною кон'юнктурою того часу та певного народу.

Націологія, загалом інтерес щодо проблем нації в Україні має свою дуже поважну історію. Варто згадати В. Липинського, Д. Донцова, В. Старосольського, О. Бочковського, Л. Ребета, які створили цікаві теорії та дефініції цього явища. За радянських часів теоретичне дослідження нації було в рамках панівної комуністичної ідеології, що означало спотворення та фальшування історії, політику

злиття нації та нівелювання усього достоту національного. І лише з прийняттям незалежності українське суспільство змогло повноцінно досліджувати, трактувати, переосмислювати це явище.

Сьогодні існує безліч дефініцій та теорій нації, але немає жодного визначення, яке було б науково усталеним, загальнообов'язковим, універсальним. Це можна пояснити тим, що нація є надто складним суспільним явищем і будьякі спроби її пояснити та визначити завжди будуть суперечливими та суб'єктивними. Витворити універсальну дефініцію нації неможливо ще й тому, що в реальності не існує ідеальної нації у вигляді абсолютного феномену, який можна було б узяти за взірць у науковому дослідженні. Адже кожна нація - це окремий феномен, який витворюється по-своєму, за певних історичних умов та суспільних обставин. А ще, як зазначив Л. Ребет, процес творення нації надзвичайно змінний і плинний, що майже ніде не досягає закінчених і викристалізованих форм [5].

Подібними були й міркування Д. Донцова, який перефразовавши відомий вислів Хосе Ортеги-і-Гасета, сказав, що нація ніколи не буває готовою [3].

Вона може перебувати або в розбудові, або в розкладі, третього її стану немає, і з цим неможливо не погодитися. Отже, ми все ще живемо в добу становлення нації.

Найпоширенішим, хоча дещо поверховим, навіть умовним розумінням нації є її визначення як найвищої форми організації суспільства, яку можна розглядати в різних аспектах. Приміром, з філософського боку нація - це спільнота в єдності її мови, культури, спільного історичного минулого, традицій. А з психологічного - спільнота, витворена людською волею, національною свідомістю, внутрішнім бажанням єдності і почуттям спільності.

Згідно з філософськими поглядами, націю характеризують її об'єктивні ознаки, які водночас витворюють її. Це територія проживання, тобто природні кордони, рідна земля, що консолідує народ почуттям обов'язку і патріотизму; історичні традиції, суб'єктивна пам'ять народу, історія, яка творила його майбутнє, формувала психіку; культура - сукупність матеріальних і духовних цінностей народу й своєрідний критерій вартостей; мова, особлива знакова система спілкування, яка споконвіку об'єднувала людей в одну спільноту, разом з якою витворювався і розвивався народ.

Усі ці об'єктивні ознаки нації дійсно мали і мають велике значення в націогенезі, зокрема, в українському націогенезі. Але найголовнішою ознакою української нації є мова, з виникненням якої постав народ, з відродження якої постала нація, з якою безпосередньо і опосередковано пов'язані інші її об'єктивні ознаки, що й доводить її значущість. Це насамперед культура, яка саме завдяки мові має національне забарвлення, є національним надбанням, це й історичні традиції, які творилися разом з мовою, це навіть територія проживання, яка трансформувалася у фольклор, звичаї, обряди, релігійне світовідчуття, що відображалось у слові.

Тому мова є незаперечним фактором творення нації. Адже саме з мов почали формуватися нації у середньовіччі, з мов у ХІХ столітті пробуджувалися і поставали до життя нації бездержавні, поневолені.

Протягом століть українська мова забезпечувала етнічні кордони народу, зберігала цілісність нації, оберігала її від етнічної смерті. Відомий український етнограф Вадим Щербаківський якось сказав: «Народ треба пізнавати, як людину». Людину ми пізнаємо завдяки спілкуванню, саме через її мову, оскільки в мові - її внутрішній світ, почування, мислення, інтелект, сутність. Так само через мову можна пізнати народ, оскільки вона розкриває сутність тих, хто є її носіями.

Мова як психологічне явище впливає на психіку народу, витворює його характер. Це особлива знаково-звукова система національного буття, національної сутності та психології народу. Саме завдяки мові людина відчувається «своєю» у певній національній спільноті, має здорове відчуття свого національного «я». І, як сказав Л. Ребет: «Мова є націотворчим чинником навіть не тому, що науково доведено, що вона не діалект, а самостійна, а тому, що в ній - традиції всієї української спільноти і доводить вона самобутність цієї спільноти, що утворилася на базі історичній, культурній і політичній».

Національна мова нею є не тому, що визнана гарною чи мелодійною, а тому, що дає своїм членам найкращі традиційні формули психологічного життя і всій нації служить як зрозуміла форма духовного контакту» [5].

Таким чином, мова - основний виразник національної психології і рушій духовного життя нації.

«Мова - це не просто спосіб спілкування, а щось більш значуще. Мова - це всі глибинні пласти духовного життя народу, його історична пам'ять, найцінніше надбання віків, мова - це ще й музика, мелодика, фарби, буття, сучасна, художня, інтелектуальна і мисленнєва діяльність народу» (Олесь Гончар).

Існує ,навіть, свято мови ,яке було започатковано Указом президента України № 1241/97 від 6 листопада 1997. Традиційно цього дня всіх українців запрошують написати Всеукраїнський диктант національної єдності і перевірити свої знання.

У 1989 році Верховна Рада УРСР надала українській мові статусу державної. Вона також є рідною мовою українців, які проживають за межами України: в Росії, Білорусі, Казахстані, Польщі, Словаччині, Румунії, Канаді, США, Австралії та інших країнах. Українською мовою розмовляють майже 45 мільйонів людей і вона належить до найпоширеніших мов світу [5].

Основні аспекти мови (лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний). Традиційні аспекти навчання рідної мови й нові підходи, зумовлені змінами в суспільному і духовному житті народу та концепцією національної школи в Україні (народознавчий, етнопедагогічний, культурологічний).

Аспекти вивчення мови:

- традиційні (лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний)
- сучасні (українознавчі, етнопедагогічні, культурологічні, діяльнісно-орієнтовані).

Лінгвістичний - засвоюють мову як систему, збагачують словниковий запас, також навчають мовні засоби у власному використанні.

Педагогічний – забезпечує врахування значення мови для виховання та розвитку пізнавальної діяльності людини.

Психологічний аспект – забезпечує врахування типу психологічних вчинків, які допомагають у засвоєнні знань та формування комунікативних умінь (пам'ять, увага)

Моральний – тісно пов'язаний з педагогічним, передбачає моральні якості особистості, національну свідомість та громадськість.

Естетичний – відчуття прекрасного у слові.

Народознавчий – через мову, мовлення, тексти повинен відчувати себе представником нації та носієм національної історії і культури.

Етнопедагогічний – передбачає вивчення мови на основі народної педагогіки та дидактики.

Культурологічний забезпечує зв'язок мови з національною та загальнонародною культурою.

Діяльнісноорієнтований забезпечує активну мовленнєву діяльність з урахуванням пізнавальних, емоційних, вольових здібностей.

Діяльність з вивчення мови має підпорядкування формування комунікативної компетентності. Мова існує в суспільстві – у своєму національному середовищі – як складне і багатогранне явище.

Традиційно в методиці української мови визначають такі аспекти її навчання: лінгвістичний, педагогічний, психологічний, моральний, естетичний.

Психологічний аспект враховує ті психічні чинники, які забезпечують якісне засвоєння мови і формування мовленнєвих умінь та навичок. При цьому слід зважати на те, що мова індивіда не народжується разом з ним, а набувається в процесі його розвитку, в умовах життя в родині й суспільстві, в певному національно-мовному середовищі. Засвоєння мови людиною залежить від сім'ї, материнського виховання, дитячого садка, школи, від мовного середовища і самої людини.

Якщо розглядати явище нації у психологічному аспекті, то її витворює воля спільноти існувати разом і творити національну дійсність. Величезну роль при цьому відіграє національна свідомість.

Прихильники психоволонтаристичної теорії нації, якими були в Україні Д. Донцов, В. Кучабський, В. Старосольський та О. Бочковський, заперечували об'єктивні ознаки нації як націотворчі чинники і доводили, що головним рушієм нації є саме національна свідомість і воля. Захопившись волонтаристичними ідеями Ніцше та Шопенгауера, Д. Донцов, наприклад, доводив, що найголовнішу роль у всіх суспільних процесах відіграє лише воля, сліпа воля, воля без раціональної мети як імпульс до самооб'єктивізації, до існування [2; 4].

Але слушно зазначав з цього приводу О. Бочковський, що в усіх суспільних процесах найменша роль відводилася розумові. Обсяг

його впливу завжди охоплював радше спілку, а не спільноту. І саме виключення розумового чинника з націогенезу є, на думку Бочковського, великою помилкою [1; 4]. Адже в явищі становлення нації критика чистого розуму є вкрай потрібною, бо лише ставши на ґрунт здорового глузду, можна розв'язати складні національні проблеми.

Безумовно, в націогенезі такі масові психологічні процеси, як воля і національна свідомість відіграють величезну роль. Але воля в модерній суспільній генезі не може бути сліпою та ірраціональною в донцовському розумінні. Такою вона могла бути в первісні часи людства.

У період модерного націогенезу вона є цілком усвідомлюваною, мотивованою, та зрозумілою. Ще потрібно сказати, що воля і національна свідомість ніколи не виникають на порожньому місці. Їх мусить щось зумовити, вмотивувати. В нації масові психологічні прояви, що їх спричинив культ однакових спільних вартостей і витворила історія, передаються традицією як зв'язок з минулим і предками.

Національна свідомість та воля постають завдяки тим характерним чинникам нації, які плекають почуття свого, рідного, спільного, якими є любов до рідної землі - Батьківщини, культура, мова, пошанування історії, народніх звичаїв, традицій та ін.

Національна свідомість - це внутрішнє відчуття національних вартостей та потреба в них. Саме з тих національних вартостей та духовних потреб з'являється оте найглибше і найінтимніше усвідомлення свого національного «я» – «Я – українець».

Психологічні явища воля і національна свідомість є формотворчою силою, яка покликана об'єднувати, консолідувати, інтегрувати національну спільноту і водночас бути її основою та прогресивним рушієм.

Найголовнішу роль у плеканні національної свідомості відіграє, знову ж таки, мова. Безперечно, людина, яка не знає своєї рідної мови, не може мати здорового відчуття своєї національної приналежності. З усвідомленням мови виникає усвідомлення своєї національності. Адже мовна свідомість є однією з форм суспільної свідомості, їх основою і складовою частиною водночас. Саме ті психологічні (інакше кажучи - суб'єктивні) чинники - національна свідомість, воля, прагнення єдності, що їх плекають вартості і,

зокрема, найголовніша ознака й чинник спільноти – мова – в комплексі з іншими об'єктивними ознаками витворюють те складне прогресивне явище - націю, забезпечуючи її цілісність, зберігаючи у всіх її цінностях та надбаннях, змагаючи до єдиної своєї мети – незалежної держави з політичною та економічною програмою на майбутнє.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бочковський О. Наука про націю, її життя. Нью-Йорк, 1958.
2. Донцов Д., Націоналізм. Львів, 1926.
3. Донцов Д. Що таке нація? // Преса боротьби та ідеї. Львів, 1998.
4. Касьянов Г. Теорії нації і націоналізму. К., 1999.
5. Ребет Л., Теорія нації. Львів, 1997.

О. А. Дацюк,
кандидат богослов'я; протоієрей
(м. Хмельницький)

БОГОСЛУЖБОВА ПРАКТИКА ПІД ЧАС ПАНДЕМІЇ: ПРОБЛЕМИ І СПРОБИ ПЕРЕОСМИСЛЕННЯ

Звертаючись до розкриття теми статті, слід, насамперед, звернутися до базового документу, де викладаються положення з питань церковно-державних відносин, який регламентує взаємини Церкви та Держави з ряду сучасних суспільно значущих проблем: «Соціальної концепції УПЦ», ухваленої Ювілейним Архієрейським Собором Православної Церкви у 2000 році. Там, зокрема, зазначено:

Стосовно визначення Церкви:

І. 1. Церква є зібранням віруючих у Христа, до якого Ним Самим закликається увійти кожний.

І. 2. Церква є боголюдський організм. Будучи тілом Христовим, вона поєднує в собі два єства – Божеське і людське – з притаманними їм діями і воліннями.

І. 3. Життя в Церкві, до якого закликається кожна людина, є безперестанним служінням Богу і людям. До цього служіння закликається весь народ Божий.

І. 4. Виконуючи місію спасіння роду людського, Церква робить це не тільки через пряму проповідь, а й через взаємодію з державою.

Сферами співпраці Церкви й держави у нинішній історичний період, зокрема, є:

ІІІ. 8. і) охорона здоров'я;

В окремий розділ Концепції виведена тема:

ХІ. «Здоров'я особи й народу», де зазначається, що:

ХІ. 1. Турбота про людське здоров'я – душевне й тілесне – споконвіку є завданням Церкви. Біблійне ставлення до медицини найповніше виражене в книзі Ісуса сина Сірахова: «Шануй лікаря честю через потребу в ньому; бо Господь створив його, і від Вишнього зцілення... Господь створив з землі ліки, і розсудлива людина не нехтуватиме ними. Для того Він і дав людям знання, щоб прославляли Його в дивних ділах Його: ними він лікує людину й

знищує хворобу її. Той, хто виготовляє ліки, робить з них суміш, і справа його не закінчується, і через нього буває добро на землі... дай місце лікарю, бо і його створив Господь, і нехай не відходить він від тебе, бо він потрібен ... Бо і вони моляться Господу, щоб Він допоміг їм подати хворому полегшення й зцілення для продовження життя» [1] (Сір. 38, 1-2, 4,6-10, 12-14). Найкращі представники древньої медицини, приєднані до сонму святих, явили особливий образ святості – безсрібників і чудотворців.

Православна Церква завжди з великою повагою ставилася і ставиться до лікарської діяльності, в основі якої лежить служіння любові, спрямоване на запобігання людським стражданням і полегшення їх.

XI. 3. Проблема здоров'я особи й народу не є для Церкви зовнішньою, суто соціальною, бо прямо співвідноситься з її посланництвом у світі, ушкоджені гріхом та недугами.

Стосунки лікаря й пацієнта мають будуватися на засадах поваги до цілісності, вільного вибору й гідності особи. Неприпустимою є маніпуляція людиною навіть заради щонайкращих цілей.

Не віддаючи переваги жодній з моделей організації медичної допомоги, Церква вважає, що ця допомога має бути максимально ефективною й доступною для всіх членів суспільства, незалежно від їхнього матеріального достатку та соціального стану, в тому числі при розподілі обмежених медичних ресурсів.

XI. 4. Українська Православна Церква з великим сумом констатує, що наш народ нині перебуває у стані демографічної кризи. Різко скоротилися народжуваність і середня тривалість життя, постійно зменшується чисельність населення. Небезпеку становлять **епідемії, зростання серцево-судинних...** та інших захворювань... Збільшилась дитяча захворюваність.

Водночас, слід зазначити, що (XI. 5) ...хвороба не принижує гідності людини.

Морально неприпустимі є підходи у лікуванні, засновані на пригніченні особи хворого та приниженні його гідності.

Хоча, в окремих випадках лікування, зокрема, душевнохворих вимагає застосування як ізоляції, так і інших форм примусу. Проте при виборі форм медичного втручання слід виходити з принципу найменшого обмеження свободи пацієнта. [13].

Визначивши базові принципи можливості співробітництва Церкви та Держави у справі охорони здоров'я, в умовах сучасної масштабної небезпеки, перейдемо до аналізу деяких офіційних документів, які були прийняті протягом 2020-2021 років і стосуються рекомендацій поведінки вірних Православної Церкви в умовах пандемії.

Грунтовний аналіз означених джерел, які у більшості перегукуються між собою за змістом, проаналізував В. Мудраков у статті «Деякі особливості релігійної функціональності в період пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19)» [8; 22-28].

Хочу зазначити, що аналогічний документ на місцевому рівні прийняли багато керівників управлінь Православних єпархій України, зокрема у Хмельницькій єпархії було опубліковане «Звернення Митрополита Хмельницького і Старокостянтинівського Антонія до духовенства, чернецтва та мирян Хмельницької єпархії УПЦ у зв'язку із запровадженням в Україні карантинних заходів через загрозу коронавірусу COVID-19», де зазначалося:

«Всечесні отці, браття і сестри!

Вступивши у Великий піст, ми опинилися у ситуації, коли увесь світ стурбований розповсюдженням нового вірусу, який вражає людей вже й у нашій країні.

У зв'язку з цією ситуацією, вважаю необхідним інформувати усіх священнослужителів, ченців та парафіян про заходи безпеки, які мають бути запроваджені у храмах та монастирях Хмельницької єпархії УПЦ.

Насамперед, закликаю Вас з відповідальністю та розумінням поставитися до рекомендацій, рішень та заходів з боку Церкви, Держави, органів охорони здоров'я та місцевого самоврядування, які включають поради щодо більш ретельного дотримання правил особистої гігієни: частішого миття рук, тощо. Не будемо легковажними: ця нова хвороба є небезпечною, підступною та важко виліковною.

Будемо пам'ятати, що Господь закликає нас любити ближніх як самих себе. У даній ситуації це проявляється, у тому, щоб не наражати ближніх на небезпеку!

Закликаю обов'язково утриматися від відвідування Богослужінь та взагалі від перебування у людних місцях людей з ознаками інфекційного захворювання або поганим

самопочуттям. У цій ситуації принцип «захворів – залишайся вдома» може врятувати здоров'я і життя Вам та багатьом оточуючим!

Звертаю увагу на вище сказане особливо людей похилого віку і батьків із малими дітьми: відчуваєте, що захворіли - залишайтеся дома, оскільки Ви перебуваєте у зоні найбільшого ризику! Окрім коронавірусу, зараз поширені і інші вірусні захворювання, які можуть бути небезпечними для усіх нас, тож слід бути відповідальними!

Водночас нагадую, що хвороба важко лікується, коли вона задовнена, тому не займайтесь самолікуванням – одразу звертайтеся до лікаря!

Нажаль, часто мені доводиться чути такі слова: «На все воля Божа, Господь мене зілить, якщо захоче...» – це вкрай легковажна і небезпечна позиція. Так, Господь зіліє наші недуги, але у час епідемії безрозсудно і не потрібно спокушати Господа та мати безвідповідальну надію на Його милосердя! Тож, маючи надію на Бога у справі лікування, ми не маємо нехтувати засобами для того!

Ось як про це пише Премудрий Сирах: «... почитай лікаря... дай місце лікареві, бо Господь його сотворив, нехай не віддаляється від тебе, бо він є для тебе потрібним...» (Сирах 38: 1, 9-12).

Наполегливо рекомендую у цей період усіх утримуватися від рукоштовань і від будь-якої контактної форми особистих вітань та вияву пошани між членами Церкви, зокрема між священнослужителями і вірними та під час подання благословення.

Хоч у храмах скло на іконах прийнято протирати одеколоном, або іншими дезінфікуючими засобами, було б бажаним у період карантину утриматися від надмірного цілування ікон, святого Хреста, Євангелія, Чаші після Причастя та інших святих предметів. У даній ситуації достатнім виявом Вашого шанування святині може бути простий поклон перед нею.

Пам'ятайте – Божественна благодать є всюди і наше поклоніння має бути, насамперед, з любов'ю та страхом Божим, а не лише з обов'язковим сумлінним і часто надмірним лобзанням. Господь зіліював хворих єдиним словом, часто навіть не торкаючись до них, тож нехай за нашою вірою буде й нам!

Оскільки Міністерство охорони здоров'я, а також лист управління культури Хмельницької облдержадміністрації обмежує масові заходи на період карантину кількістю 200 чоловік, з метою уникнення розповсюдження вірусу, рекомендую у містах, монастирях

та великих селах парафіянам відвідувати Богослужіння, а також приступати до Таїнств сповіді і Причастя на буднях – у середу, п'ятницю та в суботу, а також брати до уваги, що у нашому Свято-Покровському кафедральному соборі у Неділю служиться дві Літургії. Настоятелям храмів, які мають у штаті двох та більше священників, за наявності умов і необхідності, з метою зниження масовості під час Богослужінь, благословляю також впровадити служіння по Неділях і у святкові дні двох Божественних Літургій. Тривалість Богослужінь також має бути, по можливості, коротшою. Парафіян теж прошу, по можливості, триматися один від одного на певній відстані, щоб уникнути передаванню інфекції.

На період карантину благословляю тимчасово припинити заняття у Недільних школах!

Закликаю парафіян утриматися від надмірно частого відвідування сповіді і Причащення: не потрібно це робити щодня, або щотижня, досить двох разів, або, зважаючи на карантин, й одного разу за Великий піст!

З метою уникнення розповсюдження вірусу, рекомендую у храмах скасувати давання запівки після Св. Причастя, обмежившись просфорою, або організувати давання запівки у разовій посуді.

Закликаю усіх у ці дні до посиленої молитви за недужих та здорових, а особливо за лікарів, які несуть жертвне служіння, ризикуючи життям та допомагаючи ближнім уздоровитися!

Благодать Господа нашого Ісуса Христа нехай перебуває з усіма нами!» [14].

Як видно зі Звернення, у ньому було наголошено на необхідності виконання приписів МОЗ і інших рекомендацій влади з метою не наражати ближніх на небезпеку. Особливо важливими у даному і подібному документах є наявність практичних рекомендацій поведінки у храмі, а також здійснення Таїнств з урахуванням нової реальності.

Пізніше досвід втілення нових богослужбових практик було висвітлено у збірці матеріалів семінару «Соборність», під редакцією Сергія Чапніна [11], деякі з котрих вважаю за необхідне згадати у цій статті.

Попри етичні проблеми, пов'язані з можливим зараженням і смертю священників і мирян, пандемія побудила до того, щоб

сформулювати ряд богословських, літургічних, пастирських, канонічних, економічних та інших питань.

Реагувати на те, що відбувається приходиться дуже швидко і рішуче: ми не знали й не знаємо коли і яких нових обмежень та небезпек ми маємо чекати, тому священику доводиться зараз приймати відповідальність за неординарні і часом ризиковані рішення на себе. Тут йдеться як про нові практики в богослужіннях, так і про потенційну можливість, скажімо, приймати сповідь по телефону, або передавати Святі Дари для самопричащення, тощо.

Означені та інші питання потребували і потребують неупередженої дискусії, у якій висловивши свою думку, або навіть припустившись помилки, священик не ставав би єретиком в очах інших, тих, хто не обтяжує себе взагалі пошуками і втіленням нових форм у богослужбову практику.

Цей досвід є масштабним і новим, а результатом його є, безперечно, формування нового погляду на Церкву.

Ця новизна стосується складних і болючих питань:

- співвідношення традиції і сучасності;
- розуміння місця Євхаристії у житті християнина;
- ролі громади у житті Церкви.

Пандемія поставила перед усіма нами відповідальну і творчу задачу: запропонувати шляхи подолання нинішньої проблемної ситуації та забезпечити повноцінність церковного життя та активність парафіян в умовах пандемії.

Змістовні дискусії щодо переосмислення різних питань церковного життя не є новими, вони не вщухають в ЗМІ та у соцмережах останні 10-15 років, а вплив саме соцмереж на сучасний інформаційний простір є сьогодні домінуючим.

Водночас під час пандемії ми вже маємо втілення чимало нових практик у здійсненні богослужінь та Таїнств, які можуть стати відправною точкою для нових документів, програм, канонічних правил, розвитку літургічних чинів і пастирської опіки, тощо. Сьогодні цей матеріал залишається фрагментарним та несистематизованим, але він є унікальним і існує необхідність робити його предметом загально-церковної дискусії та втілювати у життя, з метою дати можливість Церкві скористатися цими напрацюваннями.

Ведення такої досить актуальної, але водночас і багато у чому болючої для багатьох дискусії, має об'єднувати її учасників, серед

яких повинні бути миряни, ченці, священики, богослови, історики, журналісти, вчені, філософи та інші небайдужі особи, але базовими принципами такого спілкування на наболілі теми мають бути: повага до церковної ієрархії і кліру; відсутність прагнення шукати ворогів і застосування заповіді про любов, у першу чергу, до опонентів; прагнення бачити реальність у всій повноті, що включає відношення до Церкви, як до спільноти вірних (не обмеженої корпоративними рамками); переконання у тому, що незручних питань не існує; небажання маніпулювати співбесідником; керування у діях тим, що до всього має бути творчий підхід, на відміну від слідування традиції, яка часто стає виправданням слів та дій, несумісних з образом Христа та Його заповідями; усвідомлення того, що кожен має право на помилку і страх перед нею не має вбивати свободу думки і позбавляти тверезої уваги до реальності.

Багато з викладених нижче думок є незавершеними, на деякі не існує чітких відповідей, дещо проговорюється у надії на подальше обговорення.

Перше, про що хотілося б сказати, є нові тексти молитов, які увійшли до звичних богослужбових чинів у зв'язку з небезпекою нового вірусу.

Як відомо, тексти молитов завжди могли мінятися, залежно від обставин, подій та контекстів. Так, у давнину чи не кожна єпархія мала свої відмінності у євхаристичних молитвах та навіть у Символах віри. Зараз ми маємо одноманітні молитовні тексти і літургійні практики, але нові виклики під час глобальної небезпеки ставлять інші вимоги і ми сьогодні опинилися перед випробуваннями, пов'язаними з вимушеним відходом від традиційних практик у межах існуючих канонів.

Священик Августин Соколовскі (Фрібург) дуже влучно пише: «Кризовий час як ніякий інший є сприятливим для інтерпретації саме тому, що у період кризи у ній має потребу і Світ і Церква» [12; 22].

Такими додатками до традиційних молитов є прохання, затверджені Священним Синодом різних Церков (у тому рахунку й УПЦ), у березні 2020-го року. Але, водночас, «...сам факт додавання «кризових» прохань під час пандемії є ризиком створити враження, що основний корпус літургійних текстів більш не може виразити те реальне, про що перед лицем життя і смерті просить кожна душа...» [12; 26]. Так створюється ризик зміщення акцентів самих літургійних

чинів у сторону цих додаткових, але все ж тимчасово актуальних текстів.

Друге питання, на яке хотілося б звернути увагу, це проблема обмеження доступу у храм вірних під час пандемії. Як відомо, у Православ'ї сформувався особливий, майже безальтернативний вид благочестя – це «храмове благочестя». У центрі християнського життя є храм, у якому відбуваються основні події – Таїнства і обряди. Ця роль є унікальною. Усі важливі фази життя православного християнина пов'язані із храмом – починаючи від Таїнства Хрещення, продовжуючи Причащенням та сповіддю, процесом духовного становлення і розвитку, у кінцевому рахунку містичним актом спасіння, та завершуючи обрядом похорону.

Таке сприйняття ми маємо через те, що Божественна Літургія (у перекладі «спільна справа») – основне Православне богослужіння, здійснюється саме у храмі.

Радянські часи закриття храмів відійшли у минуле, але з інших причин настало «повторення», нехай у легкій та тимчасовій формі. Така радикальна зміна викликала у багатьох вірних травму: усі домашні молитви, читання Святого Письма, справи милосердя без храму втратили сенс. Якщо на Пасху, особливо 2020-го року, було заборонено йти на Богослужіння, дехто сприйняв це навіть у есхатологічній перспективі: «настали останні часи».

При цьому слід справедливо зазначити, що з церковної свідомості сьогодні витіснені наступні Новозавітні поняття, які відображені у Святому Письмі:

«Бог ... не в рукотворних храмах живе» [1] (Діян. 17:24).

«Настане час, коли істинні поклонники будуть поклонятися Отцю в Дусі і істині, бо таких поклонників Отець шукає Собі» [1] (Ін. 4:21-23).

«Хіба не знаєте, що ви храм Божий, і Дух Божий живе в вас?» [1] (1 Кор. 3:16)

Істотним є і те, що слово «церква» сьогодні здебільше означає храм і релігійну організацію...

Отже, ситуація з обмеженням присутності у храмах людей через пандемію, сприяє розділенню громади на священство, яке служить і мирян, які «недопущені», що за великим рахунком суперечить самому визначенню літургії як «спільної справи».

І ще одне питання, яке гостро повстало під час пандемії – це практика причащення мирян. Як відомо, у Православній церкві Причащення поводилось однією лжицею. Відомо, що 1 червня 2020 року Патріарх Варфоломій звернувся до усіх предстоятелів Церков і запросив їхню думку щодо цього питання.

За час карантину з'явилося кілька практик тимчасової зміни практики причащення мирян, як у світі, так і в УПЦ.

Першими використовувати одноразові ложечки почали у Румунській Церкві.

Синод Московського Патріархату видав наказ дезінфікувати лжицю у спирті після кожного причасника.

Митрополит Арсеній (Константинопольський патріархат в Австрії) запровадив практику причащення в уста причасника без використання лжиці (за зразком літургії апостола Якова).

У дискусіях на цю тему були також пропозиції тимчасово впровадити служіння літургії Якова у всіх храмах під час пандемії.

У Псковській єпархії МП митрополит Тихон запровадив практику причащення Передосвяченими Дарами в уста причасника.

Слід відзначити також, що у багатьох країнах (наприклад у Німеччині) на спосіб причащення у Православній Церкві звернули увагу медичні комісії МОЗ і на цьому ґрунті виникали навіть конфлікти. З цієї причини у деяких храмах тимчасово навіть взагалі відмовилися причащати парафіян.

Відомо, що сербський єпископ Григорій у Дюссельдорфі, реагуючи на зауваження медиків, почав роздавати Причастя на підносі.

У деяких храмах Англії і Франції також тимчасово практикується причащення Передосвяченими Дарами: кожна частка на окремій серветці, яка спалюється після служби. [2; 31-32].

До речі, у Львівській єпархії УПЦ для причащення використовуються багаторазові, але стерилізовані лжиці – кожному окрема. Тобто розумна альтернатива традиції існує.

Але реакція консерваторів на означені практики не заставила на себе довго чекати. «Що, Бог слабший за вірус?» – питає, наприклад, митрополит Омський і Таврійський Володимир [2; 34]. Синод Румунського Патріархату жорстко розкритикував своїх кліриків за використання одноразових лжиць. Афонські ченці різко

відреагували на відмову деяких єпископів причащати мирян під час карантину, вбачаючи у цьому обмеження релігійної свободи, тощо.

Деякі ієрархи (наприклад митрополит Галльський Еммануїл у Франції) залишили на вибір настоятелів парафій спосіб обрання практики причащання мирян.

«Дискусія про спосіб причащання мирян переростає у дискусію про віру, де позиції з обох сторін можуть бути однаково вірними і представляти собою антиномію віри» [3].

Звісно, Бог сильніший за вірус і переміг навіть смерть, але люди продовжують хворіти і вмирати. Питання тут не у силі Бога, а у таємниці нашого спасіння. А питання про віру і практику причащання тут переходить у спір традиції і свободи у Церкві. Не обходиться і без улюбленого прийому консерваторів – одразу приписувати своїх опонентів до лібералів, рівняючи їх з лібералами у політиці та майже оголошуючи ворогами православ'я. Не дивлячись на безглуздя подібних звинувачень, таку позицію займають чимало вірних Православних Церков різних юрисдикцій.

Проблема тут у тому, що консервативне мислення не передбачає ніякої альтернативи. Відомий філософ еміграції Іван Ільїн зазначає, що покірне почуття сліпо віруючого не спасає, така віра безґрунтова, людина не володіє своєю вірою, нею володіють інші, така віра часто руйнуються, коли приходять спокуси і катастрофи [5; 49].

Завершуючи цей розділ статті, зазначу, що питання способу причащання під час карантину залишається відкритим, як не є однозначним відношення мирян і духовенства до цього питання. Так, на Хмельниччині у різних храмах практикувалися різні способи причащання – від причащання з дискосу частинками прямо в уста, причащання Ранішосвяченими Дарами, дезінфекції лжиці після кожного причасника, до збереження практики «як завжди» – без будь яких гігієнічних мір...

І останнє питання, на яке тут зверну увагу – це проблематика інтернет-трансляцій богослужінь і відношення до них мирян і духовенства.

Одним з перших наслідків закриття храмів стало широке розповсюдження практики інтернет-трансляцій, які суттєво змінили розуміння богослужіння. Усі християнські конфесії рекомендували вірним залишатися вдома і утримуватися від відвідування храмів під

час локдауну. У проповіді в Неділю 4-ту Великого Посту навіть патріарх Кирило наголосив, що «і без відвідання храмів можна спастися...» [7], а незабаром на сайті Патріархії стали з'являтися молитовні чини, адаптовані для домашнього здійснення (навіть самостійного освячення пасок та яєць). Раніше вірні і уявити собі не могли, що така практика можлива взагалі.

12 квітня 2020 року Патріарх Кирило прямо рекомендував «...проводити час біля телевізорів, коли там ведеться трансляція богослужіння» [6].

Так само і представники інших юрисдикцій та конфесій закликали вірних молитися за богослужіннями, які здійснюються на істотному віддаленні від того місця, де знаходиться людина, а її присутність забезпечується засобами комп'ютерного зв'язку. Цей аргумент буде важливим при розмові можливості «Євхаристії онлайн» (практики, яку пропонував священник Ігор Савва і яка не була підтримана священноначалієм ПЦУ та інших юрисдикцій отримала критичний аналіз у статті протоієрея ПЦУ Богдана Гулямова [4]).

Хоч більшість священнослужителів скептично відносились до інтернет-трансляцій, стверджуючи, що за таких умов участь у богослужіннях не може бути повноцінною, проте чимало телеканалів і радіостанцій у неділю та на свята і раніше транслювали богослужіння, мотивуючи цю практику орієнтацією на пенсіонерів, які за станом здоров'я не завжди можуть фізично прийти до церкви. Існує і багаторічна традиція трансляції Різдвяних і Пасхальних служб центральними телеканалами.

У квітні 2020 року позиція противників інтернет-богослужінь значно пом'якшала, адже ця вимушена міра стала єдиною можливістю підтримати звичний ритм богослужінь. Однак і тут не обійшлося без деяких нюансів. Трансляції богослужінь були у більшості організовані непрофесіоналами, але це мало і деякі переваги, це:

- зміщення акценту з хору та коментарів диктора на молитви. У деяких храмах камера навіть встановлювалася у вівтарі. Так парафіяни отримали можливість спів-присутності зі своїм настоятелем у вівтарі біля престолу;

- у деяких храмах богослужіння починалося з трансляції чину проскомідії, який також парафіяни не можуть бачити при

традиційному відвіданні храму. Таким чином, люди отримали можливість самостійно пом'янути імена своїх рідних живих та померлих. Але ці засоби не змогли у повній мірі замінити літургічне життя через неможливість участі у Євхаристії через Причастя Святих Тайн.

Водночас, слід зазначити, що дана ситуація не є новою в історії і її слід сприймати, як тимчасове обмеження. Пандемія COVID-19 не є першою і не є найжорстокішою: люди задовго до 21-го ст. мали уяву про передачу хвороб від людини до людини, використовували карантинні міри, включаючи обмеження пересування людей та відвідування храмів [10].

Відомо також і те, що в Православ'ї, на відміну від інших конфесій, немає практики «духовного», або «мисленого» причащення і це унеможлиблює повноцінну участь в Євхаристії мирян через відео трансляцію богослужіння.

Сьогодні неможливо вважати питання літургії на відстані вирішеним досконало – тут є чимало богословських та канонічних колізій. Так, суто догматичних аргументів у сторону «проти» за великим рахунком немає, тому ця практика має тенденцію переходу у площину канонічну. А канонічні питання в Православ'ї вирішуються Соборними рішеннями, за вірним зауваженням проф. Осіпова [9].

Отже, як можна зробити висновок з викладеного вище, виклики, які повстали перед Церквою в умовах пандемії не є новими, але вони несуть у собі більше запитань, ніж прямих відповідей, які повинні проговорюватися та вирішуватися на рівні богословських комісій, соборних дискусій, тощо. Проте обговорення у форматі засідань круглих столів, де людина може відкрито висловлювати свою думку, маючи право і на помилку, має чималу користь, бо подібні дискусії стають фундаментом для подальших досліджень в цьому напрямку. Важливим у даній ситуації є те, що викладені вище (далеко не всі) аспекти проблематики здійснення богослужінь в період пандемії мали і мають практичне застосування, коли рішення щодо того, чи іншого питання та форми богослужіння, потрібно приймати священику, або члену громади, не маючи часу на ґрунтовні роздуми – буквально за якісь лічені години, відповідно до над швидкої зміни обставин.

Тож, сучасні умови масштабної небезпеки поставили нас у ситуацію вибору, яка водночас сприяє формуванню нових практик у здійсненні спільної молитви і Таїнств, що сприймається мирянами і священиками не завжди однаково.

Список використаних джерел та літератури:

1. Біблія. Святе Письмо Ветхого і Нового завіту. УБТ, 2002.
2. Ашков Георгій, протоієрей. Практики пращання: «богослов'я лжиці» // Соборність – системні проблеми Православ'я: аналіз, осмислення, пошук рішень // М., 2020.
3. Георгій Ашков, прот. Богословие карантина и великие антиномии веры// Содружество «Артос», 15.05.2020 <http://artos.org/articles/bogosloviakarantina-ashkov>.
4. Гулямов Б., прот. Церковь и цифра: <https://credo.press/231539>.
5. Ильин Иван. Аксиомы религиозного опыта. М.: АСТ, 2006.
6. Кирило (Гундяев), Патріарх. Патриаршая проповедь в праздник Входа Господня в Иерусалим после Литургии в Храме Христа Спасителя: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5620978.html>.
7. Кирило (Гундяев), Патріарх. Патриаршая проповедь в Неделю 4-ю Великого поста после Литургии в Храме Христа Спасителя: <http://www.patriarchia.ru/db/text/5613859.html>.
8. Мудраков В. Деякі особливості релігійної функціональності в період пандемії коронавірусної хвороби (COVID-19). Філософія та політологія в контексті сучасної культури // Т.13. Вип. 1 (27) 2021.
9. Осипов Алексей: Телеканал «Спас»: <https://youtu.be/H1SYxOJCxYM>.
10. Письменюк И., свящ. Русская Церковь в период эпидемий: исторический очерк: <https://bogoslav.ru/article/6027040>.
11. Соборність – системні проблеми Православ'я: аналіз, осмислення, пошук рішень // М., 2020.
12. Соколовскі Августин, священник. Молитва Церкви в период пандемии: новое осмысление реальности//Соборність – системні проблеми Православ'я: аналіз, осмислення, пошук рішень // М., 2020.
13. Соціальна концепція УПЦ <http://orthodox.org.ua/page/sots%D1%96alna-kontsepts%D1%96ya>.
14. Фіалко Антоній, Митрополит Хмельницький і Старокостянтинівський. Звернення до духовенства, чернецтва та

мирян Хмельницької єпархії УПЦ у зв'язку із запровадженням в Україні карантинних заходів через загрозу коронавірусу COVID-19.
Березень, 2020 р.

Л. Л. Дика,
кандидат філологічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

ЕПІТЕТ ЯК ОБРАЗНИЙ ЗАСІБ МОВИ ХУДОЖНЬОГО ТЕКСТУ

Українська мова відзначається великим синонімічним багатством, що надзвичайно розширює можливості лексико-морфологічної виразності національного словника.

Слова й вирази, ужиті не у своєму прямому, а переносному значенні, називаються тропами (гр. *tropos* – зворот). Тропи мають дуже довгу історію свого вивчення, але психологічну природу їх почали осягати лише в ХХІ столітті [9, с. 39].

Як фіксує словник літературознавчих термінів, троп – це слово або вираз, вжитий у переносному, образному значенні. При цьому беруться до уваги вторинні ознаки предмета або явища, що називається, основне ж значення слова лишається поза увагою. В тропі ознаками одного явища користуються для глибшого розкриття і яскравішого показу якоїсь дуже суттєвої риси іншого явища. Тропи дають змогу коротко і яскраво схарактеризувати особливість того, про що йде мова [6, с. 679].

Відома дослідниця художньої мови О. Бандура зазначає: «Художня функція тропів полягає в тому, що вони допомагають виділити, підкреслити в зображуваному характері, явищі, предметі потрібну рису чи якість, тобто сприяють їх індивідуалізації. Тропи надають художньо-образної виразності, емоційності, поетичності» [1, с. 68].

3-поміж усіх тропів чи не найбільшою багатогранністю естетичних функцій володіє епітет – художнє означення, за допомогою якого певний предмет чи явище зображується, пояснюється, характеризується, оцінюється. Епітет є одним із давніх образних засобів мови, що сягає своїми коренями фольклорних традицій. Літературна мова в її художній формі фіксує вже постійні епітети протягом усіх етапів розвитку літератури взагалі. Сучасний літературний період можна сміливо називати «епітетним», бо за допомогою цього художнього засобу творять свої шедеври всі письменники.

Семантика і функціональне навантаження епітета в художніх текстах – актуалізований об'єкт лінгвостилістичних досліджень. Структурно-семантичний аналіз поетичного означення, його стилістична роль дає змогу висвітлити не лише специфіку художнього осмислення світу автором, а й засвідчити можливості мови в розвитку семантики лексичних одиниць, взаємодії прямого, переносного і образного слововживання як вияву динаміки словника літературної мови [9, с. 40].

Епітет є одним із найдавніших термінів у філології, бо з'явився ще в античні часи й охоплював два поняття означення (епітет необхідний) і власне епітет (епітет прикрашальний). Визнано, що вперше термін «епітет» вживають Арістотель, Квінтіліан, які відрізняли епітет поетичний від риторичного – поетичне означення від прозового і поряд з «епітетом прикрашальним» згадували індивідуальний. Римська риторика визначала його як «цінний стилістичний засіб поезії і прози». Нині термін зберіг друге з цих значень (власне епітет), що збагатилося розумінням епітета як змістового, образотворчого явища, а не лише декоративно-прикрашального засобу [3, с. 62].

Теорія цього художнього засобу здавна цікавила багатьох дослідників питань поетики: О. Веселовського, О. Потебню та його учнів, В. Жирмунського, Б. Томашевського, німецьких теоретиків Е. Ельстера, Р. Мейера та ін. Однак у сучасній лінгвістиці немає узгодженості щодо визначення епітета, його призначення в мові. Це спричинено складністю, багатоаспектністю самого поняття.

Оскільки із важливих елементів лінгвістичного аналізу художнього тексту є розгляд естетичної значущості словесно-зображальних засобів художньої літератури, тому значне місце серед них посідають саме епітети, які, «будучи одним з простіших і найефективніших засобів виразності мови», одночасно характеризуються семантичною багатоплановістю і поліфункціональністю у мовленні. Вони виділяються й активністю вживання серед інших образних засобів, що мотивується їх широкими семантико-стилістичними можливостями. І поезія, і проза з допомогою епітета набувають значно більшої точності, гостроти й емоційності, хоча, як наголошує О. Веселовський, «для поезії він звичніший і рельєфніший, відповідаючи піднесеному тону мовлення, ніж для прози». [8, с. 62]

У філологічній літературі існує два підходи до розуміння цього художнього засобу: широке і вузьке. Детальніше їх охарактеризував В. Жирмунський у праці «Теорія літератури. Поетика. Стилїстика» (1977), в якій він пише, що дослідники у широкому розумінні епітет розглядають «як означення, як один із прийомів поетичного стилю» [3, с. 63].

На думку Б. Томашевського, епітет «не вносить нової ознаки, а повторює ту, що міститься в самому означуваному слові». Аналогічно, А. Горнфельд протиставляє епітет іншим видам граматичних означень, характеризуючи його як означення аналітичне, що повторює ознаку, вже закладену в означуваному понятті [2, с. 5].

Дещо по-іншому трактують епітет у широкому розумінні І. Бровко, М. Коцюбинська, Г. Сидоренко, вважаючи епітетом «кожне слово, зокрема, кожне означення, яке пояснює, змальовує людину, предмет, явище, поняття» [11, с. 4].

Чітко розрізняють широке і вузьке розуміння епітета автори «Словника епітетів української мови» (1998) С. Бирик, С. Єрмоленко, Л. Пустовіт. Вони вважають, що «у широкому розумінні епітет – це будь-яке означення, що вживається для вирізнення предмета думки, для називання ознаки – чи то постійної, узвичасної, що часто повторюється і відома мовцям, чи то особливої, оригінальної, яку помітив тільки автор, яка пов'язана з конкретним текстом, з індивідуальним авторським стилем. Друге, вузьке розуміння епітета охоплює лише художні, емоційно-образні означення, що відзначаються оригінальністю, нечастим вживанням, індивідуальним змістовим наповненням. Межа між цими двома епітетами-означеннями досить умовна: нерідко звичайне, широковживане означення набуває в художньому контексті нових асоціацій, нового естетичного змісту, перетворюючись на яскравий образ» [12, с. 3].

Отже, є різні погляди на проблему розмежування епітетів і логічних означень. І. Качуровський не визнає такого розмежування, вважаючи, що в художньому тексті будь-яке означення стає епітетом. Натомість, М. Коцюбинська стверджує «Не можна вважати художнім епітетом означення, яке вказує на якусь невід'ємну, органічну ознаку, матеріал, з якого зроблений предмет, родинну приналежність людини (дерев'яний стіл, залізне ліжко, батькова сестра тощо). Але ті ж самі означення в сполученні з іншими поняттями, в іншому контексті можуть набувати художнього образного значення, ставати

метафоричними епітетами (дерев'яне обличчя, залізний характер, срібне саяво). Зміст епітета можна зрозуміти лише з контексту, лише в сполученні з тим словом, яке визначається епітетом» [3, с. 68].

М. Пентилюк епітетом називає художнє означення, яке дає образну характеристику предметові, явищу, особі. На її думку, слово у тексті стає епітетом і виражає авторське сприймання світу [10, с. 76].

У підручнику «Стилістика» за редакцією М. Мацько епітет розглядається як словесний художній засіб, художнє образне означення, що підкреслює характерну рису, визначальну якість явища, предмета, поняття дії [7, с. 338].

Зазначимо, що в силу своєї простоти епітет є найкоротшим шляхом естетичної категоризації об'єктивної дійсності, і водночас може вступати у тісний взаємозв'язок з іншими мовними засобами, утворюючи разом з ними складні асоціативно образні конструкції, тобто може виступати у ролі елемента більш складної структури. Таку думку підтверджує Т. Онопрієнко, називаючи епітет основним системоутворюючим тропом [8].

Художній текст являє собою складну структуру. У ньому виділяються різні, але взаємопов'язані рівні: ідейно-естетичний, жанрово-композиційний і власне мовний як естетична мовленнєва система [4]. Мовний рівень художнього тексту – це функціонуюча в ньому і дана в композиційному розвитку система зображувальних засобів мови, за допомогою яких виражається ідейно-естетичний зміст літературного твору. Мовний рівень виявляє різні яруси: фонетичний, лексичний, фразеологічний, словотвірний, граматичний, образно-тропеїчний, які в художньому тексті перетворюються на механізм естетичного впливу на читача і визначають силу такого впливу [9, с. 42].

Оскільки із важливих елементів лінгвістичного аналізу художнього тексту є розгляд естетичної значущості словесно-зображальних засобів художньої літератури, тому значне місце серед них посідають саме епітети, які, «будучи одним з простіших і найефективніших засобів виразності мови», одночасно характеризуються семантичною багатоплановістю і поліфункціональністю у мовленні. Вони виділяються й активністю вживання серед інших образних засобів, що мотивується їх широкими семантико-стилістичними можливостями. І поезія, і проза з

допомогою епітета набувають значно більшої точності, гостроти й емоційності [3, с. 62].

Як уже зазначалося нами вище, епітет є давнім образним засобом мови. Відомий вітчизняний мовознавець О. Веселовський зазначав, що «історія епітета є історією поетичного стилю... І не тільки стилю, а й поетичної свідомості...; ціла історія смаку і стилю в його еволюції від ідей корисного і бажаного до видіння поняття прекрасного» [3, с. 63].

Літературна мова у її художній формі фіксує постійні епітети упродовж усіх етапів розвитку літератури, її стильових напрямів. Естетико-стильовий період української літератури початку ХХ ст.. можна взагалі умовно назвати епітет ним, настільки широко користувались ним українські неоромантики, символісти та й неокласики (Михайло Драї-Хмара, Микола Зеров, Максим Рильський та ін.) [7, с. 339].

Уявлення про епітет як образне означення доповнюється ще й такою рисою, як найглибше, найсуттєвіше, що наближає нас до істини, означення. Мистецькі напрямки, що охоплювали своїми течіями українські культурно-мистецькі сфери, надавали великий простір митцям переживати реальний світ у собі й передавати його через своє суб'єктивне сприймання конкретних форм вічно мінливої матеріальної субстанції. Мистецтво покликане виражати свідомість людини, її внутрішні переживання, ритм життя і силу динамізму. Тому той арсенал мовних виражальних засобів, що був успадкований від попередніх епох, підлягає значній трансформації та модифікації. Це відобразилося на багатьох традиційних образних засобах і особливо помітно на епітеті. Його семантична еволюція значно розширила образні функції в тексті, семантичні поля дистрибутив, лексико-граматичні моделі вираження [7, с. 340].

Епітет формується як образний естетично маркований атрибут, що на лексичному і граматичному рівнях має образно-означальне наповнення, свою формально-граматичну структуру (епітет-дистрибут) і відповідає на питання граматичного означення який? як? [7, с. 340].

У художніх творах прагматичний потенціал епітета використовується в авторському аналітичному коментарі, авторському синтезі, розрахованому на асоціативність мислення реципієнта, у кольоровій насиченості художнього твору тощо. Окрім

того, епітет як опорна конструктивна складова може створювати чи увиразнювати загальне тло поетичного висловлювання, деталізувати авторське бачення різноманітних реалій, виступати разом з іншими зображально-виражальними засобами важливим чинником суб'єктивізації мистецького слова [5, с. 7].

Зазначимо, що в усній народній творчості поширеним є використання постійних епітетів, тобто таких, що незмінно супроводжують означувані предмети й поняття. Їхня первісна образність уже стерлася, і вони перетворилися на своєрідні мовні штампи: степ широкий, темна нічка, чорні брови... Вдаються до постійних епітетів і в писемній літературі, особливо органічно ті автори, які природно увібрали в себе фольклорне світовідчуття. При цьому вони по-своєму модифікують постійні епітети, досягаючи їх контекстуальної актуалізації.

Отже, упродовж усіх етапів розвитку літератури, її стильових напрямів літературна мова у її художній формі фіксує використання епітети. Естетико-стильовий період української літератури початку ХХ ст. умовно можна назвати епітетним, оскільки українські неоромантики, символісти та й неокласики широко користувалися саме таким мовним засобом, як епітет.

Список використаних джерел та літератури:

1. Бабій І.М. Епітет і особливості його вивчення у школі (лінгвостилістичний аспект). *Наукові записки ТДПУ. Сер. Педагогіка*. 2000. №5. С. 68-72.
2. Братусь М.Ф. Структура, семантика і стилістика епітета в художній прозі І. Багряного : автореф.дис...канд.філол.наук: спец.10.02.01 «Українська мова». К., 2002. 16 с.
3. Веселовський А.Н. Из історії епітета. Історична поетика. Москва : Вища шк., 1989. С. 59-75.
4. Горох В.Г. Стилiстичнi функцiї епiтетiв у поетичних творах Олександра Олесея. URL: [file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npkpnu fil 2013 32\(1\) 9%20\(1\).pdf](file:///C:/Users/Admin/Downloads/Npkpnu%20fil%2013%2032(1)%209%20(1).pdf).
5. Красавіна В. В. Структурно-семантичні, стилістичні та текстові функції епітета в історичному романі (на матеріалі творів другої половини ХІХ – першої половини ХХ ст.) : автореф. дис... канд. філол. наук. Київ, 2005. 20 с.

6. Літературознавчий словник-довідник / За ред. Р.Т. Гром'яка, Ю.І. Коваліва, В.І. Теремка. Київ : ВЦ «Академія», 2006. 752 с.

7. Мацько Л. І., Сидоренко О. М., Мацько О. М. Стилїстика української мови: Підручник / За ред. Л. І. Мацько. Київ : Вища школа, 2003. 463 с.

8. Олексенко В. П. Образно-тропеїчні засоби роману В. Шевчука «Стежка в траві». URL: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/729/1/.pdf>.

9. Привалова С. Лексичні засоби поетичної мови. *Українська мова і література в школі*. 2008. №5. С. 39-44.

10. Селіванова О.О. Сучасна лінгвістика. Термінологічна енциклопедія. Полтава : Довкілля-К, 2006. 716 с.

11. Сидоренко О.М. Епітет у поетичній мові Олександра Олеся (семантика і функції): автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.02 Українська мова. Київ, 1994. 18 с.

12. Словник епітетів української мови / За ред. Л.О. Пустовіт. Київ : Довіра, 1998. 431 с.

З. М. Діхтяренко,
докторантка
(м. Київ)

В. І. Устенко,
викладач-методист
(м. Умань)

НАЦІОНАЛЬНО-ПАТРІОТИЧНЕ ВИХОВАННЯ В САМОСВІДОМОСТІ МОЛОДІ (ПЕРСОНА В ІСТОРІЇ УКРАЇНИ: НАДІЯ СУРОВЦОВА – ЖІНКА-ЛЕГЕНДА У МАНІ)

*За кров, за сльози, за руїну
Верни нам, Боже, Україну!
Богдан Лепкий*

Актуальність і доцільність обраної теми. Національно-патріотичне виховання молоді – одне з найважливіших завдань сучасної національної педагогіки. Патріотизм, патріотичне виховання – це актуально сьогодні як для системи освіти, так і для держави в цілому. В Україні патріотизм повинен бути введений в ранг національно-значимої і об'єктивної необхідної цінності, тому що він являє собою одне з найбільш глобальних людських почуттів, закріплених віками і тисячоліттями. Патріотизм поєднує в собі любов до своєї Вітчизни, до свого народу та його духовних цінностей.

У радянські часи свідомих громадян виховували патріотами радянської вітчизни, а сама тоталітарна система мала на меті створити єдину спільність «радянський народ» без урахування національних особливостей кожної нації Радянського Союзу. Після проголошення незалежності в контексті національної ідеї гостро постало питання формування національної самосвідомості українця, яка є головною складовою патріотизму. Великою перешкодою і проблемою на цьому шляху було і є подолання «травматичного» радянського минулого. Адже, як констатують соціологи, навіть серед тих, хто ідентифікує себе як «громадянин України», пишаються цим лише 60,0% населення. Не відчують позитивних емоцій щодо власного громадянства: на заході України 8,5%; у центрі 25,5%; на сході 41,1% українців [2, с. 4].

За висновками науковців-дослідників (І. Бех, В. Кириченко,

Ж. Петрович «Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді)», 2016; І. Бех, К. Чорна «Програма українського патріотичного виховання дітей та учнівської молоді», 2014; В. Кремень «Людиноцентризм в освіті: сучасний напрям розвитку духовності нації», 2006; В. Кульчицький, Л. Петришин «Патріотичне виховання молоді як соціально-педагогічний процес», 2019; О. Сухомлинська «Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності», 2020; К. Чорна «Виховання громадянина, патріота, гуманіста та ін.) можна констатувати, що за 30-ть років незалежності України видано велика кількість літератури з національно-патріотичного виховання для різних верств населення. А, отже, проблема національно-патріотичного виховання не втрачаючи популярності, досліджується багатогранно з висвітленням результатів наукових пошуків: Г. Ващенко, А. Духнович, А. Дістерверг, Я. Коменський, Й. Песталоцці, С. Русова, В. Сухомлинський, К. Ушинський та ін. – дослідження проблем патріотизму, духовності; І. Бех, А. Бойко, В. Бондар, П. Вербицька, С. Гончаренко, Г. Бугайцева, В. Вербець, В. Гонський, О. Коркішко, П. Кендзьора, В. Огнева, В. Паплучний, А. Погрібний, Р. Петронговський, В. Рижих, Ю. Руденко, О. Сухомлинська, В. Коваль, К. Чорна, О. Шефер, М. Щербань та ін. – виховання патріотизму у дітей та учнівської молоді; І. Бех, В. Білоусова, Р. Вайнола, М. Боришевський, С. Гончаренко, Г. Данилова, В. Добровський, О. Кононко, А. Нісімчук, Т. Поніманська, Ж. Петрович, О. Ростовцева, Г. Селевко, Г. Сорока, О. Столяренко, Ю. Стежка, І. Шевчук та ін. – науково-методичні підходи до розроблення сучасних педагогічних технологій [9, с. 6-7].

17 березня 2010 року минуло 125 років від дня народження героїчної жінки, українського громадського діяча, журналістки, автора мемуарів, редакторка іншомовних видань Міністерства закордонних справ Української Народної Республіки, перекладача, доктора філософії, за фахом історика, нашої землячки Надії Віталіївни Суворцової

(https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%8F_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%B%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0)

Нація не існує без людей, які уособлюють совість, цвіт усього українського народу. Наш

український народ має такий цвіт, яскравою пелюсткою в якому є патріотка та, на жаль, жертва сталінського терору Н. В. Суровцова.

Отже, **доцільність обраної теми** передбачається висвітленням патріотичного життя землячки-уманчанки Н. В. Суровцової. Дана інформація на сьогодні є в загальному доступі (Вікіпедія. Вільна енциклопедія: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%8F_%D0%92%D1%96%D1%82%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%97%D0%B2%D0%BD%D0%B0), що було не можливим під час написання власного видання [2].

Сутність досліджуваної проблеми передбачається наступними фактами:

1. Аналіз життєвого шляху Надії Суровцової – жінки-легенди Умані.
2. Теоретичне дослідження вшанування уманчанами персони в історії України: Н. В. Суровцової.

Проаналізувавши та визначивши актуальність, доцільність і сутність обраної теми виявлено **суперечність** між:

- суспільною актуальністю та значущістю теми: «Національно-патріотичне виховання самосвідомості молоді» [1-10] і недостатньою дослідженістю в усіх регіонах України з виданням даних матеріалів для навчально-виховного процесу в загальноосвітніх школах і у закладах вищої освіти, щоб виховувати молоде українське покоління.

Актуальність теми, існування суперечності зумовили **мету** роботи – теоретико-практичне обґрунтування актуальності та доцільності обраної теми: «Національно-патріотичне виховання в самосвідомості молоді (персона в історії України: Надія Суровцова – жінка-легенда Умані)» та експериментальне перевірення розроблених запитань анонімного опитування для студентів і тем рефератів для учнівської та студентської молоді.

Завдання:

1. Проаналізувати життєвий шлях Надії Суровцової – жінки-легенди Умані.
2. Дослідити поняття: «національно-патріотичне виховання дітей та молоді», «самосвідомість», «молодь», «персона», «жінка-легенда» як основні феномени даної назви.
3. Розробити запитання анонімного опитування й теми рефератів для учнівської та студентської молоді на тему:

«Особливості українського національного менталітету та історичні реалії».

Об'єкт дослідження: життєвий шлях Надії Суровцової – жінки-легенди Умані.

Предмет дослідження: виховання молодого українського покоління через видання даної публікації та розроблення запитань анонімного опитування та тем рефератів для учнівської та студентської молоді.

На різних етапах наукового пошуку використано **методи дослідження:** педагогічні спостереження, бесіди, анкетування, опитування, узагальнення результатів аналізу даних науково-методичної літератури з визначеного напрямку дослідження.

Нові наукові положення одержаних результатів передбачають:

- *вперше розроблено* запитання анонімного опитування й теми рефератів для учнівської та студентської молоді на тему: «Особливості українського національного менталітету та історичні реалії»;

- *оприлюднено* з офіційних джерел нормативно-правову базу України про національно-патріотичне виховання» (<https://imzo.gov.ua/osvita/pozashkilna-osvita-ta-vihovna-robota/natsionalno-patriotichne-vihovannya-ditey-ta-molodi/>); поняття: «національно-патріотичне виховання дітей та молоді», «самосвідомість», «молодь», «персона», «жінка-легенда» як основні феномени даної науково-дослідної роботи;

- *подальшого розвитку* набудуть розроблені запитання анонімного опитування та теми рефератів для учнівської та студентської молоді.

Рекомендації щодо використання. Дане наукове дослідження – пошук, вивчення та виокремлення історичного матеріалу, що можна використовувати під час розроблення робочих програм із навчальних дисциплін у загальноосвітніх школах (ЗОШ) («Історія України», «Українська література», «Захист Вітчизни» тощо); у закладах вищої освіти (ЗВО) («Основи екранного та сценічного мистецтва», «Захист України», «Громадянська освіта», «Правові основи соціальної роботи», «Краєзнавство та історія дитячого та молодіжного руху», «Історія України», «Українська література», «Соціологія» тощо); під час розробки виховних заходів із національно-патріотичної тематики;

сценаріїв для відзначення національно-патріотичних і державних свят; при написанні науково-дослідної роботи до збірників наукових праць; під час виступу на конференціях різного рівня тощо.

Виклад основної частини дослідження. Досліджуючи поняття: «національно-патріотичне виховання дітей та молоді», «самосвідомість», «молодь», «персона», «жінка-легенда» як основні феномени даної назви публікації звертаємося до різних інформаційно-літературних джерел.

Так, поняття «національно-патріотичне виховання дітей та молоді» – це комплексна системна і цілеспрямована діяльність органів державної влади, освітніх закладів, сі громадянських організацій, сім'ї та інших соціальних інститутів щодо формування у молодого покоління високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про благо свого народу, готовності до виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, цілісності, незалежності України, сприяння становленню її як правової, демократичної, соціальної держави. Найважливішим пріоритетом національно-патріотичного виховання є формування ціннісного ставлення особистості до українського народу, Батьківщини, держави, нації (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>).

Автори іншого наукового джерела: Т. Окушко, Ж. Петрочко, В. Кириченко, О. Пащенко, Л. Сокол, Н. Харченко визначають поняття «національно-патріотичне виховання» як комплексна, системна і цілеспрямована діяльність, спрямована на формування в учнівської молоді високої патріотичної свідомості, почуття вірності, любові до Батьківщини, турботи про своє благо і народне, готовності до розбудови демократії, виконання громадянського і конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, прагнення цілісності, незалежності України, сприяння єднанню українського народу, громадянському миру і злагоді в суспільстві. Його складниками є громадянсько-патріотичне, військово-патріотичне, духовно-моральне виховання [9, с. 10-11].

Самосвідомість – рефлекторна (відображувана) свідомість, за допомогою якої особа конкретно усвідомлює себе у своїх власних розумових діях і станах; самоусвідомлення. Самосвідомість є усвідомленням особою самої себе на відміну від інших – інших

суб'єктів і світу взагалі.

Усвідомлення індивідом себе як автора і творця власних дій, суб'єкта життєтворчості з неповторними фізичними та духовними якостями, потребами й здібностями, носія інтелекту, почуттів і волі, виразника національної, професійної і групової належності в системі суспільних відносин. На відміну від свідомості самосвідомість відрізняється своєю спрямованістю: якщо свідомість орієнтована на об'єктивний світ, то об'єктом самосвідомості є суб'єктивний, внутрішній світ особистості.

Юність, вважається періодом підвищеної самосвідомості. Особа з хронічним нахилом щодо самосвідомості може бути соромливою або інтровертною. Переживаючи самосвідомість, людина усвідомлює навіть найменші зі своїх власних вчинків. Таке усвідомлення може порушити здатність особи виконувати складні вчинки.

Підлітковий і юнацький вік – етап активного самопізнання, пошуку себе, свого стилю. Завершується період формування соціально-моральних оцінок.

Особиста самосвідомість є нахилом розглядати внутрішнє самого себе і свої відчуття (<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A1%D0%B0%D0%BC%D0%BE%D1%81%D0%B2%D1%96%D0%B4%D0%BE%D0%BC%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C>).

Поняття «молодь» трактується як соціально-демографічна група, відокремлена на основі сукупності вікових характеристик і особливостей соціального стану. Молодість як певна визначена фаза, етап життєвого циклу біологічно універсальна, але її конкретні вікові рамки, пов'язаний з нею соціальний статус і соціально-психологічні особливості мають соціально-історичну природу і залежать від суспільного ладу, культури та властивих даному суспільству закономірностей соціалізації.

Згідно з Законом України «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні», до молоді належать громадяни віком від 14 до 35 років (<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B4%D1%8C>).

Поняття «персона» (лат. *persona*, від етрусського *phersu* – маска) – роль, особа) має кілька значень: 1. Особа, людина як окрема особистість. 2. Поважна, знатна особа. 3. Одна людина, їдець (за столом під час обіду, вечері) (<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9F%D0%B5%D1%80%D1%81%D0%BE%D0%BD%D0%B0>).

Поняття «жінка» досліджується в різних країнах світу відповідно до традицій та звичаїв даного суспільства. Отже, це доросла людина жіночої статі. Дітей та підлітків жіночої статі називають дівчатками та дівчатами. Інколи поняття *жінка* вживається узагальнено для всіх осіб жіночої статі незалежно від віку. ... Дослідженням різних аспектів жіночого буття займаються жіноча історія, жіночі студії, феміністська теорія, а також гендерні дослідження та гендерна історія. З дискримінацією жінок у суспільстві бореться фемінізм (<https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%96%D1%96%D0%BD%D0%BA%D0%B0>).

Поняття «жінка-легенда», на жаль, нами не знайдено, хоча в Інтернеті багато інформації про жінок-легенд: княгиня Ольга, княгиня Анастасія Заславська, Анастасія Лісовська (Роксолана), Марко Вовчок, Маруся Чурай, Катерина Білокур, Ліна Костенко, Надія Суровцова (<http://ukmuseum.com.ua/%D0%BD%D0%B5%D0%B7%D0%BB%D0%B0%D0%BC%D0%BD%D0%B0-%D0%BD%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%8F%EF%BB%BF/>) та багато інших.

Українські народні прислів'я та приказки поважливо стверджують розумну, вірну, люблячу жінку: «Найкраща і найліпша спілка – то чоловік і жінка», «Живуть між собою, як риба з водою», «За доброго мужа жона, як ружа, а за лихого – драба, за рік, за два – баба», «За ледачим чоловіком жінка марніє, за хорошим – молодіє», «І в лиху годину не кидай дружину», «З доброю дружиною горе не горе, а щастя вдвоє», «Ніхто так не догляне, як вірна дружина», «Нема ліпшого друга, як вірна дружина», «Без жінки так, як без ума», «Без жінки – як без рук», «Все тільки до часу, а жінка до смерті», «Дім держиться не на землі, а на жінці», «Нема вірнішого приятеля, як добра жінка».

Так як національно-патріотичне виховання повинне охоплювати насамперед сфери (освіта, наука, культура та мистецтво, профорієнтація на військові спеціальності, історія, вшанування пам'ятних дат та історичних постатей, краєзнавство, туризм, охорона довкілля, фізкультура, спорт, популяризація здорового способу життя, цивільна оборона, оборона України) той, відповідно, 21 липня 2021 року в м. Умань (Черкаська обл.) вшановували пам'ять жертв радянських політичних репресій. На превеликий жаль, Надія Віталіївна також стала жертвою сталінського терору (http://news.ugcc.ua/news/v_uman%D1%96_vshanuvani_pamyat_zhertv_radyanskih_pol%D1%96_tichnih_repres%D1%96y_93968.html). Даний захід проходить щорічно. Також

щорічно проводиться мітинг пам'яті вшанування жінки-легенди Надії Суровцової.

На всіх офіційних і запланованих заходах присутні представники місцевої влади, інтелігенції, члени громадських організацій та жителі міста Умань і району.

Уманчани, пам'ятаючи де мешкала двадцять вісім років громадська діячка та письменниця Надія Суровцова відкрили 30 вересня 2005 року меморіальний музей-квартиру. Саме в цьому приміщенні (м. Умань, вул. Воїнів Інтернаціоналістів, 6) створено музей рівно через 20 років після її смерті (https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97_%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97)).

Життєвий шлях жінки-легенди – Надії Суровцової.

Надія Віталіївна Суровцова народилася 5 (17) березня 1896 року в м. Київ у інтелегентній родині, а невдовзі її родина перебралась до м. Умань.

Здобула гімназійну освіту із золотою медаллю. З метою вступу на Бестужевські вищі жіночі курси (1913-1917 рр.), вирушила до Санкт-Петербурга. Там її зацікавила українська Громада і «Українське студентське земляцтво». Після початку Першої світової війни продовжувала навчання і водночас працювала медсестрою в українському лазареті в Петербурзі на Тучковій набережній.

У 1917 році навчалася на історико-філологічному факультеті Петербурзького університету та брала активну участь в українському студентському житті. Як представниця групи Є. Нероновича, що займала антивоєнні позиції, переїхала до м. Київ. Після Лютневої революції (1917 р.) і постанови Центральної Ради, двісті українських студентів-петербурзців делегували Н. Суровцову до м. Києва, на

прийом до М. Грушевського. Як інструктор УЦР, вона проводила агітаційну роботу на Уманщині, їздила по селах, була заступником голови уманської «Селянської Спілки».

Після повернення до м. Київ, незакінчену петербурзьку освіту продовжила в Київському університеті. Працювала в Українській Центральній Раді. Активний діяч Селянської Спілки, співробітник київської газети «Трибуна». У 1917 році редагувала чужомовні видання Міністерства Закордонних Справ у м. Києві. 31 грудня 1917 року була призначена на посаду діловода Департаменту в справах біженців при Генеральному Секретарстві внутрішніх справ, де під орудою В. Винниченка, О. Шульгина і К. Лоського співпрацювала з вихідцями з Галичини, Січовими Стрільцями: братами Василем і Петром Дідушками, І. Чмолою, Є. Коновальцем.

Таким чином, під час Гетьманату – співробітник секретаріату Міністерства закордонних справ (1917–1918 рр.). За часів Директорії Н. Суровцову запрошено до складу української делегації, яка виїхала до Франції на Варсальську мирну конференцію. На жаль, до Парижу вона не доїхала – затрималася в Швейцарії, через політичну ситуацію.

У 1918 році емігрувала до Австрії. Закінчила філософський факультет Віденського університету. Після захисту дисертації на тему: «Богдан Хмельницький та ідея української державності» (30 червня 1920 році в університетській залі Відня їй присвоєно ступінь доктора філософії). Надія Віталіївна стала першою жінкою з України – доктором філософії. Працювала викладачем у Віденській сільськогосподарській академії.

Брала участь у роботі жіночих організацій, зокрема, у роботі Міжнародної жіночої ліги миру і свободи та була делегатом на конгресах Ліги у Відні, Дрездені, Гаазі, Амстердамі, Парижі та Вашингтоні. Також була членом закордонної Національної Ради, заступником голови Товариства прогресивних журналістів Європи, членом австрійської філії групи Ромена Роллана й Анрі Барбюса «Клярте». На початку 1920-х років захопилася ідеологією марксизму. Н. Суровцова підпала під ідейний вплив представника радянської України в Австрії Ю. Коцюбинського В 1924 році вступила до австрійської компартії.

У 1925 році переїхала до СРСР: спочатку – до м. Москва, потім – до м. Харків. Працювала в різних установах істориком,

співробітником у системі Головліту, кіноуправлінні, у радіотелеграфному агентстві, у Наркоматі іноземних справ (1925-1926 рр.); у РАТАУ. Ставши аспіранткою Д. Багалія, відомого історика України, працювала в Науково-дослідній Катедрі історії України імені Д. Багалія. Її цікавив декабристський рух в Україні. В Харкові вона підтримувала тісні зв'язки й співпрацювала з відомими письменниками, вченими та художниками.

У 1927 році заарештована органами ГПУ СРСР, засуджена і заслана в табори ГУЛАГ СРСР (1928-1957 рр.). У 1956 році вона була реабілітована. На початку 1957 року переїхала у м. Київ, як «рівноправна громадянка України».

Незабаром повернулась до м. Умань де оселилась у батьківському будинку (1957-1985 рр.). Займалась літературною та громадською роботою, контактуючи з провідними письменниками того часу. Збирала книжки, скульптури, картини, впорядковувала бібліотеку для місцевого краєзнавчого музею, вела екскурсії там, а також у парку «Софіївка». Збрала унікальні матеріали про парк та його героїню – графиню С. Потоцьку, коли працювала в бібліотеках м. Львів і м. Київ. Усі зібрані матеріали передала польському історикові Єжому Лоску, а той написав за цими й іншими матеріалами книжку: «Історія гарної бітинки. Розповідь про життя Софії Віттової – Потоцької (1760-1822 рр.)».

Н. Суровцова очолювала товариство охорони пам'яток історії та культури, яке сприяло реставрації костелу, і в його приміщенні було відкрито Уманську картину галерею.

У 1958 році підготувала збірку новел «По той бік» (не видано). Залишила спогади.

Останні місяці життя вона тяжко хворіла та 13 квітня 1985 року померла. Похована на Міщанському кладовищі міста Умані.

Вшанування жінки-легенди – Надії Суровцової.

Визнання прийшло до Надії Віталіївни посмертно. З 1989 року і дотеперішній час про неї з'являються публікації в періодичній пресі.

У м. Умань за адресою: вул. Воїнів-інтернаціоналістів, буд. 6 діє Меморіальний музей-квартира Надії Суровцової (https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%9C%D0%B5%D0%BC%D0%BE%D1%80%D1%96%D0%B0%D0%BB%D1%8C%D0%BD%D0%B8%D0%B9_%D0%BC%D1%83%D0%B7%D0%B5%D0%B9-%D0%BA%D0%B2%D0%B0%D1%80%D1%82%D0%B8%D1%80%D0%B0_%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97_%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97).

Також у м. Умань одну з вулиць в 2016 році названо ім'ям Надії Суровцової

([https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8F_%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97_%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_\(%D0%A3%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8C\)](https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%92%D1%83%D0%BB%D0%B8%D1%86%D1%8F_%D0%9D%D0%B0%D0%B4%D1%96%D1%97_%D0%A1%D1%83%D1%80%D0%BE%D0%B2%D1%86%D0%BE%D0%B2%D0%BE%D1%97_(%D0%A3%D0%BC%D0%B0%D0%BD%D1%8C))).

Перекладацька та творча діяльність жінки-легенди – Надії Суровцової.

Надія Віталіївна в умовах матеріальної скрути підробляла перекладами з різних мов. У результаті з'явилися переклади українською наступні книжки:

1. «Лорд Фаунтлерой» Френсіса Бернета.
2. «Айвенго» Вальтера Скотта.
3. «Подорож до Індії» Вольдемара Бонзельса.
4. «Цвіркун у запічку» Діккенса та інші.

3 французької на українську й російську мови переклала в 1846 році книжку про історію «Софіївки».

Пробувала себе й в оригінальній творчості: подавала публіцистичні статті до періодичних видань, написала п'єсу «За гратами» для робітничого клубу «Єдність».

Її друкують харківські «Вісті», «Червоний клич», «Робітничка», «Комуніст», закордонні видання: нью-йоркські «Щоденні вісті», вінніпезька «Робітниця», канадські «Робітничі вісті».

Твори жінки-легенди:

У 1996 році видавництво імені Олени Теліги за ініціативи й упорядкування Л. Падун-Лук'янової, видало унікальні «Спогади» (432 с.) Н. Суровцової, а в 2001 році праці, її «Листи» (704 с.), книга перша.

Суровцова Н. Олізар та його відношення до декабристів // Наукові записки науково-дослідчої кафедри історії української культури. Харків : Державне видавництво України. 1927. № 6. С. 145-161.

Джерела та література про жінку-легенду – Надії Суровцової.

Герасимова Г. П. Суровцова-Олицька Надія Віталіївна // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. К. : Наукова думка, 2012. Т. 9. С. 910.

Дашкевич Я. Надія Суровцова. Нотатки з нотаток. в кн.:

Н. Суровцова. Спогади. К. : Видавництво ім. О. Теліги, 1996.

Дойков Юрий. Надежда Витальевна Суровцова-Олицкая.
«Правда Севера», 22.02.2001. С.10

Енциклопедія українознавства : Словникова частина : [в 11 т.] / Наукове товариство імені Шевченка ; гол. ред. проф., д-р Володимир Кубійович. Париж – Нью-Йорк : Молоде життя, 1955 – 1995 с.

Енциклопедія «Черкащина» / Упорядник Віктор Жадько. К., 2010. С. 828-829.

Жадько Віктор. Український некрополь. К., 2005. С. 303.

Коцюбинська М. Кілька штрихів до силуету Надії Суровцової // К. : 1990. № 10. С. 70-71.

«Меморіальний музей-квартира Надії Суровцової – один з туристичних куточків Умані» – стаття в газеті «Умань» № 570 від 30.10.2010 р.

Павленко Марина про Павла Тичину, Надію Суровцову, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірину Жиленко / М. Павленко. К. : Грані-Т, 2009. 120 с.: іл. (Серія «Життя видатних дітей»).

Плющ Л. Пам'яті Надії Суровцової: Спогади // Сучасність. 1985. № 12. С. 84-90.

Хорунжий Юрій. Шляхетні українки: Есеї-парсуни. К. : Видавництво імені Олени Теліги, 2004. 208 с.

Взаємозв'язок минулого з сучасністю: науково-дослідна робота

А, отже, щоб формувати самосвідомість в молодого українського покоління через національно-патріотичне виховання, звернемо увагу на мету патріотичного виховання, що конкретизується через систему таких виховних завдань:

- утвердження в свідомості і почуттях особистості патріотичних цінностей, переконань і поваги до культурного та історичного минулого України;
- виховання поваги до Конституції України, Законів України, державної символіки;
- підвищення престижу військової служби, а звідси – культивування ставлення до солдата як до захисника вітчизни, героя;
- усвідомлення взаємозв'язку між індивідуальною свободою, правами людини та її патріотичною відповідальністю;
- сприяння набуттю дітьми та молоддю патріотичного

досвіду на основі готовності до участі в процесах державотворення, уміння визначати форми та способи своєї участі в життєдіяльності громадянського суспільства, спілкуватися з соціальними інститутами, органами влади, спроможності дотримуватись законів та захищати права людини, готовності взяти на себе відповідальність, здатності розв'язувати конфлікти відповідно до демократичних принципів;

- формування толерантного ставлення до інших народів, культур і традицій;
- утвердження гуманістичної моральності як базової основи громадянського суспільства;
- культивування кращих рис української ментальності – працелюбності, свободи, справедливості, доброти, чесності, бережного ставлення до природи;
- формування мовленнєвої культури;
- спонукання зростаючої особистості до активної протидії українофобству, аморальності, сепаратизму, шовінізму, фашизму тощо (<https://mon.gov.ua/ua/osvita/pozashkilna-osvita/vihovna-robota-ta-zahist-prav-ditini/nacionalno-patriotichne-vihovannya>).

Саме ж, національно-патріотичне виховання дітей та молоді має здійснюватися згідно з розробленими відповідними центральними органами виконавчої влади концепціями, заходами у відповідних сферах національно-патріотичного виховання, із залученням провідних вчених, незалежних експертів, із урахуванням міжнародного досвіду (http://gymnasium1.kupyansk.info/files/docs/2019/13554_Posibnik_Z_Ukrainoyu_v_sertci.pdf) [7, с. 59].

Таким чином, після лекційного матеріалу, вся студентська молодь писала есе за індивідуальними темами, що були надані викладачем В. Устенко. Наступною роботою викладача було оприлюднення тем рефератів за даним напрямом роботи. Студенти, вибравши одну з тем писали реферати, на парах їх захищали.

Теми рефератів для учнівської та студентської молоді:

1. Національна ментальність та її роль у житті суспільства.
2. Національна ментальність та її риси українського виміру.
3. Історичні умови та причини виникнення руху «незгідних» в Україні.
4. Надія Суровцова – жінка-легенда.
5. Визначити та описати головні риси української національної

самосвідомості та менталітету.

6. Б. Чорномаз – борець за волю в Україні.

7. Б. Чорномаз як історик і дослідник.

8. Український національний рух у період Другої світової війни.

9. Масові репресії радянського режиму проти населення західної України.

10. Боротьба ОУН-УПА з радянською репресивною машиною.

11. Боротьба ОУН-УПА проти фашистів на території Уманщини.

12. Український правозахисний рух 60-70-их років ХХ століття.

Третім завданням нашої науково-дослідної роботи: це розроблення запитань анонімного опитування щодо даної теми. Отже, для проведення анонімного соціального опитування на тему: «Особливості українського національного менталітету та історичні реалії» для учнівської та студентської молоді були розроблені В. Устенко (викладач вищої категорії, викладач-методист суспільних дисциплін) запитання та варіанти відповідей.

Викладач проводила анонімне опитування другого та третього курсів Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Т. Г. Шевченка. В опитуванні взяли участь 75 студентів (*див. табл. 1*).

Отже, опираючись на результати анонімного опитування, можемо констатувати факт:

1. Дане опитування проводилося в листопаді, 2021 року.

2. На запитання анонімного опитування дали відповідь 75 осіб (студентська молодь другого та третього курсів).

3. На запитання: «Чи вважаєте Ви, що менталітет є основоположним у формуванні національної культури?» відповіли «так» – 70 (93,3%) опитаних, «ні» – 0 осіб, важко відповісти – 5 (6,7%) молоді.

4. На запитання: «На Вашу думку, чи змінювалася ментальність українців упродовж тоталітарних часів?» відповіли «так» – 71 (94,7%) опитаних, «ні» – 0 осіб, важко відповісти – 4 (5,3%) молоді.

5. На запитання: «Як Ви думаєте, чи відрізняються українці своєю ментальністю від інших націй?» відповіли «так» – 75 (100%) осіб.

6. На запитання: «Вам знайомий життєвий шлях української дисидентки Надії Суровцової?» відповіли «так» – 75 (100%) опитаних.

7. На запитання: «Ви знайомі з поняттям української історії «дисидентський рух»?» відповіли «так» – 75 (100%) молоді.

8. На запитання: «На Вашу думку, Богдан Чорномаз був політв'язнем під час радянського режиму?» відповіли «так» – 75 (100%) осіб.

9. На запитання: «Чи було дисидентство особливістю лише української історії?» відповіли «так» – 4 (5,3%) опитаних, «ні» – 71 (94,7%) осіб, важко відповісти – 0 молоді.

10. На запитання: «Як Ви думаєте, чи межував український національний рух періоду Другої світової війни з колабораціонізмом?» відповіли «так» – 3 (4,0%) опитаних, «ні» – 71 (94,7%) осіб, важко відповісти – 1 (1,3%) молоді.

11. На запитання: «Чи відомо Вам про масові репресії радянського режиму проти населення Західної України?» відповіли «так» – 75 (100%) осіб.

12. На запитання: «Ви обізнані про боротьбу ОУН-УПА з радянською репресивною машиною?» відповіли «так» – 75 (100%) опитаних.

13. На запитання: «Чи відомо Вам про боротьбу ОУН-УПА проти фашизму на території Уманщини?» відповіли «так» – 71 (94,7%) опитаних, «ні» – 3 (4,0%) осіб, важко відповісти – 1 (1,3%) молоді.

14. На запитання: «Як Ви думаєте, чи з'явилася надія в українських дисидентів на послаблення репресій після Гельсінської конференції в 1975 році?» відповіли «так» – 5 (6,7%) опитаних, «ні» – 65 (86,6%) осіб, важко відповісти – 5 (6,7%) молоді.

Таблиця 1

«Особливості українського національного менталітету та історичні реалії»

Запитання:	Варіанти відповідей		
	Так	Ні	Важко відповісти
1. Чи вважаєте Ви, що менталітет є основоположним у формуванні національної	0		5

культури?			
2. На Вашу думку, чи змінювалася ментальність українців упродовж тоталітарних часів?	1		4
3. Як Ви думаєте, чи відрізняються українці своєю ментальністю від інших націй?	5		-
4. Вам знайомий життєвий шлях української дисидентки Надії Суровцової?	5		-
5. Ви знайомі з поняттям української історії «дисидентський рух»?	5		-
6. На Вашу думку, Богдан Чорномаз був політв'язнем під час радянського режиму?	5		-
7. Чи було дисидентство особливістю лише української історії?		1	-
8. Як Ви думаєте, чи межував український національний рух періоду Другої світової війни з колабораціонізмом?		1	1
9. Чи відомо Вам про масові репресії радянського режиму проти населення Західної України?	5		-
10. Ви обізнані про боротьбу ОУН-УПА з радянською репресивною машиною?	5		-
11. Чи відомо Вам про боротьбу ОУН-УПА проти фашизму на території Уманщини?	1		1
12. Як Ви думаєте, чи з'явилася надія в українських дисидентів на послаблення репресій після Гельсінської конференції в 1975 році?		5	5

Загальні висновки

1. Життєвий шлях Надії Суровцової – жінки-легенди Умані
3. Діхтяренко було проаналізовано.

2. Звертаючись до різних інформаційно-літературних джерел, досліджено 3. Діхтяренко поняття: «національно-патріотичне виховання дітей та молоді», «самосвідомість», «молодь», «персона», «жінка-легенда» як основні феномени даної назви.

3. Викладач вищої категорії, викладач-методист суспільних дисциплін Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу імені

Т. Г. Шевченка В. Устенко розробила запитання анонімного опитування з трьома варіантами відповідей («так», «ні», «важко відповісти») (див. табл. 1) та теми рефератів для учнівської та студентської молоді на тему: «Особливості українського національного менталітету та історичні реалії». Таким чином, на запитання анонімного опитування дали відповідь 75 осіб (студентська молодь другого та третього курсів). Результати даного опитування, на нашу думку, показали добрі результати.

4. Визначена мета публікації: теоретико-практичне обґрунтування актуальності та доцільності обраної теми: «Національно-патріотичне виховання в самосвідомості молоді (персона в історії України: Надія Суровцова – жінка-легенда Умані)» та експериментальне перевірення розроблених запитань анонімного опитування для студентів і тем рефератів для учнівської та студентської молоді – була досягнута через теоретичні дослідження та практичні розробки.

У *перспективах подальших досліджень* передбачається теоретичне дослідження матеріалів за загальним напрямом: «Національно-патріотичне виховання в самосвідомості молоді (персона в історії України)».

Список використаних джерел та літератури:

1. Військово-патріотичне виховання учнів у позакласній роботі : посіб. / уклад. М. Зубалій, В. Івашковський, О. Остапенко, М. Тимчик, Б. Шаповалов, 3. Діхтяренко, І. Білоцерківець. К. : ПАЛИВОДА А. В., 2016. 232 с.
2. Виховання національної самосвідомості сучасної молоді / Упор. В. І. Устенко. Умань : Видавничо-поліграфічний центр «Візаві», 2010. 44 с. 3. Діхтяренко
3. Виховання патріотизму в дітей 5–11 років життя у фізкультурно-патріотичному гуртку „Оздоровчий хортинг“ // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. К. : Паливода А. В., 2015. Вип. 4. С. 110–125.
4. Діхтяренко 3. Виховання патріотизму у молодших школярів (на прикладі хортингу) / 3. Діхтяренко // Проблеми освіти : наук.-метод. зб. / Інститут інноваційних технологій і змісту освіти МОН України. К., 2015. № 83, ч. 1. С. 8–12.
5. Діхтяренко 3. Готовність до захисту Вітчизни закладено в

унікальності системи хортингу – давні та славні історико-культурні корені українського народу / Зоя Діхтяренко, Віктор Постовий // Теорія і методика хортингу: зб. наук. пр. / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. К. : Паливода А. В., 2016. Вип. 6. С. 6–14.

6. Діхтяренко З. Патріотичне виховання молодших школярів у процесі тренувань хортингом // Теорія і методика хортингу : зб. наук. праць / [ред. рада: Бех І. Д. (голова) та ін.]. К. : Паливода А. В., 2015. Вип. 3. С. 184–195.

7. З Україною в серці (тренінг з патріотичного виховання дітей та молоді) : посіб. / І. Д. Бех, В.І. Кириченко, Ж.В. Петрочко. Харків: «Друкарня Мадрид» , 2016. 140 с.

8. Оржеховська В. Концепція національної філософії виховання дітей та молоді в Україні на засадах хортингу (проект) / В. Оржеховська, Т. Федорченко, Е. Єрьоменко, З. Діхтяренко, О. Мельник // Теорія і методика хортингу : зб. наук. пр. Вип. 5 / [ред. кол.: Бех І. Д. (голова) та ін.]. К. : Паливода А. В., 2016.

9. Особистісно орієнтовані технології національно-патріотичного виховання учнівської молоді в громадських об'єднаннях : метод. посіб. [Т. К. Окушко, Ж. В. Петрочко, В. І. Кириченко, О. В. Пашенко, Л. М. Сокол, Н. В. Харченко ; наук. ред. Т. К. Окушко]. К. – Кропивницький : Імекс-ЛТД, 2018. 198 с.

10. Радчук Н. Українська народна пісня як засіб патріотичного виховання козачат, джур і спортсменів бойового хортингу дитячо-юнацького віку / Н. Радчук, Е. Єрьоменко, З. Діхтяренко // Теорія і методика хортингу. 2019. Вип. 11. С. 83–93.

О. В. Комарова,
викладач української мови та літератури,
(м. Хмельницький)

ФОРМУВАННЯ МОВНОЇ КУЛЬТУРИ СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ

Проблема формування мовної культури студентської молоді в сучасному українському суспільстві особливо актуальна. В умовах, що склалися перед сучасною системою освіти постає серйозне завдання пошуку ефективних засобів навчання і виховання, щоб випускники вищих навчальних закладів отримували не тільки навички професійної діяльності, а й розвивали свою мовну культуру, адже в сучасних умовах ринку праці найбільш затребуваними стають фахівці, що не тільки добре володіють своєю спеціальністю, а й здатні швидко освоювати нові знання і навички, можуть критично мислити та грамотно висловлювати свої думки. Відтак здобувачі вищої освіти повинні досконало володіти державною мовою та високою культурою спілкування на різних рівнях, у різних сферах.

Культура мови передбачає вироблення етичних норм спілкування, які характеризують загальну культуру сучасної людини, що в наш час має виняткове значення.

На жаль, студенти і нині не володіють українською літературною мовою належною мірою, не знають її норм, не вміють нею правильно користуватись і, отже, не завжди можуть правильно сформулювати думку і в усній, і в письмовій формі. Молодь часто використовує не лише сленгові слова, а й жаргонну і, що взагалі неприпустимо для майбутнього випускника ВНЗ, – позанормативну лексику. Мовна неграмотність, невміння написати елементарний текст перестали сприйматись як недолік. У низці публікацій увага акцентована на такому важливому чиннику мовного виховання, як культура мовлення. Дослідники І. Попова, Я. Януш, Т. Гриценко переконують у потребі дбати про чистоту мовлення студентів, очищення його від суржику. «Словесний бруд, що заповнив їхнє мовлення, мовленнєвий примітивізм, вульгарщина – тривожні симптоми духовного нездоров'я народу, молоді з майбутньою вищою освітою зокрема», – стверджує Т. Гриценко [1, с. 167]. Таким чином,

одним із пріоритетних напрямків виховної діяльності вважаємо формування високої мовної культури здобувачів освіти.

Позанавчальна діяльність з розширення середовища мовного спілкування в системі освіти – це різноманітні види, форми роботи освітнього та виховного характеру, що проводяться зі студентами після занять. У формуванні мовної культури важливими є проведення у ВНЗ культурно-масових заходів українською мовою, організація зустрічей із відомими культурними діячами, відзначення міжнародних та державних свят мови (День української писемності й української мови, День рідної мови, День слов'янської писемності). Доцільно залучати здобувачів вищої освіти до активної участі у заходах творчих гуртків (художнього слова, театральний), клубів за інтересами (літературна вітальня, клуби мовознавців чи любителів поезії), проведенні конкурсів (ораторів, декламаторів), свят, різноманітних тематичних вечорів («А мова наша є і вічно буде...», “Мово рідна, слово рідне”, або “Мужай прекрасна наша мова!”). Істотно доповнюють вищевказані заходи і бесіди, дискусії на культурологічні теми, на яких розглядаються шляхи до мовної досконалості.

Вихованню у студентів небайдужого ставлення до мови, поваги до культурних надбань українського народу, формуванню у них мовної та національної свідомості сприяє проведення *конкурсу* з української мови імені П. Яцика та мовно-літературного конкурсу імені Т. Шевченка, студентських олімпіад з української мови, вікторин, мовних турнірів, інформаційних п'ятихвилин, залучення до щорічної акції «Всеукраїнський радіодиктант національної єдності». Значну роль у підвищенні культури мовлення відіграють семінари, консультації, круглі столи з мовних питань тощо. Поглибленню знань про походження й лексико-семантичний склад української мови, усвідомленню студентами її багатства й краси допомагає проведення в навчальних закладах під час мовознавчих студентських конференцій. Темати секційних засідань можуть бути “Культура мови”, “Лексичне багатство української мови”, “Фразеологічне багатство української мови”, “Семантика імен та відособових прізвищ”, “Особливості українського прізвищотворення” та ін.

Культура мовлення всього нашого суспільства і здобувачів вищої освіти зокрема – це чи не найяскравіший показник стану їх

моральності, духовності, культури взагалі. Тому робота над культурою мовлення сучасного студента – це і велика виховна робота з молодію людиною, якій потрібно прийняти духовну істину – «культура мовлення – не інтелігентська забаганка, а життєва необхідність для народу» [2, с. 18]. А майбутній випускник вищого навчального закладу – людина, яка відповідатиме не лише за якісне виконання роботи, а й за духовний мікроклімат колективу, який тримається на спілкуванні за допомогою слова. Тому мова кожного має бути змістовною, правильною і чистою; точною, логічною, багатію, доречною, виразною і образною.

Отже, формування мовленнєвої культури відіграє важливу роль в успішній професійній діяльності майбутнього фахівця.

Список використаних джерел та літератури:

1. Гриценко Т. Розвиток мовної особистості у технічних ВНЗ / Т. Гриценко // Гуманітарна освіта у технічних вищих навчальних закладах : збірник наукових праць Національного авіаційного університету. 2009. Вип. 17. С. 162-172.
2. Мацюк З. Українська мова професійного спрямування : навч. посіб. / З. Мацюк, Н. Станкевич. К. : Каравела, 2009. 352 с.

Л. Д. Кравчук,
вчитель-методист української мови та літератури
(м. Красилів)

МОВЛЕННЯ СУЧАСНИХ ШКОЛЯРІВ В АСПЕКТІ НОРМАТИВНОСТІ

Мовні норми у всіх своїх різновидах мають соціальний характер. Варіантність мовних норм пояснюється як тимчасовим чинником, так і соціальними умовами. Кожна держава оберігає літературну норму і захищає її через загальноосвітню школу, вищі навчальні заклади. Оскільки, учити рідній мові всіх жителів держави – головне соціальне завдання, від якого залежить підготовка майбутнього інтелектуального потенціалу держави.

Основною ознакою сучасної української літературної мови є наявність норм, тобто історично усталених і соціально закріплених правил, обов'язкових для всіх носіїв мови незалежно від соціальної, професійної, територіальної належності. Мова – це внормована (або кодифікована) мова суспільного спілкування.

За словами М. П. Кочергана, мовна норма – сукупність найбільш стійких, традиційних елементів системи мови, історично-відібраних і закріплених суспільною мовною практикою; сукупність колективних реалізацій мовної системи, прийнятих суспільством на певному етапі його розвитку й усвідомлених ним як правильні, зразкові [12, с. 301].

Норми охоплюють усі рівні мови: лексичні, граматичні, стилістичні, орфоепічні, орфографічні, пунктуаційні. Проте, на сучасному етапі, в учнівському мовленні спостерігається відхилення від мовних норм на всіх мовних рівнях.

Норми є необхідною умовою існування мови, її повноцінного функціонування в суспільстві. Вони забезпечують стабільність, уніфікованість, наступність у розвитку мови та її зрозумілість для різних поколінь українців. Без обов'язковості норм неможливе здійснення ефективної комунікації.

Норми складаються поступово. Вони стихійно регулюються мовним середовищем і періодично підлягають зміні. Нерідко в мовленні співіснують варіанти мовної норми, один з яких згодом утрачає статус мовного стандарту.

Надання українській мові статусу державної, – на думку Н. Сологуб, – демократизувало мовну норму, яка є центральним поняттям культури мовлення, й активізувало вживання елементів, поширених у Західній Україні та діаспорі, що породило варіантність норми. Вирішення основних питань культури мовлення потребує термінового втручання в цей процес кваліфікованих фахівців, які повинні впорядкувати правопис, створити мовні посібники і видати цілий ряд дуже необхідних лексикографічних праць, спрямованих на регулювання сучасного українського мовного процесу а від інших – відійти [33, с. 60].

Мовна норма є результатом державної мовної політики. Вона є ознакою літературної мови, хоча літературна мова, в свою чергу, має властивість збагачення, поповнення, розвитку. Між літературною нормою і реальним вживанням мови можуть бути розходження, що залежать від багатьох суспільних і мовних чинників (рівень розвитку літературної мови, соціальна структура суспільства, особливості мовної ситуації тощо).

Прикметною ознакою сучасного буття української мови, – зазначає О. Горошкіна, – є законодавча й практична незахищеність її від потужних іншомовних впливів, передусім англомовних. Наслідком функціональної експансії англійської мови є не лише зміна складу лексики й перерозподіл функціональних полів між питомою і запозиченою лексикою, зміна частот уживання окремих лексем, а й глибоке проникнення іншомовних структур у систему мови. Адже близькі запозичення витворюють ґрунт для виділення словотвірних афіксів, а відтак – і словотвірних моделей. Наприклад, ряд лексем – моніторинг, холдинг, консалтинг – дають підстави виділити афікс–*инг*. Те саме можна сказати й про посилення функціонального навантаження фонемою [дж]: дайджест, джусик, пейджер, тінейджер тощо [7, с. 3].

Мовець у своєму мовленні повинен використовувати велику кількість мовних одиниць. Для ясного і чіткого вираження думок дуже важливо мати достатній запас слів.

Сучасна доросла освічена людина застосовує 7-9 тисяч слів, а словниковий запас справжніх майстрів слова значно багатший. Як засвідчують дослідники, В. Шекспір використовував близько 15 тисяч слів, М. Сервантес – близько 17 тисяч слів, М. Гоголь – близько 10

тисяч слів, О. Пушкін, Т. Шевченко, І. Франко – понад 20 тисяч слів [6, с. 14].

З метою засвоєння норм української літературної мови, оволодіння лексикою, потрібно систематично читати найрізноманітнішу літературу, звертатися до словників, які містять інформацію щодо особливостей та правил використання мовних засобів.

Усе, що не відповідає нормі, належить до ненормативної мови. Саме мова протистоїть таким формам національної мови (діалектам, жаргонам, просторіччю), які становлять усну не кодифіковану сферу загальнонаціональної комунікації.

«Сучасний лексикон, – як зазначає О. Кровицька, – багатоманітний. Окремо виділяється у ньому розмовно-просторічна лексика, яка досить активна і продуктивна на сучасному етапі. Неоднорідність у мовному середовищі зумовлена, насамперед, неоднорідністю суспільних, громадських, соціальних та професійних груп. Отож у цих групах розвивається і функціонує своя мова, «яка, з одного боку, протистоїть літературному стандарту, а, з другого, витворює власний самодостатній мовний мікросвіт, байдужий і до стандарту, і до інших соціально-мовних груп. Якраз у таких групах, де відбувається усна комунікація між їх членами, панують інтимно-фамільярні, довірливі стосунки і відбувається власне інтенсивне життя мови, її еволюція» (Л. Ставицька, 2000, 54) [14, с. 62].

На думку Н. Б. Мечковської, між нормою літературної мови і нормами не літературних варіантів мови є ряд істотних відмінностей: 1) норми літературної мови в основному властиві людям із вищою та середньою освітою; 2) вони мають найвищий престиж у суспільстві; 3) норми літературної мови кодифікуються, тобто фіксуються у книгах: словниках, довідниках, граматиках тощо; 4) норма літературної мови є більш стійкою, ніж норми не літературних різновидів мови; 5) норма літературної мови більш визначена, диференційована, ніж норми соціальних і територіальних діалектів [10, с. 37].

Серйозну небезпеку для мови становить явище, яке дістало назву «суржик». Суржи́ком називають мовну суміш, яка часто стає об'єктом для глузування. Хоча його відносять до ненормативної лексики, неприпустимої у спілкуванні, однак чуємо російсько-українську мішанину щодня, як у побутовій мові, так і в офіційно-

діловій сфері (наприклад, замість українських слів папір, аркуш, кошторис, митниця, тези, ухвалили, відрядження, наступний, можна почути російські бумага, лист, смета, таможня, тезиси, командировка, слідуючий).

Л. Ставицька наголошує, що суржик, хаотична українсько-російська мішанина, макаронічне мовлення, вкраплення російських слів в український текст і навпаки. Тобто все те, що викликає різкий спротив у ревнителів чистоти української мови... Не бракує емоційних оцінок і у сфері термінологічного окреслення суржику. Крім епітетів «жахливий», «страшний», часто трапляються дефініції «мовний покруч», «каліка». Ю. Андрухович дотепно охрестив це явище «милий покруч, кровозмісне дитя двомовності» [13, с. 14].

В умовах українсько-російської двомовності, що характеризує мовну ситуацію південно-східного регіону, – доводить О. Горошкіна, – гостро стоїть питання мовного виховання. Значна частина мешканців спілкується суржиком, що останнім часом легалізувався і в засобах масової інформації.

Балаканина Верки Сердючки, Кроликів, деяких мешканців «Музичного під'їзду» міцно входить у свідомість учнів як мовленнєва норма. Використання суржику виправдане тільки з певною стилістичною метою, проте слід чітко визначати мету й межі його вживання [7, с. 3].

Суржик, яким розмовляє переважна більшість населення України, відходить від будь-якої літературної норми – української чи російської.

Не можна не погодитися з О. Ставицькою, яка зазначає, що людині позбавитися російського мовного елемента дуже важко, адже для цього треба принаймні розірвати шкаралушу свого звичного мовного світу й увійти в інший мовний світ, а це завжди болісно для індивідуальної психічної екзистенції, адже змінити власний мовний світ – це самому до певної міри змінитися. Миттєве виправлення мовного світу можливе в осіб з розвинутими лінгвістичними здібностями, у тих, хто володіє ментальною гнучкістю, неабияким філологічним даром. Але такі особи не становлять більшості, а тому, наголошую, що принципи викорінення суржикової мови повинні бути якомога коректнішими. Інакше нічого, крім зненависті й відрази до української мови, це не викличе» [13, с. 14].

У суспільстві, окрім названих соціальних чинників, існує рекламна індустрія, що, в свою чергу, має великий негативний вплив на розвиток нормативного мовлення учнів. Про це свідчить той факт, – зауважує О. Горошкіна, – що на прохання розповісти віршик діти молодшого віку досить виразно цитують уривки з рекламних текстів. Реклама сприяє ознайомленню широкого кола українців з новими реаліями, наприклад, адаптер, аудіокарта, вібромасажер, жалюзі, ролети, чіпсмейкер. Молодь часто спілкується рекламними слоганами: Іноді краще жувати, ніж говорити; Годі розмовляти, почніть жувати; Не гальмуй - снікерсуй; Взула і забула; Дихай вільно та ін. На жаль, важко знайти рекламу без помилок, а це негативно впливає на грамотність споживачів... Тим часом на рекламних щитах, розташованих на кожному кроці, вони читають: «Саме справжнє морозиво», «Авіаквитки до любого міста Америки», «Вас вразять приємні ціни», «Духм'яний хліб»... [7, с. 3].

Отже, мовна норма в усіх своїх різновидах має суспільний характер. Варіювання мовної норми пояснюється не тільки і не стільки часовим чинником, скільки соціальними умовами. Кожна держава кодифікує літературну норму і захищає її через загальноосвітню школу, вищі навчальні заклади та інші адміністративні інститути. Для того, щоб українська мова посіла належне їй місце і сповна виконувала свої функції, багато ще чого потрібно зробити в країні. Курс української та ділової мови у повному обсязі повинен входити до навчальних планів загальноосвітніх шкіл та вищих навчальних закладів. Слід об'єднати зусилля науковців, фахівців різних галузей науки для створення підручників, посібників, словників, довідкової літератури. Оскільки, вчити рідної мови всіх громадян країни – найважливіше соціальне завдання, від якого залежить підготовка майбутнього інтелектуального потенціалу країни.

Є. Нетеча,

здобувачка вищої освіти

Науковий керівник: С. І. Никитюк,

старший викладач

(м. Кам'янець-Подільський)

ГРАМАТИЧНІ КОНСТРУКЦІЇ У АНГЛОМОВНІЙ РЕКЛАМІ ЖІНОЧИХ ПАРФУМІВ

Сьогодні світ реклами надзвичайно розмаїтий, як у видах товарів, так і у способах їх популяризації. До тепер одним із найважчих залишається питання про те, як передати словами відчуття смаку чи запаху. Тому нам слід звернути особливу увагу на рекламу парфумів, оскільки маркетологи використовують мову для досягнення максимальної кількості продажів.

Ми переконані, що слова в рекламі – ключ до серця покупця. Світ реклами, особливо парфумів, це така собі «утопія», уявний створений світ. Продавець пропонує споживачу віртуальне «місце», у якому після покупки парфумів він зможе досягти почуття повноцінності, наблизитися до відповідного образу, прорекламованого відомою особистістю [1]. Це вдається зробити тим, хто вдало підбере слова і окреслить ними свій товар. Отож, стаття присвячена аналізу граматичних конструкцій у англomовній рекламі жіночих парфумів і яким чином ці конструкції використовуються для впливу на покупця, через створення певного естетичного образу.

Для жіночої аудиторії створюються цілі лінійки парфумів, реклама котрих пов'язана між собою одним влучним висловом, що несе в собі образ. Цей образ впливає на свідомість покупця, створюючи певну необхідність, при якій він/вона охоче купить продукт. І мова тут виступає як спосіб донесення ідеї про придбання певного товару, чи користування сервісом [2].

Розглянемо на конкретних прикладах використання граматичних конструкцій у рекламах жіночих парфумів.

1. «Confidence and attitude in a bottle, our iconic, award-winning Bombshell fragrance is crafted from a timeless mix of fresh-cut, Shangri-la peonies and warm fruits. Happy holidays! Bombshell » [3].

У цій рекламі маркетологи використали поєднання опису інгредієнтів продукту із відчуттями, що може отримати покупець від

парфумів: «award-winning» – конструкція із герундієм, що значно скорочує об'єм тексту, як і «fragrance is crafted» – пасивний стан, допомагають вмістити якомога більше інформації у стислому викладі. Сталі структури із прийменником «crafted from a timeless mix of fresh-cut» дозволяють використовувати художні засоби, поєднувати слова, здавалося б не сумісні за сферою вживання, але тут вони гармонійно поєднуються. І, таким чином, привертають увагу читача.

2. «The past can be beautiful. A memory a dream. But it's no place to live. And now is the time. The only way out is up. It's not heaven, it's a new world. The future is gold. J'adore – Dior» [5].

J'adore Dior представляє не тільки захоплюючі картинки на екрані, але й використовує просту, елегантну лексику для того, аби рекламний слоган сприймався краще. Тут можна виокремити прості речення з використанням модальних дієслів, речення, що побудовані на принципі антитези. Використання інфінітивів та сталих конструкцій фразових дієслів робить мову більш зрозумілою для широкого загалу.

3. «A tempting, fruity fragrance. Tease in Mango Temptation, an exotic kiss of mango nectar and sexy hibiscus. Experience the luxury of fragrance. Refreshing formula is infused with conditioning aloe vera and calming chamomile. Spray on for a sexy touch of scent» [4].

У цій рекламі використаний тотожний прийом із першим прикладом – опис продукту виконується паралельно з його рекламною. Майже увесь текст реклами використовує сталі структури із прийменниками та дієприкметниковими зворотами: «exotic kiss of mango», «luxury of fragrance», «infused with conditioning aloe vera and calming chamomile», «conditioning aloe vera», «calming chamomile», «A tempting, fruity fragrance». Ці розлогі підрядні частини речень майстерно поєднані між собою пасивним станом.

Після аналізу реклами найпопулярніших брендів жіночих парфумів ми можемо виокремити такі типи образів, що вимальовуються в них і є притаманні жінкам, за версією західних медіа: світло, турбота, гедонізм, флора, жіночність, звабливість і т.д.

Підсумовуючи, можемо виокремити такі граматичні структури, використані у англomовній рекламі жіночих парфумів: герундій; інфінітив; сталі структури із прийменником та прикметниковими зворотами, поєднані між собою найчастіше дієсловами у пасивному стані; модальні дієслова та сталі конструкції

фразових дієслів. Речення прості, поширені, інколи побудовані на основі антитези, що робить сприйняття тексту швидшим та ефективнішим. Споживач може без труднощів «зв'язати» представлений для нього образ із реальністю за допомогою протиставного характеру реклами. Аналогічно ефективним є стислий виклад складу парфумів, що одразу ж відбивається на емоційному рівні, продукуючи за допомогою мови образи у підсвідомості покупця.

Список використаних джерел та літератури:

1. Cotter C., D. Shriffrin, D Tannen. Discourse and Media: The handbook of Discourse Analysis. Blackwell Publishers. 1996. 436 p.
2. Weatherall, A. Gender. Language and discourse. New York: Routledge. 2002. P 75.
3. Victoria's Secret Bombshell URL: <https://www.victoriasecret.com/ru/beauty/beauty-catalog/5000006601>.
4. Victoria's Secret Mango Temptation URL: <https://www.victoriasecret.com/us/beauty/beauty-catalog/body-care-limited-edition-classic-fragrance-mists-1117609000?choice=1624&genericId=11176090&limit=180&searchBrand=beauty&searchedFor=Mango%20Temptation>.
5. J'adore Dior URL: https://www.dior.com/en_int/products/beauty-Y0715201-jadore-eau-de-parfum.

С. І. Никитюк,
старший викладач
(м. Кам'янець-Подільський)

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОМПОНЕНТ ПРИ ВИВЧЕННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ

Іншомовна комунікативна комунікація включає три основні компоненти: мовна компетенція – фонетична, граматична, лексична, орфографічна; мовленнєва компетенція – в аудіюванні, говорінні, читанні та письмі; соціокультурна компетенція.

Соціокультурна компетенція складається з країнознавчої та лінгвокраїнознавчої компетенцій. Країнознавча компетенція – це знання учнів про культуру країни, мова якої вивчається (знання історії, географії, економіки, державного устрою, особливостей побуту, традицій та звичаїв країни). Лінгвокраїнознавча компетенція – це володіння учнями особливостями мовленнєвої та не мовленнєвої (міміки, жести, що супроводжують висловлювання) поведінки носіїв мови в певних ситуаціях спілкування, тобто сформованість в учнів цілісної системи уявлень про національно-культурні особливості країни, що дозволяє асоціювати з мовною одиницею ту ж інформацію, що й носії мови, і досягати у такий спосіб повної комунікації [1].

Формування соціолінгвістичної компетенції припускає створення вмінь використовувати і дотримувати:

➤ маркери соціальних відносин, наприклад, студентський або так званий молодіжний сленг: No kidding – Серйозно. Правда. I bet so – Я впевнений. You blue it – Ти все зіпсував. I'm happening – Я щасливий. I flunk the exam – Я провалив іспит. Whatever – Однаково. I am positive – Я впевнений.

➤ правила ввічливості – на питання How are you? ніхто не очікує від вас почути про ваш головний біль, про проблеми в сім'ї та ін., тільки Good. Fine. Те ж саме з How is it going? What's going on? – Not much. Same old, same old.

➤ реєстри спілкування: нейтральний – Shall we begin?, неофіційний – What about making a start?, розмовний (Colloquial) – OK. Let's get going [1].

Питання про країнознавчий, лінгвокраїнознавчий та соціокультурний аспекти навчання іноземної мови, про зміст

комунікативної компетенції теоретично обґрунтовані у працях таких учених як М. Арія, Є.Вережакін, Н. Гез, І. Зимня, Н. Ішханян, В. Костомаров, О. Леонтьєв, Ю. Пассов, В. Редько, В. Сафонова, Л. Смелякова, Г. Томахін, В. Топалова, Р. Adler, D. Brown, E. Hall, R. Lado та ін.

Отже, іншомовна соціокультурна компетенція – це знання культурних особливостей носіїв мови, їх звичок, традицій, норм поведінки, етикету, правила, норми, соціальні умовності, ритуали, соціальні стереотипи, країнознавчі знання і вміння розуміти та адекватно використовувати їх у міжкультурній комунікації, залишаючись при цьому носієм іншої культури.

Соціокультурна компетенція визначає успішність спілкування з представниками іншомовної культури, і дозволяє почувати себе впевнено та комфортно в іншомовному середовищі [2].

Спілкування іноземними мовами – це не тільки вербальний процес. Ефективність спілкування, окрім володіння мовою залежить від багатьох факторів: умов і культури спілкування, правил етикету, володіння невербальними формами вираження (міміка, жести), наявності глибоких фонових знань та безеквівалентної лексики [1].

Безеквівалентні слова – це культурно-марковані лексичні одиниці, які слугують для вираження тих понять, які відсутні в іншій культурі та іншій мові, вони не мають еквівалентів за межами мови, до якої належать [1]. До безеквівалентної лексики зазвичай відносяться назви реалій життя та побуту народу.

У лінгвокраїнознавчій теорії терміном „реалії” позначають предмет (явище культури) та слово, що його називає. За своїм змістом реалії – це словесне відтворення фактів, пов’язаних з історією, географією країни, особливостями політичної структури суспільства, побутом, звичаями народу та ін.

До реалій зазвичай відносяться (приклади наведені з англійської мови, хоча аналогічні приклади існують в кожній мові): Топоніми: Snowdonia, Thames, Yorkshire, Cambridge, Westminster Abbey, Chelsea; антропоніми: King Arthur, Isaac Newton, Charles Dickens, Margaret Thatcher etc.; етнографічні реалії: kilt, double-decker, Wimbledon, thistle, Remembrance Day; суспільно-політичні реалії: House of Parliament, the Blues and the Royals, OBE (Order of the British Empire), the State Opening of Parliament, the Queen etc.; реалії системи освіти: summer schools, National education Act, careers guidance, PTA

(Parent-Teacher Association), etc.; реалії культури: Charlotte Bronte, Sean Connery, Globe Theatre, the Beatles, the BBC.

Варто зазначити, що тісний зв'язок мови та культури, компоненти культури, що мають національно-специфічне забарвлення, такі як традиції, культура, національні картини світу, реалії, безеквівалентні слова, ми бачимо, що вони дійсно мають важливе значення при комунікативних процесах та у вивченні іноземних мов. Доцільно вивчати іноземну мову як культурний феномен, враховуючи особливості національного характеру комунікантів, специфіку їх емоційного складу, національно специфічні особливості мислення, менталітет, а це в свою чергу означає, що формування соціокультурної компетенції є невід'ємним явищем [3].

Таким чином, соціокультурна компетенція – це комплексна здатність особистості, яка передбачає вміння формувати у своїй свідомості картину світу, яка притаманна носієві цієї мови як представникові певної культури і певного соціуму з його традиціями, звичаями, нормами мовленнєвої та не мовленнєвої поведінки.

Список використаних джерел та літератури:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах, 2002.: Підручник. Вид. 2-е, випр. і перероб. / Кол. авторів під керівн. Ніколаєвої С.Ю. Київ, С. 42-48.
2. Обучение иностранным языкам в школе и вузе, 2001. Методическое пособие для преподавателей, аспирантов и студентов. С. 170-184.
3. Тер-Минасова С.Г. Язык и международная коммуникация: Учеб. пособ. М.: Слово, 2000. 624 с.

В. В. Олійник,
кандидат педагогічних наук, доцент
(м. Хмельницький)

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК ОДИН ІЗ СИМВОЛІВ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ

На сучасному етапі розвитку української держави мовна проблема є актуальною. У Законі України «Про державну мову» зазначено, що володіння державною мовою та її використання посадовими і службовими особами органів державної влади та органів місцевого самоврядування є однією з обов'язкових умов для зайняття відповідних посад. Громадяни України повинні володіти українською мовою як мовою свого громадянства та використовувати її у сферах публічного спілкування. Висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння, культурного взаємозбагачення та консолідації громадян України в єдине суспільство.

Підкреслимо, що народ – творець і носій мови. Одна особа безсила будь-що змінити в мові, бо мова розвивається за своїми об'єктивними законами. Українська мова невіддільна від українського народу, від його історичного розвитку, від самої держави, від рідної землі.

Українська мова є одним із вирішальних чинників національної самобутності українського народу, його етнічної ідентифікації та запорукою його національного відродження після багатовікової бездержавності і політики примусової мовної уніфікації.

Мова зберігає всі інтелектуальні здобутки народу, фіксує досвід предків. Так, у довідкових виданнях відображено результати розумової діяльності людства, класифікований і систематизований весь навколишній світ. Засобами мови передається досвід попередніх поколінь, що засвідчують, наприклад, усталені звороти – фразеологізми, приказки і прислів'я: *Не знаючи броду – не лізь у воду*.

Мова є найважливіший засіб людського спілкування. Мова – необхідна умова існування й розвитку людського суспільства. Основна функція мови – бути засобом спілкування.

Істотною ознакою мови як суспільного явища виступає його здатність відбивати й виражати суспільну свідомість.

При характеристиці мови як суспільного явища варто також урахувати його залежність від зміни стану людського суспільства. Мова здатна відбивати зміну в житті суспільства у всіх його сферах, що істотно відрізняє його від всіх інших суспільних явищ.

Українська мова повинна бути мовою майбутнього, нових сенсів та уявлень. Тому, обов'язково потрібна підтримка україномовних конкурсів, олімпіад, відповідних фестивалів та форумів.

Отже, саме мова забезпечує єдність українського народу, його історичну пам'ять і тверду віру у відновлення його політичної держави.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мова і мовознавство [Електронний ресурс]. Режим доступу: https://pidru4niki.com/68600/dokumentoznavstvo/mova_movoznavstvo.
2. Мова як суспільне явище [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://testsoch.info/mova-yak-suspilne-yavishhe>.
3. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ips.ligazakon.net/document/GH4DI00A>.

С. Осяк,
аспірантка
(м. Хмельницький)

ДУХОВНІСТЬ, КУЛЬТУРА ТА МЕНТАЛІТЕТ УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Проблема духовності належить до тих проблем, які є і будуть актуальними завжди. Духовна культура створює особливий світ цінностей, формує інтелектуальні, емоційні потреби особистості.

Духовні цінності не існують у відриві від інших ціннісних відносин.

Дана проблема складна і багатоаспектна. Філософський аспект духовних цінностей розкривається в роботах В. Брожика, І.Огієнка, М. Гегеля, О. Дробницького, А. Здравосмілова, А. Камю, І. Канта, М. Кагана, В. Сагатовського, В. Тугарінова, К. Ясперса. Психологічні підходи до виховання духовних цінностей, засновані на теорії відносин (А. Бодальов, В. М'ясищев).

Сучасне підростаюче покоління потребує виховання зосередженого на духовних цінностей, основою яких є гуманне ставлення людини не тільки до себе, але й до інших людей, до суспільства, природи [2].

Пріоритет виховання духовних цінностей визначається тим, що вони, як найвищі сенси людського життя, виконують функцію регуляторів поведінки, охоплюють усі сторони людського буття, вони містять у собі національні цінності, цінності родини, праці, освіти, суспільства.

Духовні цінності носять загальнолюдський характер, вони розвиваються всіма людьми в умовах суспільно-історичних змін цивілізації. Особливу роль вирішення цієї актуальної проблеми сучасності належить духовно-моральному вихованню, спрямованому на формування емоційно-мотиваційної сфери особистості.

Використання духовних цінностей в процесі духовно-морального виховання студентської молоді досягає оптимального рівня, якщо виявлені можливі об'єкти духовних потреб (ціннісних орієнтацій) у базовому освітньому компоненті і сполучені з гуманістичною ціннісною орієнтацією педагога, що припускає єдність

особистісного самовдосконалення і форм педагогічного співробітництва.

«Менталітет» належить до числа глобальних психологічних універсалій, яка завжди вбирає у якості обов'язкового компонента залишки досвіду попередніх генерацій певної нації.

Ментальність – сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості, які формують способи бачення світу та уявлення людей, що належать до тої або іншої культурної спільноти. Як будь-який соціальний феномен, ментальності історично мінливі, але зміни в них відбуваються дуже повільно. Основні наукові дисципліни, які досліджують феномен ментальності, – соціальна психологія, соціолінгвістика, соціальна історія, культурна та соціальна антропологія.

Однією з провідних рис ментальності, що становлять собою завершені та осмислені системи, є її відкритість, незавершеність. Ментальності виражають не стільки індивідуальні настанови кожного з людей, скільки позаособистісний бік суспільної свідомості. Суб'єктом ментальностей є не індивід, а соціум. Вони проявляються в словесній мові (вербальній культурі суспільства) та мові жестів, поведінці, звичаях і віруваннях. Найбільш продуктивно поняття «ментальність» використовується для аналізу архаїчних структур та древності з властивими для них формами міфологічного світосприйняття.

Культурологи та лінгвісти стверджують, що менталітет впливає на граматичну побудову мови. Більш того, вони впевнені, що саме мова визначає характер картини світу, в якому живе людина (наприклад, про це свідчить той факт, що завдяки мові японці бачать світ інакше, ніж українці, відбиття чого нескладно знайти у філософських системах цих народів). Характер мови, словниковий запас етносу дає змогу дійти висновку про особливості його менталітету і сутності духовної культури.

Суспільне явище – мова – є не тільки головним способом передавання інформації, а й способом визначення якості цієї інформації, тим, що багато в чому зумовлює життя людей. В Україні значущість мови визнавалася багатьма вченими, які бачили в ній чинник об'єднання суспільства, виявлення національної енергетики. Український історик, релігійний діяч Іван Огієнко наводив багато прикладів вияву національного духу в українській мові. Зокрема, він

розкрив зв'язок слова «дружина» зі статусом і роллю жінки в українському суспільстві. Ним доведено, що серед слов'янських мов українська мова найбільш багата на лексику. Вона визнана однією з наймелодійніших мов світу. Багатою є і синоніміка української мови.

Культурна спадкоємність, як спосіб зв'язку між поколіннями, можлива лише через мову. Всі інші форми спадкоємності (матеріальна культура з усім її різноманіттям, різновиди художньої творчості) вторинні щодо мови [1, с. 59]. Цих думок дотримується й І. Огієнко, на переконання якого мова – це форма культурного життя, національної організації, душа кожної національності. Вона постає як певний орган культури, вона є ознакою національної визначеності. Звідси висновок: якщо нація намагається панувати над іншою, вона насамперед намагається заборонити або взагалі знищити мову поневоленої нації [4, с. 240].

Мова в будь-якому суспільстві виконує такі функції: культуротворчу, етнозберігальну, комунікативну, пізнавальну, ідентифікуючу, інтегративну та дезінтегративну. Вона функціонує у вигляді рідної мови, мови національної та мови державної, а також мови міжнаціонального спілкування.

Нація, національна культура, національна мова – явища настільки взаємопов'язані, взаємозумовлені, що наслідком зміни або зникнення мови може бути не тільки трансформація культури і буття нації, а й їхнє зникнення.

Українці толерантно ставляться до своєї культури, не нехтують мораллю, високо цінують родинно-сімейні стосунки, не схильні до такого явища, як насильство. У науковій літературі як вітчизняній, так і зарубіжній, особливу увагу вчені звертають на різні аспекти дослідження генези духовної культури за допомогою аналізу механізму спадкоємності духовної культури та впливу на нього держави. «Словесна мова людини – це видимий, відчутний зв'язок, сполучна ланка поміж тілом і духом», – зазначав В. Даль. Так, питання взаємозв'язку спадкоємності і культури, спадкоємності і цивілізації, спадкоємності і досвіду завжди були в центрі уваги мислителів як минулого, так і сучасного. Без минулого, історичної пам'яті, традицій і звичаїв не буде майбутнього.

Отже, духовна культура не може повноцінно формуватися відгалужено від надбань поколінь, історичних подій, політики української держави. Вона має ґрунтуватися на всьому розмаїтті та

багатстві української та світової культурної спадщини, сприяти сучасним процесам державотворення, відродження національної самобутності українського народу. Усе це спонукатиме до розквіту української духовної культури, допоможе усвідомити українському народу його шляхетну роль творця власної історії, і все це повинно відбуватися на основі органічного поєднання національних, культурних, державних та загальнолюдських цінностей.

Список використаних джерел та літератури:

1. Боднар А. Я., Макаренко Е. М. Взаємодія мовних і ментальних структур у формуванні національної самосвідомості (на прикладі української та російської мов). Педагогічні, психологічні науки та соціальна робота. Наукові записки. Том 47. 2005. С. 56-60.
2. Васянович Г. Педагогіка вищої школи : навч. посіб. Львів, 2000. 232 с.
3. Непадкоўська М. Вплив природничо-наукового, релігійного світоглядів та ментальності на формування особи. Ментальність. Духовність. Саморозвиток особистості. Міжн. наукова конфер. Луцьк, 18-23 червня, 1994. С. 123.
4. Огієнко І. Українська культура. Коротка історія культурного життя українського народу. Київ. 1991. С. 240.
5. Білодід Ю. Духовність українства. Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції, вересень 1998 р. Житомир. 1998. С. 7-10.
6. Юрій М. Етногенез та менталітет українського народу. Київ : Либідь, 1997. 235 с.

С. В. Полякова,
викладач
(м. Хмельницький)

СУРЖИК ЯК АКТУАЛЬНА ПРОБЛЕМА КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Сучасна і вітчизняна лінгвістика активно досліджує сутність та специфіку функціонування ідіомів, утворених у результаті змішування двох і більше мов в українському соціолінгвальному просторі – змішування української та російської мов, що отримало назву суржик.

Активне вивчення суржику в Україні повноцінно розпочалося після здобуття державної незалежності й на сьогодні дослідження українсько-російської мовної взаємодії вже має ґрунтовну теоретичну основу.

Досліджуючи походження і поширення терміну, Л. Масенко зауважує, що поняття, яким окреслено це лінгвістичне явище поєднує у своєму значенні два елементи – змішування двох різних субстанцій і пониження якості утвореного внаслідок змішування продукту. Визначення суржику в українській мові дав свого часу Борис Антоненко-Давидович у праці «Як ми говоримо»: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відмінює слова однієї мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється мовний покруч чи, як кажуть у нас, на Україні, суржик» [1; 12].

Суржикова мова розхитує норми літературної мови, зводить нанівець поняття «культура мовлення». У загальному розумінні культура мовлення – це володіння нормами літературної мови, вміння користуватися її виражальними засобами в різних умовах спілкування відповідно до мети і змісту висловлювання. Це також смислова точність, багатство і різноманіття лексики, логічна послідовність, чіткість, виразність мовлення тощо. Культура писемного й усного мовлення всіх, хто користується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати мовні норми й послідовно дотримуватися їх.

Спостереження за мовленням здобувачів вищої освіти під час освітнього процесу та у побуті свідчать, що більшість студентів користуються у спілкуванні суржилом. Це може призвести до занепаду української мови, зникнення її не лише з уст студентів певного навчального закладу, а й узагалі з їхньої активної лексики. Наслідком цього процесу може стати мовна безграмотність здобувачів вищої освіти, незнання державної мови та байдужість як до минулого, так і до сьогодення України.

Кожному студенту треба боротися з двомовною хворобою, тому що це погіршує враження про нього як про спеціаліста. Випускник вищого навчального закладу має бути не лише кваліфікованим спеціалістом, а й освіченим громадянином власної держави, який має нести персональну відповідальність за чистоту мови. І.П. Юшук має рацію, стверджуючи, що студентів варто навчати не тільки літературної, а й розмовної мови.

Саме колектив навчального закладу, а особливо викладачі української мови мають бути головними помічниками студентів у сфері оволодіння нормативною літературною мовою, протистояти вживанню здобувачами вищої освіти суржику, жаргонізмів, просторічної лексики. Українська мова має звучати не лише на заняттях, а і в позанавчальний час з метою піднесення престижу української мови.

Педагогічним працівникам варто намагатися бути взірцем для наслідування студентами й стежити за власним мовленням. Адже лише за умови аналізу власного мовлення, можна вказувати на помилки у мовленні здобувачів вищої освіти, стати авторитетом для них, повернути їх на шлях вивчення української мови, прищепивши любов до неї. А тим самим ми всі можемо зробити внесок в утвердження української мови як державної, підштовхнути молодь до оволодіння нею на належному рівні, сформувавши потребу висловлюватися українською мовою.

Список використаних джерел та літератури:

1. Антоненко-Давидович Б.Д. Як ми говоримо . 4-те вид., перероб. і доп. Брайтон : Українська книга, 1997. 335 с.
2. Грінченко Борис. Словарь української мови. URL: [https://r2u.org.ua/data/Словарь_української_мови_\(1907-1909\)](https://r2u.org.ua/data/Словарь_української_мови_(1907-1909)) (дата звернення 18.10.2021).

3. Про мову та її проблеми. Інтерв'ю з Іваном Ющуком. URL:
<http://www.chasipodii.net/article/6863>(дата звернення 18.10.2021).

Н. А. Поморова,
викладач-методист
(м. Хмельницький)

ІНТЕНСИФІКАЦІЯ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗА ДОПОМОГОЮ ТЕХНОЛОГІЙ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ

Реформування системи освіти, виникнення нових педагогічних технологій, сучасний погляд на менеджмент управління освітою вимагають нового моделювання системи навчання і виховання. Сучасне заняття з літератури вимагає переосмислення пріоритету методів, прийомів та видів навчальної діяльності, розширення їхньої методичної палітри. Особливо це стосується вивчення літератури. Без інтерактивних видів та форм роботи тут не обійтись.

Сучасна освіта повинна сприяти розвитку особистості. Саме цьому сприяє використання технологій розвитку критичного мислення, що допомагає формуванню предметних компетентностей: мовленнєвої, мовної, соціокультурної, діяльнісної, літературознавчої, компаративної, загальнокультурної. Проблема розвитку основних життєвих компетентностей, навичок критичного мислення в студентів вузів I-II рівнів акредитації нині стоїть дуже гостро. Як свідчать дослідження, переважна більшість студентів не володіє такими логічними операціями, як аналіз, синтез, класифікація, узагальнення, порівняння. Отже, актуальним стає розвиток основних компетентностей студентів на основі розвитку критичного мислення. Також розвиток критичного мислення є надзвичайно актуальним під час інтенсивних соціальних змін, коли неможливо діяти без постійного пристосування до нових політичних, економічних та інших обставин.

Критичне мислення – це здатність ставити нові питання, добирати різноманітні аргументи, приймати незалежні, продумані рішення. Тому прибічників розвитку критичного мислення стає дедалі більше. До кола зацікавлених долучаються і викладачі української мови і літератури та зарубіжної літератури. Тому цілком закономірно

актуальності набуває питання про потребу розвитку критичного мислення студентів засобами літератури.

Спробуємо у межах цього опису досвіду донести деякі важливі моменти використання згаданої технології у навчанні літератури, зокрема проаналізуємо структуру заняття та методи і прийоми її реалізації. Кожен метод в критичному мисленні має на меті розкрити творчий потенціал студентів.

Вступна частина заняття (зазвичай перші 5–7 хвилин), яку в технології розвитку критичного мислення називають викликом, є етапом актуалізації та мотивації навчання. На цьому етапі завдання, які пропонуємо студентам, сприяють тому, щоб вони разом з викладачем освіжили наявні в них знання, уявлення, уміння, пов'язані з темою, що опрацьовується.

Під час цього етапу, як і протягом усього заняття, важливо, щоб викладач говорив якомога менше, а надавав слово студентам. Роль викладача полягає в тому, щоб виступати посередником, стимулюючи студентів до роздумів, уважно вислуховуючи їхні міркування.

На етапі осмислення, коли студент долучається до нової інформації або ідей у процесі читання тексту, перегляду фільму, прослуховування лекції, він вчиться відстежувати своє розуміння нового й не ігнорувати прогалини в ньому, записуючи у вигляді запитань те, що не зрозумів, аби з'ясувати в майбутньому.

До кінця заняття, коли студенти зрозуміли його суть й виконали вправи для формування вмінь, слід перейти до підсумкової частини, якою є рефлексія. Цей третій етап заняття – найважливіша фаза для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою.

Цей етап дає змогу студентові цілісно осмислити, узагальнити отриману на занятті інформацію, привласнити нове знання, сформувати власне ставлення до того, що вивчається. Саме на цьому етапі студенти удосконалюють важливе уміння – резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуття й уявлення в кількох словах, співвідносити нову інформацію зі своїми сталими уявленнями, тобто свідомо пов'язувати нове з уже відомим.

Серед найбільш ефективних прийомів організації пізнавальної діяльності студентів під час вступної частини заняття опишемо асоціації, мозковий штурм, кошик ідей.

Якщо ви передбачаєте для вступної частини заняття до 8 хвилин, пам'ятаючи, що у вас попереду істотний за обсягом матеріал, гарним прийомом стануть асоціації. Запропонуйте студентам по черзі висловитися про те, які асоціації в них викликає основне поняття лекції.

Наступним прийомом, здатним допомогти успішно розв'язати завдання вступної частини заняття, є мозковий штурм(до 7 хвилин). Варіантів мозкового штурму може бути декілька, обирайте їх залежно від складу групи й мети вашої взаємодії. Насамперед, це може бути мозковий штурм у загальному колі. Його починаємо постановкою перед студентами чітко сформульованого проблемного питання, яке дає змогу висувати багато версій для відповіді. Викладач запрошує студентів висловити ідеї, коментарі, навести фрази або слова, пов'язані з цією проблемою. Усі пропозиції студентів слід записувати на дошці в порядку їх подання без зауважень, коментарів або питань. Під час «висунення ідей» не можна нехтувати жодною. Якщо ви обговорюватимете ідеї і оцінюватимете їх під час висловлювання, студенти зосередять увагу на обстоюванні своїх ідей, а не на спробах запропонувати нові й досконаліші. Слід також заохочувати всіх до висунення якомога більшої кількості ідей. Варто підтримувати й фіксувати навіть фантастичні ідеї. Спонукайте студентів також розвивати або змінювати ідеї інших. Об'єднання або зміна раніше висунених ідей часто веде до висунення нових, які перевершують висловлені раніше. Насамкінець обговоріть й оцініть запропоновані ідеї.

Ефективним на цьому етапі буде і так званий «кошик ідей». На дошці малюємо кошик, у який буде «зібрано» все, що студенти знають з теми, що вивчатиметься. Обмін інформацією відбувається за певною процедурою. Ставимо пряме питання про те, що відомо студентам з тієї або іншої проблеми. Спочатку кожен студент згадує і записує в зошиті все, що знає (це строго індивідуальна робота, яка триває 1–2 хвилини). Потім відбувається обмін інформацією в парах або групах. Студенти діляться один з одним відомими знанням (групова робота). Час на обговорення – не більше 3 хвилин. Це обговорення має бути організованим. Наприклад, студенти повинні з'ясувати, у чому збіглися їхні уявлення, з приводу чого виникли розбіжності. Далі кожна група по колу називає якесь одне положення чи факт, при цьому не повторюючи раніше сказаного (таким чином

складаємо список ідей). Усі відомості стисло, як тези, занотовуємо в «кошику ідей» (без коментарів), навіть якщо вони помилкові. У «кошику ідей» можна «складати» факти, думки, імена, проблеми, поняття, що мають відношення до теми заняття. Далі в ході заняття ці розрізнені у свідомості дітей факти або думки, проблеми або поняття можуть бути пов'язані в логічні ланцюги. Усі помилки виправляємо в процесі засвоєння нової інформації. Для акцентуалізації уваги студентів активно застосовую перегляд буктрейлерів, що збуджує цікавість студентів до читання та аналізу творів. Буктрейлер дозволяє у цікавій та динамічній формі розповісти потенційному читачеві про твір літератури. Якісно виготовлений буктрейлер спонукає студента прочитати книгу, формує інтерес як до самої книги, так і до автора, теми чи проблеми.

В основній частині заняття, на етапі осмислення нового матеріалу, провідними прийомами можуть бути графічні форми організації матеріалу, читання з маркуванням, робота студентів у малих групах, мозаїка, шість капелюхів мислення тощо.

Метод «Шість капелюхів мислення» допомагає «розкласти думки по полицях», відокремити логіку від емоцій, бажане від дійсного, фантазії від фактів. «Одягаючи» один з капелюхів, студент обирає собі певний тип мислення. Шість капелюхів дають змогу диригувати цілим оркестром думок, керувати мисленням. А обдумавши та обговоривши з різних боків проблему, вже не так складно її розв'язати. Колір кожного капелюха пов'язаний з його призначенням. Білий колір – символ неупередженості і об'єктивності. Червоний колір символізує гнів, лють, радість, тож є втіленням сильних почуттів, емоцій. Чорний колір вважають похмурим, недобрим. Той, хто вдягає чорного капелюха, перейнятий пошуками того, що в аналізованому явищі є негативним, несправедливим, помилковим або може призвести до небажаних наслідків. Студент у жовтому капелюсі має висловити позитивну оцінку явищам чи подіям, що обговорюються. Зелений капелюх символізує творчий початок і розквіт нових ідей. Студент, який його вдягає, спрямовує потік своїх думок на пошуки альтернатив, нових рішень, можливого розвитку подій. Синій капелюх символізує контроль і організованість. Студент у цьому капелюсі підводить підсумки всього сказаного й визначає напрямок подальшого обговорення, якщо це потрібно. З метою визначення й оцінювання результатів навчання застосовую так

званий метод «кубик Бенджаміна Блума». Метод розвитку критичного мислення студентів «кубик Блума» універсальний. Його можна використовувати на початку лекції у вступній частині, під час переходу до основної частини або наприкінці її для остаточного осмислення матеріалу студентами.

У вступній частині викладач формулює і записує тему лекції. Тема «визначає» коло питань, на які студентам треба відповідати, досліджуючи її. Це можуть бути запитання на актуалізацію знань і досвіду (щоб підготуватись до сприйняття) або на дослідження нового. Вони і будуть поставлені перед студентами за допомогою кубика.

Оскільки розвиток критичного мислення передбачає саме перехід студента від мисленнєвих операцій низького рівня до високого, цей інструмент допомагає нам у кожний момент заняття бути свідомими того, чи розвиваємо ми дійсно критичне мислення наших студентів.

Доречними прийомami в процесі осмислення студентами нового матеріалу є різноманітні прийоми безпосереднього опрацювання тексту. Серед них найбільш цікаві названі вище *«читання з маркуванням»* та *«опорні слова»*.

Ще один із цікавих і продуктивних видів роботи, який сприяє розвитку критичного мислення, є створення колажів. Студенти використовують при створенні колажів вирізки із газет, журналів: фотографії, написи, окремі букви; власні малюнки і написи; графічні ескізи; схеми; кольоровий папір, коректор; роблять витинанки тощо. Щоб створити колаж, студентам необхідно добре знати матеріал. Гра зі зміною контексту, маніпуляція над текстом, вміщеним в чужий йому культурний, контекстуальний чи стильовий пласт, виривання слова зі звичного середовища – все це є найхарактерніші ознаки колажу.

Колажі створюються студентами як самостійно, так і колективно.

Під час самостійної роботи над створенням колажів не придушується ініціатива студентів, створюється ситуація успіху. Опрацьований матеріал студенти представляють під час захисту колажів. Надаю перевагу груповій роботі. Застосовую цей метод, як і в головній частині лекції, так і під час узагальнення та систематизації знань.

Перейдемо до наступної частини заняття – рефлексії. При цьому, як зазначали вище, важливо, щоб до процесу рефлексії були залучені й студенти, й викладач. Адже досвід переконує: якщо хтось із суб'єктів процесу навчання не бере участі в рефлексії, увесь її механізм виявляється неефективним.

Рефлексія є також окремою, завершальною, частиною заняття. На цьому етапі студенти розмірковують про зв'язок своїх попередніх уявлень з тим, що вони дізналися; закріплюючи нові знання, активно перебудовують свої уявлення для того, щоб включити в них нові поняття.

Ефективним прийомом усної рефлексії є так зване «незавершене речення». Визначивши тему, з якої студенти будуть висловлюватися по черзі або використовуючи уявний мікрофон, викладач формулює незавершене речення і пропонує студентам сформулювати його кінцівку. Діти працюють з відкритими реченнями, наприклад: «На сьогоднішньому занятті для мене найважливішим відкриттям було...», «Ця інформація дає змогу зробити висновок, що...», «Це рішення було ухвалено тому, що...» або «Сьогодні я навчився..., мені хотілося в майбутньому навчитися...» тощо.

Враховуючи навчальну специфіку дисципліни «Українська література» та необхідність якісної підготовки студентів до написання есе на ЗНО, активно застосовуємо метод «Прес». Метод «Прес» використовується у випадках, коли виникають суперечливі питання і вам потрібно зайняти й аргументувати чітко визначену позицію з суспільної проблеми, що обговорюється. Він має таку структуру та етапи. **Позиція.** Я вважаю, що... (висловіть свою думку, поясніть, у чому полягає ваш погляд). **Обґрунтування.** ... тому, що... (наведіть причину появи цієї думки, тобто на чому ґрунтуються докази на підтримку вашої позиції). **Приклад** ... наприклад... (наведіть факти, які демонструють ваші докази, вони підсилять вашу позицію). **Висновки.** Отже (тому), я вважаю... (узагальніть свою думку, зробіть висновок про те, що необхідно робити; тобто, це є заклик прийняти вашу позицію).

Досвід свідчить і про те, що які б інноваційні технології не впроваджувались в практику, досягти успіху можна лише зацікавивши студента на занятті, коли, розвиваючи свої здібності, він задовольняє пізнавальні потреби. У цьому допомагають стратегії

технології розвитку критичного мислення, оскільки студенти постійно відчують потребу в пізнанні та самопізнанні. А групова робота для них – це перша можливість виявити себе як особистість, самовиразитись і самоствердитись. Застосування технології розвитку критичного мислення під час вивчення української та зарубіжної літератури, як на заняттях, так і в позааудиторній роботі, створює додаткову мотивацію до навчання. Студенти добре засвоюють матеріал, тому що це їм цікаво.

Зазначена технологія стимулює загальну активність студентів, сприяє створенню плідного освітнього середовища, утвердження системного характеру навчання та самонавчання.

Список використаних джерел та літератури:

1. Васьков Ю. В. Педагогічні теорії, технології, досвід : дидактичний аспект. Харків : Скорпіон, 2000. 120 с.
2. Пометун О. І. Технології розвитку критичного мислення учнів. Київ : Плеяда, 2006. 220 с.
3. Пометун О. І. Методика розвитку критичного мислення на уроках історії. Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання. 2012. № 1. С. 3-7.

Любов СЕРДУНИЧ,
членкиня НСПУ, НСЖУ, НСКУ, АДГУ, ВТ «Просвіта»
імени Т. Г. Шевченка,
(смт Стара Синява, Хмельниччина)

В УКРАЇНІ, А НЕ «на»

Є й досі люди, які вживають «на». І є люди, які вишуковують усілякі приводи, аби звинуватити окремих: мовляв, із цим не визначаться ніяк. Визначились! Якраз «праві» визначились, однак не визнають «ліві»: ті, кому байдуже, в якій країні живуть, чий хліб жують і як ту країну називають. То що тут говорити про прийменник!..

А говорити є що. І саме на захист отого «в» у цій формі. Адже говоримо: *у Польщі, в Канаді, у США, в Англії, в Індії, то, отже, і в Україні, бо вона теж держава*. І вже цього одного аргументу достатньо. Проте достатньо тільки для тих, хто вважає її державою, – для всього світу, крім Московії та її прислужників в Україні...

Хай у Московії звикли вживати (і вперто, підкреслено, зневажливо вживають досі) «на Україні», віками вважаючи Україну просто краєм, окраїною, як Волинь, Поділля, тобто частиною Росії, вважаючи нас колонією. Але чому ж доморощені поневолювачі так затято і принципово вживають цей прийметник «на», до того ж, лише з назвою держави Україна? Кажуть, аби лікувати хворобу, треба передусім знайти причину її. Пошукаємо разом?

Можливо, окремі громадяни стають на захист прийменника «на», аргументуючи це тим, що в літературі та у фольклорі вживаються обидві форми? Мовляв, сам Тарас Шевченко вживав і «в», і «на». Вони не знають, що «в (у)» *вживався з назвою держав, а прийменник «на» у місцевому відмінку – з географічними назвами, котрі насправді – лише складова частина якоїсь держави: «на Поділлі», «на Поліссі»*.

На захист прийменника «в (у)» зі словом «Україна» ставав ще Іван Огієнко, знавець української мови, рішуче виступивши проти вживання в українській літературній мові традиційної форми «на Україні» і визнавши державною форму «в Україні» і недержавною – «на Україні» [1, с. 147, 256, 257]. Цьому питанню він присвячував своє глибоке дослідження, зокрема, статтю «*В Україні, а не на*

Україні», сама назва якої переконливіша від усяких інших доводів. У своїй книзі «Наша літературна мова» (Вінніпег, 1959, с. 125) Іван Огієнко категорично твердив: «Час забути недержавницьку форму «на Україні»».

А от форму «на Україні» вживали поляки та московини, тим самим підкреслюючи, що це – ознака колишнього поневолення. Хоча... стара Україна (нині – переважно Київщина), як і Волинь, Поділля, Галичина, була частиною Руси (Малоросії, як її іменували в імперських документах). Тож, звісно, тоді було виправданим уживання прийметника «на». Як зазначає І. Огієнко, *«це бачимо в 17 – 18 сторіччях, напр., в універсалах Богдана Великого або в літописі Величка. Україна мислилась тоді частиною цілого народу, Руси, а тому вираз «на Україні» був нормальним на ті часи»*.

Послугуюсь цією цитатою, думкою великого вченого, для більшої переконливості. Зауважмо: Іван Огієнко ставав на захист прийменника «в (у)» в роки, коли Україна не була самостійною країною. Як, до речі, Білорусь, Естонія, Молдова, – в середині ХХ віку, проте з назвами інших союзних республік тоді вживався прийменник «у (в)». Лише Україна була позбавлена цього права. Навіть цього!.. Так, традиційний погляд, що Україна – це частина другої держави, несвідомо захоплював і впливав навіть на Т. Шевченка, чому й він нерідко писав, «на Україні»... І не лише Шевченко.

Але! «Вживання в мові Т. Шевченка-поета кожного з п'ятьох словосполучень (*на Україні, на Вкраїні, на Украйні, в Україні, в Украйні*) зумовлювалося вимогами ритму, віршового розміру, наголосу, милозвучності вірша, а також залежало від стилістичних фігур, словесних і звукових анафор, звукових повторів та інших поетичних засобів. Українські письменники ХІХ і ХХ ст. завжди писали «на Україні» або «на Вкраїні» (для милозвучності) [2, с. 243].

Зараз ми можемо міркувати будь-як про те, чим керувались автори в минулому, пишучи «на Україні». Їх ми вже не питаємо. Проте єдино правильна відповідь – той факт, що Україна не була окремою країною, а лише частиною держави. Тому, як частина країни, і вживається з прийменником «на». Багатовікова звичка закріпилася не лише у писемних джерелах, а й у усному мовленні.

«Форма з прийменником «в» варто вживати тоді, коли перед іменником «Україна» є прийменник, напр.: в самостійній Україні, в західній Україні» [3, с. 251].

Вважати форму «на Україні» нормою лише тому, що нею послуговувались у минулі часи, повторювати і переносити неправильну форму у віки прийдешні, – це просто безглуздо. Ті, хто захищає стару форму, насправді стає на захист власних статей, книжок і творів, де вони вживали цю форму. Це – малодушність???

«Цілі віки ми чули то *на Ukraine* (від поляків), то *на Украинe*, а тому й зацепили собі це *на Україні* як своє власне, зовсім забувши про його історичне походження й не відчуваючи, що власне на – болюча й зневажлива ознака нашого колективного поневолення... **Мусимо змінити стару граматичну форму й уживати в Україні, в Україну й уживати тільки «в Україні», викинувши остаточно з нашого вжитку граматичну ознаку нашого колишнього поневолення»** [4].

Таким чином, **єдиною правильною формою, і розмовною, й офіційною, повинно бути не «на (Україні)», не «на (Україну), а «В УКРАЇНІ», «В УКРАЇНУ»**. Про це пишу й у своєму блозі на сайті «UA Modna» [5].

Безперечно, літературні й фольклорні твори, у яких вживається вислів «на Україні» через історичні причини, розкриті вище, виправляти ніхто не збирається. Написане таким і залишиться. Хоча... на жаль, і воно має вплив на сучасне вживання цієї форми. Але завжди треба міркувати самому. І ще – мати гідність. Бо Україна – не окраїна, не край, а країна.

Список використаних джерел та літератури:

1. Іларіон (проф. Ів. Огієнко) Українська літературна мова. Саскатун, (Канада), 1951. Т. 1. С. 147, 256, 257.
2. Петро Одарченко, «Про культуру української мови». Збірник статей. К.: Смолоскип, 1997. С. 243.
3. П. Одарченко, там само, с. 251.
4. ФБ-сторінка «Роки української мови»
<https://www.facebook.com/uamova/posts/1824251917800400>.
5. Сайт «UA Modna»: <http://lubavka.uamodna.com/articles/v-ukrayini-a-ne-na>.

Любов СЕРДУНИЧ,
членкиня НСПУ, НСЖУ, НСКУ, АДГУ, ВТ «Просвіта»
імени Т. Г. Шевченка,
(смт Стара Синява, Хмельниччина)

МОВНЕ СЕРЕДОВИЩЕ УЧНІВСЬКОЇ ТА СТУДЕНТСЬКОЇ МОЛОДІ ПОВЕРНІМО РІДНЕ СЛОВО ІЗ ЗАБУТТЯ!

Гадаю, всі вже переконалися, що війна на сході України почалася з мовного питання: путлер прийшов «захищати» москвомовних, хоча їхніх прав ніхто не порушував. Бо Україна закінчується там, де закінчується українська мова. І Консультаційний орган ООН (Постійний форум з питань корінних народів) уже визнав українство вимираючою нацією [1, с. 3]. *«Поважаючи московську освіту на московській землі, не можу інакше, ніж негативно, поставитися до московської освіти на українській землі»*, – писав Б. Грінченко. «Не можна ходити по рідній землі, не чаруючись виплеканою народом у віках рідною мовою», – зазначає Ю. Мушкетик. Як писав Чингіз Айтматов, найстрашніша нація на землі – нація манкуртів. «Якщо ти неосвічений і забудеш мову свою, то ймення тобі раб, бо відсутність свідомості – ознака рабства», – писав П. Безруч, чех за національністю (1868 – 1957). Тож пожинаємо плоди, що в нас чужі авторитети (І. Фаріон).

На щастя, відновлюється українська мовна норма, повертаються багата українська лексика, яка в советські роки зазнала лінгвоциду. «І це аж ніяк не слід трактувати як «розхитування мовної норми», а навпаки – як невпинне втілення у життя знищеного сталінським режимом правопису 1929 р.» (І. Фаріон).

А мовознавиця Лариса Масенко зазначає: «Найбільшу загрозу для української мови становлять процеси змішування її з російською, що відбувається в середовищі тієї частини населення, яке характеризується низьким рівнем освіти й культури. Зміна українського мовного коду на мішаний спричиняє втрату ціннісних орієнтирів у ставленні до своєї мови, відчуття, часто підсвідоме, її меншовартості, бажання пристосуватися до російської, яку носії суржику сприймають як «вищу», престижнішу мову. На виховання саме такого «людського матеріалу», викоріненого з власного

культурного ґрунту, позбавленого чіткої національної ідентичності, була спрямована репресивна радянська система» [2].

Степан Колесник говорить про нинішній стан української мови так: «За своєю спиною Слово повсякчас відчуває засилля і «вовчий» дух чужоземщини, воно забите по самі вінця улізливим суржилом, засмічене чи пооране убогими заміниками. Мова нагадує чоловіка, який одягнув піджака з чужого плеча. Від того Слово недобре насуплює чорні брови – холодніє, твердіє, кам'яніє в душі. А черствіє Слово – черствіє душа людська. І навпаки! Такий невмолимий закон життя».

Письменник Борис Харчук зауважив: «Рідна мова – це найособистіша і найглибша сфера обстоювання свого «я». Своєї національної гідності. Нещасна і несправедлива людина, що добровільно відмовляється від своєї мови, зрікаючись її. Нещасні і прокляті батько і мати, що сплджують перевертнів, не навчивши дітей їхньої рідної мови. У рідному слові виявляється національна свідомість людини. Над словом може стояти тільки свідомість, а над свідомістю – тільки слово. Вони в крові, що, пульсуючи в грудях, живить мозок. Слово – не значок, не символ – це вогонь, а перефразовуючи відоме, – сорочка духу народу».

Поет Євген Сверстюк писав:

*Найперше було Слово. Крізь темряву й хаос
Воно, як вічне диво, над світом піднялось.
І стало Слово світлом посеред ночі й тьми.
У Слові все розквітло, зі Слова вийшли ми.*

С. Колесник: «Зайві, не настояні на думці, необов'язкові Слова розхолоджують людей, привчають їх до сплячки, байдужості. І навпаки, Слово пружне, мускулисте, замашне і запашне піднімає в атаку. Слово, як танк, мусить пробивати дорогу до істинної, а не показної, справедливості в країні, Слово мусить дзвеніти сталлю, аби возносилась і возвишалась, і торжествувала Правда. Слово і свята Правда – синоніми. Підупадає, зубожіє Слово – пустошиться сутність людська. Слово у нашій країні – просто філологічний символ, карлючки літер, знак, тавро на папері, буденний буквенний ряд, наче штахетник. Не заклик, не струна натягнута, не Знамено, не барабан, не грім громовержний. Не золотиста сурма, що в похід кличе!».

Останнім часом невинувдане запозичення не лише московинських, а й англійських слів набуває характеру експансії не

тільки у сферах науки, економіки, технологій, а й у повсякденному житті, у побуті. Можна навести чимало англійських назв, якими рясніють міста: Лайф, Бест, Містер, Сіті, Парадіз та інші. А які ж гарні українські слова можна знайти для назв цих забігайлівок чи то пак – ресторанів: *Частунок, Смакота, Смачно, Місто, Чарівник, Чаклун, Перекуска, Частуйся на здоров'я, Чародій, Ворожбит, Характерник, Рай, Тут найкраще, Найсмачніше* й інші. Та власникам чомусь і в голову не приходять такі слова.

Нема потреби вживати й іншомовне запозичення «музичний перфоменс», якщо можна сказати *музичний вечір*. Фотографія – це укр.-ю *світлина*: бо грецьке *фото* – це світло, а *графос* – писати; дослівно означає «те, що написане з допомогою світла». Саме цей корінь і присутній у нашому слові *світлина*. Однак вилучене з українських словників у радянські роки, нині слово *світлина* для багатьох іще потребує пояснення. Так само слово *кур'єр*, теж іншомовне. Означає «співробітник установи, який розносить ділові папери». В українській мові є слово *посильний*, яке не потребує додаткового пояснення, бо його корінь має саме таке значення: людина, яку посилають із певним завданням. Зараз у селах, де відсутній телефонний зв'язок, є така людина і її так і називають: *посильна*.

Або слово «*офіс*». Уживання його зростає прямо пропорційно до появи кількості самих офісів. Дехто вважає, що *престиж*, тобто цінність їхньої установи зростає миттєво, якщо вони вживатимуть саме це іноземне слово, незважаючи навіть на той факт, що часто-густо цей, із дозволу сказати, офіс нагадує мало не курник і за розмірами, і за виглядом. А тим часом для цього значення у нас є і завжди були власні слова, зрозумілі без перекладу: *установа, контора, канцелярія підприємства*. Можна вибрати найбільш вдале до тієї чи іншої установи.

Слово іншомовного походження *модерний* у більшості випадків можна замінити нашим *сучасний* у значенні модний, себто у стилі модерн. А молодіжне (і вже й не лише молодіжне!) «*класний*», «*кльово!*»!.. А тим часом в українській мові є такі гарні відповідники, і їх так багато: *чудовий, чудесний, гарний, дивовижний, незрівнянний*... А слово *креативний*, також нерідко вживане нині, зрозуміле хіба що тим, хто його вживає, та й то, буває, не всім. Тож нагадаю і значення його, й український відповідник. *Креативний*

означає *новаторський, творчий*. Чудові українські слова! А як часто чуємо і самі кажемо *престиж*! А як ще можна сказати? Словник української мови подає синонімічні відповідники до цього слова, з-поміж яких є й українські, й іноземні: *добра слава, репутація, авторитет, вплив*, який має хтось або щось. Використовуймо різні, залежно від мовленнєвої ситуації. Або *дебати* – це обговорення, обмін думками. А що таке *імпозантний*? Чуємо теж нерідко, але не всі знаємо. То чи не краще сказати замість *імпозантний* українське *величний поважний*?! Або слово *нюанс*. Що це? Українською – *відтінок*. *Утриувати* – це *перебільшувати*. *Аукціон* – це *продаж*. *Дегенерувати* – це *припиняти розвиток*.

Як часто доводиться чути з вуст молоді чужі слова упереміж з українськими. Вважаю, що це ніщо інше, як хизування. Бо якщо ти знаєш іноземну повністю, то заговори нею, здивуй! «Скільки мов ти знаєш, стільки разів ти людина», сказав хтось із відомих. Дуже актуальною є і думка *Бориса Антоненка-Давидовича*: «Недобре, коли людина, не знаючи гаразд української чи російської мови або тої й тої, плутає обидві ці мови, перемішує їхні слова, відміняє слова одної мови за граматичними вимогами другої, бере якийсь притаманний саме цій мові вислів і живосилом тягне його в іншу мову, оминаючи традиції класичної літератури й живу народну мову. Так створюється покруч». А я додам: так створюються і кальки (неправильні, штучні, слова або вислови, утворені шляхом буквального перекладу чужомовного слова чи вислову).

Багато кальок побутує у медичній галузі. Напр.: «падає в обморок», а правильно – *непритомніє, мліє*. Хворів запаленням легких – *хворів на запалення легень*; згідно графіка – *згідно з графіком*; слизиста оболонка – *слизова оболонка*; поясниця – *крижі, попереk*; заключення лікаря – *висновок лікаря*. Часто чуємо й самі повторюємо почуте: зробили невірний діагноз, тоді як правильно – *поставили неправильний діагноз*. «Серечно-сосудисте» захворювання – *серцево-судинне* захворювання. Хворобу легше попередити, ніж лічити – *хвороби легше запобігти, ніж лікувати*. Цей вислів можемо використати і в мовному розумінні: мовленнєвій помилці легше запобігти, ніж її виправляти. Бо ж навчити легше, ніж перевчивати.

«Мова кожного народу – явище давнє, її коріння сягають у доісторичні часи. Вона є найгеніальнішим наслідком матеріальної і

духовної діяльності багатьох поколінь, а кожне створене слово – це символ сформованої ідеї, витвореної у великих зусиллях людини проникнути в світ природи, у саму себе. Національна мова – це здобуток культури, духовної діяльності певного народу, а одночасно здобуток культури всього людства, бо кожна мова доповнює іншу, а разом вони – витвір світового колективного людського розуму» (Григорій Нудьга).

«Мова й пісня – дві найважливіші фортеці, які народ повинен оберігати пильніше й відчайдушніше, ніж свої кордони. Бо втративши кордони, державність, народ завжди має можливість їх відновити, а мови не відновить ніколи. Вона втратиться навіки. Цінності її немає з чим порівнювати. Її не можна замінити чужою мовою, бо це означало б, що народові потрібно прищепити чуже серце, вселити чужу душу» (Г. Нудьга).

Мова – живий організм. Різні мови світу постійно взаємодіють між собою. Елементи однієї проникають у систему іншої мови. Як наслідок цього, в українській мові сформувався цілий пласт запозиченої лексики. Однак є і негативний бік цього явища. Наша питома лексика дуже багата, і ми вже знаємо, чому: бо українська мова – одна з найстаріших мов світу, тож мала кілька тисячоліть для витворення власних слів.

Проте під впливом моди ми часто нехтуємо українською лексикою і невинновано використовуємо запозичені слова. І хоча бувають окремі випадки, коли запозиченому слову важко підібрати свій відповідник або ж українське слово на означення якоїсь заморської новинки ще не встигло з'явитись, та у багатьох випадках таки можна замінити слова іншомовного походження власне українськими відповідниками. Напр., слово *резонанс* часто невинновано вживаємо і там, де цілком можна і треба послуговуватися власне українським *відгомін*, *відгук*, що, власне, воно й означає. І для всіх буде зрозуміло, адже є люди, які не розуміють значення чужого слова або ж ув окремих просто алергія на чужі слова: неприйняття їх або й негативне ставлення. Тож варто зважати на таких слухачів і читачів. Та й ті, хто віддає перевагу словам іншомовного походження, нерідко не знають точного значення або відтінку значення того чи іншого слова, тому послуговуються ним і в недоречних ситуаціях.

Деякі слова побутували ще в 1930 – 50-их роках, допоки не проникли в нашу мову іншомовні слова, точніше, доки не з'явилося запобігання тодішньої влади, а відтак і науковців перед усім чужоземним. З-поміж знаків чужого Зодіяку вживають слово Козеріг, правильно ж – *Козоріг*. Та якщо вже бути точнішими щодо українськості, то в українців є власне *звіроколо*, і період Козорога відповідає українському знакові *Золоте Козеня*. *Презентація* – слово теж іншомовного походження, нині занадто часто вживане, навіть у тих випадках, де воно не доречне. Бо *презентація* з латинської означає «*вручення показного векселя особі, яка згідна здійснити оплату*». Це буквальний переклад. Слово *презентація* має франц. відповідник: *презент, подарунок, підношення*. Ми вживаємо слово *презентація* у випадках, коли йдеться про представлення чогось, напр., виходу книги. Тож доречніше вживати саме це слово: *представлення*, бо ж насправді на таких заходах і відбувається представлення чогось нового глядачам, знайомство їх із новою книгою, проектом тощо а не вручення показного векселя.

Слова іншомовного походження не варто вилучати, можна і вживати у мовленні, проте, послуговуючись ними, треба бути цілком і переконливо впевненими у їхньому значенні й доречності. А якщо вже комусь так хочеться продемонструвати обізнаність ув іншомовній лексиці, то захоплюватись теж не варто, бо так можна забути й рідну лексику. Про національну гідність теж не завадить пам'ятати. Бо, як мовив великий українець І. Огієнко, «*особа, що не зросла на рідній мові, загублена для нації, бо ціле життя буде безбатченком, і справи рідної нації будуть їй чужі*».

«Слово – перше дзеркало духу», – стверджував геніальний Петрарка. В усі часи так звані господарі життя нерідко прагли захопити, «приватизувати» не лише матеріальні багатства, але навіть духовні скарби народу, зокр., слова і навіть звуки рідної мови. Як сталося, напр., з «найукраїннішим» звуком і буквою «г», яку в радянські роки вилучили з мовлення українців.

Репресована, себто вилучена, лексика, як і десятки тисяч подібних слів, примусово вилучених зі словників української мови, належать до власне українських слів, що їх «кожний більш-менш культурний нарід має свої, власні», – писав П. Штепа. Він нагадує слушне прислів'я, яке свідчить про надмірне запопадання москвинів перед французькою модою: «*На людях – у французькому фракі, а*

вдома таргани і блощиці в ласці». Так українці глузували з московинської моралі і бездумної моди на запровадження всього чужого. Ця мода залишила в московинській мові тисячі французьких слів щоденного вжитку, які в імперські часи були Московією насильно занесені і в Україну.

Часто чуємо, читаємо й самі повторюємо почуте чи прочитане: таблетка – замість *пігулка*; *сухоти* – це туберкульоз. З вуст лікарів чуємо й іншу лексику. Це, звісно, багаторічна звичка, яку важче виправляти, ніж навчитися зразу говорити правильно. А тому з московинської на українську мову найбільш уживані вислови і загальноновживані слова перекладаймо так: безналичний – *безготівковий*; наличные деньги – *готівка*; в рассрочку – *на виплат*, у кредит; для відимости – *для годиться, про людське око*; включатель – *вмикач*.

Рідною мовою освідчуємось у коханні, рідною кожна матуся навчає діток, рідною мовою співає соловейко, своєю тішиться світові жайвір, і ластівонька, і будь-яка інша птаха чи тварина. Так і люди різних народів. І тим ми всі прекрасні на планеті Земля. Одначе багатьом народам загрожує вимирання, та спочатку їхнім мовам. Тож повернімося до птахів. Вимирають вони також. І не лишень вони, самі птахи, а й навіть назви птахів. Як стверджують фахівці, функціонування української мови звузилося настільки, що нині важко сприймати українську спеціальну лексику. Тобто ми не лише не знаємо наукових наймень, напр., птахів, а й забули навіть одвічні народні назви. І так – не лише щодо птахів. А мали ж українці на вустах іздавна такі гарні, не випадкові і влучні назви і птахам, і всьому іншому в природі. Напр., усім відоме слово *рябчик* є російським, а наше споконвіків було *орябок*. Глухар – це калька з російської, українська назва – *глушець*, російському *чибис* відповідає наша назва *чайка*. *Чайка*, стверджує дослідник О. Ільченко, – від московинського кричак, чибис. Морська чайка – *мартин*. А вальдшнеп (теж московинське, походить із нім.) – це українське *слуква*; російському *кронишнєп*, яке також прийшло від німецької, є наш відповідник: *кульон*.

Послугуюся працею наук. співробітника Інституту зоології Національної Академії Наук України Геннадія Фесенка, зокр., публікацією досліджених ним назв. Тож ми й не чули, мабуть, таких слів, а це ж давні наші наймення пернатих друзів, саме українські

назви, вживані нашим народом багато віків. А щедрик, родич канарки... А садова *горлиця*, яка селиться навіть біля селянських хат, а нерідко і в містах. Ми називаємо її *диким голубом*. А родич *канарки* – *щедрик*! Хто впізнає його хоча б на малюнку? А слово ж яке гарне, *щедрик*; його, кажуть, щедро повсюди розселено, на щастя. А *припутень*, найбільший голуб, трохи сторожкий, одначе теж тягнеться до людей. А ось люди до нього байдужі. І правильна українська назва не породжує в нас навіть уявлення, який же на вигляд цей *припутень*. Взагалі українські з походження назви птахів, як, очевидно, і в інших мовах, творилися не випадково. *Півень* – від *пїти* (співати). *Курка* – від *кура* (д.-укр. *кур* означало *півень*, *самець*). У назві *качка* відтворено її крик – *ках*. *Косар* названий саме так за спосіб добування їжі: косарик водить голівкою вліво – вправо, наче косить траву. *Шишкар* також має не випадкову назву, позаяк полюбає ласувати шишками. А ось *индик* міг би завдячувати своєю назвою латинській мові. На наших теренах индик був завезений, чужий, тому й названий чужим словом, принесеним разом із ним. У слові *яструб* – ст.-слов'янський корінь *остр*, який означав *стріла*. Тож назва *яструба* теж не випадкова. І не чужа, до речі. А ось *орел* у перекладі означає *цар*. Що ж, слово не українське, проте назва виправдана: орла й справді називають пташиним царем. Як дослідив орнітолог Г.Фесенко, деякі птахи в українській мові мають понад 50 синонімів. Яке ж багатство української мови і в царині пташиного світу! Шляхетну справу роблять люди, які не дають зникнути таким словам. А ще більша користь від людей, які сприяють збереженню самих птахів: важливої складової життя на Землі.

Виняткового значення слову надають і поети, як, напр., *Борис Олійник*:

*Ти – весь у слові, як у сповиткові.
З колиски до калини при горбі.
І вже коли ти похитнувся у слові,
Вважай, що похитнувся у собі.*

А вчитаймось у мудрі вислови Івана Огієнка:

– Кожний свідомий член нації мусить добре розуміти й ширити головне рідномовне гасло: «Для одного народу – одна літературна мова й вимова, один правопис.

– На кожному кроці й кожної хвилини охороняй честь рідної мови як свою власну, більше того – як честь своєї нації.

– Цілий народ мусить пильно дбати, щоб усі його школи були тільки рідномовні, бо тільки вони виховують свідому націю.

– Дитина вважатиме тільки ту мову рідною, якою говоритиме перші 5 років свого життя.

– Хто не говорить рідною мовою й не знає своєї соборної літературної мови, той ніколи не буде правдивим патріотом для свого народу.

– Нарід, що не розуміє сили і значення рідної мови й не працює для збільшення її культури, не скоро стане свідомою нацією й не стоїть на дорозі до державності» (то кого звинувачувати? Самих себе! (Я, Л. С.)).

– Держава, яка не об'єднує всіх племен свого народу спільною соборною літературною мовою, завжди заражена й на політичне роз'єднання цих племен.

– Мова – серце народу: гине мова – гине нація.

От якби ж то нашим владцям та знання цих, Огієнківських, висловів, їх розуміння! Чинний нині правопис і словники, якими послуговуємося, – це та ж сама радянська версія української мови, лишень, як висловила мовознавиця Ірина Фаріон, «із косметичними засобами». Але ж аксіомою є те, що, як вона каже, *«країна, в якій панують мова і культура колишнього колонізатора, не розвиватиметься як країна незалежна, а розвиватиметься як країна постколоніальна»*.

Ось чому так важливо мати свій правопис і свої словники, і щоб писали їх незаангажовані фахівці-мовознавці, без вказівки політиків. І саме тому давно назріла потреба переглянути принципи нормування української мови, яка дісталася нам у спадок від радянської доби. І саме тому й ця стаття покликана відродити автентичні начала української мови, передусім із просвітницькою метою, аби ми знали, що *у нас є все своє*, і, звісно ж, аби ці відроджені з праджерел, підняті з пилу заборон і забуття власне українські слова впровадити в активне сучасне мовлення українців, аби ми самі переконалися, що наша мова – найбагатша і найкраща, бо світ уже давно визнав це офіційно.

«Маємо знати і мистецтво дзен, і Баха, і культуру та історію ближчих наших сусідів-слов'ян – це цікаво для неледачого. Навчаймося чужого, але ж не наше там засипане, не наше і мелеться» [3].

Петро Панч: «Треба було ще глибоко розуміти, що мова тільки та невичерпно багата й гарна, яка виплекана твоїм рідним народом, яка живиться від народних джерел, що ніколи не замулюються». «Кожна мова позичає слова з інших, але розвинені мови запозичують лише нові наукові та вузькотех-нічні слова. А бідна московська мусила позичати звичайні, щоденні, що їх кожний більш-менш культурний нарід має свої власні» (П. Штепа).

Нове (старе) слово запам'ятовується тоді, коли його вживають у мовленні. Щодня активніше вводьмо до власного лексикону хоча б одне давнє слово, хоча б те, що найбільш запам'яталося, яке вважаємо найлегшим для поширення чи найбільш облюбоване на цю мить.

Дбаймо ж усі разом, аби Слово було, як було воно завжди, закликом, золотистою сурмою, і струною натягнутою, і барабаном, і громом громовержним. Видатний майстер слова О. Гончар мовив: *«Зостатися без почуття до свого рідного, до своєї мови, культури – це означало б зостатись з пустою душею»*; *«По ставленню до рідної мови можна судити про мораль-ний та інтелектуальний рівень людини... Якщо людина не вірить у повноцінність своєї мови, вона не вірить і в свою власну повноцінність, така мусить вважати себе людиною другого сорту»*; *Позбавити народ мови – це підірвати в ньому почуття власної гідності. Недорікуватим мусить почувати себе вживач суржику, отже – неповноцінним»*.

Ну й не можу не нагадати вислів Великого Пророка української нації, поета Тараса Шевченка: «І чужому научайтесь, Й свого не цурайтесь». Хтось може сказати, що спершу у вірші йдуть слова «чужому научайтесь», однак не забуваймо, що це – вірш, а у вірші, за потреби, допускається перестановка слів і навіть рядків (задля рими, ритміки тощо). Проте для нас першими й головними повинен бути Шевченків заповіт-порада: «свого не цурайтесь». Тоді буде рідна, українська, мова єдиною державною, і буде Україна, і буде мир.

Список використаних джерел та літератури:

1. Мітрашевська О. Україна без українців?! / Слово Просвіти, ч. 8, 22–28 лют. 2007. С. 3.
2. Дивослово, 6, 2011, 37. 3. Присяжнюк Н. Лист до «Літ. України». 1990, 9.

*Любов СЕРДУНИЧ,
членкиня НСПУ, НСЖУ, НСКУ, АДГУ, ВТ «Просвіта»
імени Т. Г. Шевченка,
(смт Стара Синява, Хмельниччина)*

ФІРМОНІМИ НА ВУЛИЦЯХ ХМЕЛЬНИЦЬКОГО

«Буржуй», «Принцип», «Кураж», «Міф», «Діарела»... Про що це? За названими словами, справді, важко здогадатися, про що йдеться. Можливо, допоможе здогадатися інша низка слів: «Армоні», «Гламур», «Геліос», «Кофе Хауз», «Асадор»? Але досить говорити загадками. Йдеться про те, що ми всі бачимо щоденно, вийшовши зі свого помешкання. Бо доокруж, і зліва, і справа, цими словами ряснить кожна вулиця, особливо у містах. А маю я на увазі назви магазинів, каварень, фірм та інших комерційно-торговельних структур. Правда ж, назви зовсім не «магазинні»? Тобто з такої назви, чужоземного слова, яке навіть не означає назви товару, незрозуміло, на чому той чи інший магазин або фірма спеціалізується. Зачасту гоніння за крутішою назвою фірми нагадує справжню манію. А тому варто поговорити про спотворені назви на вулицях міст, зокрема, Хмельницького, центром якого я пройшлася в пошуку українських фірмонімів. І ось що з цього вийшло і які зроблено висновки...

Фірмоманія, точніше – науковою мовою – фірмонімія. Від слова фірмонім, етимологія якого легко пояснюється, а саме: фірма + онім, тобто назва. Кожне з таких наймень, звісно, – рекламна. Мене змусили порушити цю тему якраз оті самі «Буржуї», «Принципи», «Міфи», «Куражі», а також «Діарели», «Армоні», «Кофе Хаузи», «Асадори» та іже з ними...

У будь-якій державі всі магістралі промовляють до перехожих національною державною мовою, як у назвах крамниць, каварень, ресторанів, так і на рекламних панно. В нас же, в Україні, всі вулиці зіноземнилися, всі вивіски переважно в московинсько-англійській формі. Напевно, у Чехії господаря міста за порушення закону державної мови судили б, а не лише зняли б із роботи. Керівники наших міст і містечок байдуже дають дозвіл на ці чорні плями нашої культури, точніше – безкультур'я. А може, їхнє виховання чи невігластво дає їм підстави вважати, що це і є шлях до Європи? Про подібне мавпування існують анекдоти. Як тут не згадати один такий:

про дефіцитні часи 1980-их років. Йдеться у ньому про те, як жінка по всій Москві шукала магазин «Принцип». «У Москві нема такого», – відповідали їй. – А де Ви чули про магазин «Принцип»? – запитували її. І відповідь була такою: «То ж казав Горбачов: «У нас, у принципі, є все». Ось я й шукаю». Отака, бачите, реклама.

У зв'язку з розвитком ринкових відносин реклама стрімко увійшла в наше сучасне життя. Вона оточує нас повсюдно: дорогою на роботу ми читаємо написи на спеціальних щитах і транспарантах, на тролейбусах, автобусах і всередині них, на автомобілях і на вітринах магазинів; повернувшись додому, ми чуємо її з радіо- і телепередач, читаємо в газетах та журналах. Щоправда, читаємо і чуємо не завжди правильну, не завжди грамотну рекламу. А тим часом у підручниках із рекламної справи та рекламної діяльності зазначено, що невід'ємною частиною більшості рекламних засобів є текст, який звучить або написаний. Він повинен бути, по-перше, конкретним і цілеспрямованим; по-друге, логічно побудованим і дохідливим; по-третє, коротким і лаконічним; по-четверте, оригінальним, неповторним і цікавим; по-п'яте, кожен текст, у тому числі й рекламний, повинен бути грамотно складеним і відповідати нормам сучасної літературної мови. І якщо перших чотирьох вимог до тексту творці реклами ще більш-менш дотримують, то з приводу п'ятої вимоги: щодо грамотності – цього сказати ніяк не можна. Проаналізувавши рекламні тексти, зібрані на вулицях наших міст, містечок і, зокрема, міста Хмельницький, доходиш невтішного висновку, що часто-густо вони рясніють елементарними граматичними помилками. Більшість таких неправильностей пов'язана з перекладом із московської мови. Отож і маємо ситуацію, що рекламні тексти на нинішній день надто далекі від ідеальних, хоча офіційно рекламуються численними законодавчими актами, а саме: «Про мови в Українській РСР», «Про інформацію», «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні», «Про телебачення і радіомовлення» та іншими. А статтею 6 Закону «Про рекламу» сказано, мовою реклами повинна бути державна мова [1, ст. 6, п. 1]. і що недобросовісна, неякісна реклама заборонена [2, ст. 10]. Втім, наяву, як бачимо, вона, ця неякісна, недобросовісна, тобто заборонена реклама, таки існує. Зміни в економічній ситуації України відчутно вплинули на активізацію процесу кількісного та якісного збагачення

власних назв комерційно-виробничих об'єднань людей, тобто фірмонімії. Тож замислитись і рекламодавцям, і нам усім є над чим.

Детальнішого аналізу найменувань комерційно-виробничих об'єднань людей, здається, в області ще не було проведено, тому, можливо, ця стаття стане одним із кроків у розширенні знань про можливий фірмонім. Сподіваюсь і на заповнення лакун, себто білих плям, які досі існують у середовищі української ономастики. Орієнтуючись на об'єкти дослідження, тобто фірмоніми-номінації, котрі є об'єднаннями людей за ознаками подібності, вирішила проаналізувати власні назви комерційно-виробничих об'єднань, залишивши поза увагою найменування політично-ідеологічних інституцій, державно-адміністративних установ і мистецько-інтелектуальних клубів. Отож досліджуватимемо саме назви комерційно-виробничих підприємств і магазинів, а тому найбільш відповідним у цьому випадку буде термін «фірмонім» (назви фірм).

Нині так модно називати магазини словом «Маркет». Хай навіть це буде й мініатюрний маркет, як на одній із вулиць Хмельницького, та й чи не в кожному місті і селищі. А чи кожна людина знає, а надто приїжджа, яка рідко буває або й не була ще саме в цій крамниці, що там продається? Позаяк на вивісці великими буквами написано «Мінімаркет», а далі – маленькими – «Продукти». Або ось інший: «Бриз». Це ще треба поворошити мізками щодо значення того слова, з якої воно, як кажуть, опери. Так само хитро написано назву ще одного магазину: великими – «Сандра», а поруч маленькими «Взуття»... Міркую-гадаю, а все ж не вдається себе переконати, що іноземні чудернацькі «Сандра», «Бриз», «Маркет» і їм подібні більше привернуть увагу покупців, ніж це зробили б українські, рідні нам, а тому зрозумілі слова. Щодо маркет, то мушу пояснити значення, позаяк з-поміж інших чужих назв воно – чи не найуживаніше. Міні-маркет – це «крамниця-маркет у форматі невеличкої торгової площі» [3].

«Алаверди», «Адмірал», «Корсар»... Ясна річ, що подібні назви не відповідають продукції і товару, котрий знаходиться в них, і навпаки – продукція не виправдовує назви. Бо що ці фірмоніми повідомляють нам? Вважаю, нічого.

Прошкую вулицями в центрі Проскурова. В очах уже рябіє від написів. Від цього іноземномовного безграмотного нашестя хочеться кудись утекти. Спокійно сприймаються лише українськомовні назви.

Ось на вивісці іншого магазину напис, який насправді і не напис, а так... наполовину з малюнками: кілька букв, а поміж них – квіточки. А виглядає це так: буква К, далі квітка, буква Т, квітка, буква Н, квітка. Чи зрозуміли ви, що це? Тобто що це таке за чудернацьке слово написане? Треба стояти перед цим написом і довго метикувати, як же називається крамниця. Ось і я насилу дотлумала, склавши все до купи, як першокласниця складає букви у склади: мабуть, «Котон». А може, й ні. Поруч – іще один фірмонім: «Модний котон». Не було б слова «модний» при нім, не здогадатися б і приблизно, що в ньому. Заходжу, аби лише перевірити, чи вгадала. Бо за покупками принципово не хочеться заходити у ті крамниці, які ще з вулиці, як кажуть, не розкривши рота, зневажають і засмічують мою рідну мову, а несуть насилля чужої.

Далі вулицею – не менш загадково: «Катя – Оля». Чи КатЮля? Однозначно важко здогадатися. А ось що там продається – не зайшовши всередину, теж не зрозумієш.

Інші назви теж кидаються у вічі своєю незрозумілістю. «Новий світ». Що цим прагнули сказати? Або ж ось ці фірмоніми: «Алла», «Ольга», «Богдан», «Елла», «Андрій». Хоч і названі звичними нам іменами (щоправда, не всі з них українські), проте чим торгують, із назви теж просто не здогадатися. Деякі з них, названі, ймовірно, на честь конкретних людей, але названі навіть не іменами, а кальками, як, наприклад, «Крістіна». Адже український варіант цього чужоземного ім'я – Христина. Тож хоч і використана тут українська буква «і», проте вимова слова – не українська. Взагалі, вважаю, називати фірми на честь людей – це справа невдячна, а інколи навіть скандальна. Згадаймо, наприклад, історію з макаронами під назвою «Тая»...

А ось інші назви, хоч уже й звичні нам, бо давно увійшли до нашого мовного ужитку, проте все-таки іноземного походження: «Ломбард», «Оптика». Як і інші – із тієї ж, чужоземної, опери: «Пумб», «Франт», «Гарант», «Мона Ліза», «Ельдорадо»... Ох і втомила я себе цими словесами!.. Та й походеньками не менш! Але ось ще один магазинчик. Зачекайте, зараз зазирну, як же він називається. А називається він «Супермаркетом». Чи не комедія, не парадокс? Супер, – міркую, – отже, і розміри магазину мають бути відповідними, та... недотягли... Зате назва гучна!.. А запитай продавця цього чи іншого магазину з отакою «крутою», як їм здається, назвою,

що означає те «Пумб», «Франт», «Котон», «Маркет», він, запевняю вас, толком і не пояснить. Що я й зробила. Замість відповіді почула щось невиразне на кшталт: «Ну, це... Не знаю». Та й усе. Те ж саме можна сказати і про фірмонім «Бістро», перейняте начебто з французької, однак більшість із нас таки не відає, що ж то воно таке, те «бістро». А що нашим «Бістро» до французького сервісу – як до неба рачки, то й казати не варто. Отж, пересічний українцю, перш ніж іти в такі крамниці, сідай за підручники англійської мови!..

Однак це ще не все. Напевно, в цій низці фірмонімів рекорд може побити слово, якого й словом назвати важко, бо, мабуть, його не знайдеш у жодній із мов світу. Чиєї голови цей новотвір-неологізм? І взагалі це назва магазину чи..? Що б то не було, а маємо... «Курвес», після чого так і хочеться поставити три крапки... Спрааавді, подібне можна почути десь у «Комедійному клубі» чи в КВК. Або ж надіслати на конкурс мовних прибабасів... Навіть не називаю місцезнаходження отого «Курвесу». Даруйте, у ньому продаються оті загадкові курвеси чи до нього закликають їх?.. Жарти жартами, а слово, як на мене, таки зовсім нікчемне, та й в иноземному словнику такого слова, здається, не існує. Від якої ж лексеми, міркую, воно утворене? І кого закликають у таку крамницю? І що там продають?.. Це зовсім не інтерес, хай не тішаться власники магазину. Та цур йому! Так можна ще й комусь рекламу зробити. Безкоштовно...

Напевно, я вже втомила вас такими назвами, як втомлюють вони нас усіх щодня. Але ж на не великій за довжиною частині вулиці їх, отих чудернацьких назв, ще он скільки! «Принцип», «Модерн», «Престиж», «Кураж», «Volksdank», «Інтеграл»... Так, чого доброго, і язык можна зламати. Проте й ці, на жаль, нічого потішного мені не повідомили. А так бракує часу (та й бажання) подивитися, що там заховано за цими чужоземними словами. Може й, щось таке, що потрібне мені, та хто ж зна. Не будеш же заходити в кожний магазин, аби поцікавитися, чим там торгують. Про це повинна повідомляти вівіска на магазині. Якраз таким і повинне бути її призначення. Вважаю, подібна фірмоманія – це, м'яко кажучи, неповага до пересічного покупця. Чому господарі міст і селищ спокійно спостерігають і тим допускають такі порушення закону про державність української мови? Чому нехтують національною етикою й елементарною логікою? Невже перед власниками фірм не можна поставити просту єдину вимогу: створювати українські фірмоніми,

тобто назви з українським написанням і звучанням? Таких «чому» і «невже» можна поставити дуже багато. Відповідь же – одна: зневажання владою української мови. Так, протягом 350-річного перебування України в Московській імперії українцям прищеплено комплекс московинської вищости та української меншовартости. Однак 30 років ми живемо без московинськоімперських пут. Чи не пора вже прозріти і любити своє, рідне? Як бачимо, цього комплексу, на жаль, так і не позбулися власники багатьох магазинів і фірм. Мало того – поширюючи спотворені назви, вони ще й нав'язують свої комплекси іншим.

Та... погляньмо на фірмоніми з наукової точки зору.

Політично-економічна трансформація українського суспільства надзвичайно активізувала процес збагачення сучасних назв магазинів і фірм, по-науковому званих ергонімією, стрижневий клас яких – власні назви ресторанів, кафе, крамниць, туристичних компаній, каварень, фірм, аптек, сервісних центрів... Сьогоднішня фірмонімія – це найактивніша зона онімного простору української мови, тому актуальність її дослідження набирає все більших обертів. Молодість і висока динамічність розвитку сучасної фірмонімії України і, зокрема, Хмельниччини зумовлюють широку її джерельну базу. І тут, як бачимо, фантазії нема меж.

На статус сучасної фірмонімії, на творення назв суттєво вплинув той ономастичний бум, що його зумовило піднесення ринкових економічних відносин, зміни у внутрішньополітичній ситуації в країні порівняно з сірими застійними часами, а також реформи щодо становлення приватного бізнесу, відсутність ідеологічного диктату і посилення ролі областей в Україні. Щороку ергонімія набирає обертів і високого ступеня актуальності, внаслідок чого активізується процес нашарування й урізноманітнення української лексики, що не завжди, як бачимо, корисно.

Розмаїття сучасної ергонімії та фірмонімії, звичайно, відрізняється від її стану за часів Радянського Союзу, позаяк тоді весь ряд однотипних об'єктів мав однакові найменування, позбавлені яскравої семантики і колоритності. У більшості це були шаблонні «сірі» назви, які майже виключно виконували номінативну функцію, не вирізняючи установи одну від одної: «Одяг», «Продтовари», «Книги», «Взуття», «Квіти», «Оптика», «Хліб» та інші. За принципом «подобається – не подобається» спробуємо простежити за внутрішнім

вибором людиною тих чи інших лексичних знань, граматичних моделей чи фраз. Специфічність такого вибору полягає в тому, що всі запропоновані власні назви можна розділити на позитивні та негативні. Звісно, принцип «подобається – не подобається» має багато хиб і недоліків, адже поняттєве навантаження слова стає символом, який несе у собі переважно індивідуалізуючу, рідше – описову функцію. Отже, опитані мною респонденти – люди, яких попросили оцінити записані фірмоніми. Початковою вимогою до респондентів було визначення власного ставлення до кожного окремого слова без конкретизації щодо специфіки підприємства, якості, обсягів та виду продукції, яку пропонують виробники чи власники магазинів або фірм. Виявилось, що понад 70% розглянутих назв отримали негативну оцінку. Та це, зрештою, й не дивно. Вразило те, що найменування, які несуть у собі певну комічність або дотепність, до вподоби лише декому з молоді (переважно студентам). Серед таких – назви на кшталт: «У тьоті Соні», «Знайка», «Шалун», «Музыкальная мышь», «Лапусик», «СтрумОК» тощо. Найбільш негативну реакцію викликали такі слова, як: «Кофе Хуаз», «Кофе Тайм», а також назви, які мають у собі імена людей, на зразок: «У Тані», «У Лизы», написані, до того ж, ще й московинською мовою або суржилом. Негативізм щодо інших назв крамниць було викликано перекладом із англійської у записі кириличними буквами, проте з урахуванням фонетичних особливостей московинської, а не української мови, як та ж «Крістіна».

Іншою виявилася ситуація, коли респондентам пропонували зазначити їхнє позитивне чи негативне ставлення (за принципом «подобається – не подобається»), беручи до уваги професійну скерованість організації та вид продукції, яку пропонують. Деколи назва фірми зовсім не відповідає тому, що від неї начебто очікували («Макбет» – ігрові автомати; «Марлена» – туристична агенція; «Олімп», «Valenssa» – салон краси; «Мілленіум» – перукарня і подібні). Єдиним критерієм, який формував негативне ставлення студентів до окремих фірмонімів, було незрозуміле та недоречне привласнення назв комерційно-виробничому підприємству без обґрунтованих і неясних для того причин.

Роблю ще один висновок: позитивне сприйняття фірмонімів зумовлюється збігом як рівня загальної громадянської свідомості і передбачуваності асоціативних відчуттів, так і чіткою відповідністю

між назвою тієї чи іншої установи та її професійною скерованістю. А як часто бачимо суржикові, тобто неправильно перекладені з московинської, назви спеціалізованих магазинів, фірм чи інших проєктів! Це і «Очкарик», і «Кльова рибалка», і «Смачнятина», що правильно буде сказати «риболовля», «смакота». Магазин «Оазис» має таку ж ваду, позаяк український варіант цього иноземного слова – «Оаза». Позитивно оцінені такі фірмоніми, основа яких респондентам не відома, але на ознаку якості цей факт істотно не впливає, адже саме слово асоціюється з позитивними переживаннями (щось приємне, хороше, ніжне, веселе, яскраве). Прикладів, даруйте, не наводжу, це назви ресторанів, барів, кав'ярень, а я намагаюся навіть критикою не рекламувати подібні заклади. Ті чи інші фірмоніми так часто повторюються, що складається враження, наче власники магазинів не мають аніякої творчості і фантазії, бо, немов колишні школярі, списують їх один в одного. А тим часом у межах адміністративно-територіальної одиниці законодавством заборонено реєструвати суб'єкти підприємницької діяльності з однаковими власними іменами. Цитую: «У разі реєстрації новостворених підприємств або організацій органам державної реєстрації необхідно переконатися в тому, що у даному регіоні не зареєстровано підприємства чи організації з такою ж назвою». Тож якщо підприємець хоче назвати свою фірму так, як це вже робив хтось до нього трохи раніше, він повинен отримати згоду останнього на таку назву, а крім того, до словесної частини назви додати ще якусь цифру, рідше – букву.

Не менш важлива і рекламна функція, роль якої з кожним роком незмірно росте. Багатослівна, переобтяжена специфічними термінами власна назва має малі перспективи щодо дальшого розвитку і рекламного потенціалу. Натомість лаконічні, влучні власні назви добре запам'ятовуються, легко читаються і відкладаються у підсвідомості покупця. Із розпадом Радянського Союзу питома вага ідеологічно забарвлених фірмонімів суттєво знизилася. В українській фірмонімії радянського періоду були досить поширеними ідеологічно значущі власні назви підприємств, які не характеризували, не оцінювали найменовану установу, а виступали лише своєрідними більшовицькими ідеологемами.

Сучасним українським фірмонімам притаманні 4 функції: диференційна, рекламна, характеристична та певною мірою, дуже рідко, ідеологічна.

На практиці будь-яке слово (онім, апелятив, словосполучення) може здобути статус українського фірмоніма; крім того, використання елементів, які лягають в основу окремого фірмоніма, поки що відбувається хаотичним шляхом. Справді, серед нижче наведеного переліку фірмонімів оригінального мало: «Марлена», «В гостях у Міші», «Жюль Верн», «У Луизи», «Лора» «Ешлі», «Клеопатра», «Саймонт Тей», «Самсон», «Вероніка», «Ирина», «Дейзі», «Гастрономчик»... Власних назв, базою яких є антропоніми, зокрема, імена героїв літературних творів, теж не бракує: «Ассоль», «Макбет», «Адам і Єва», «Капітан Немо», «Жюль Верн», «Клеопатра», «Мобі Дік». Кількість власних найменувань підприємств, записаних латинськими буквами, значно збільшується у разі пересування з периферійних частин Хмельницького до його центру. Найчастіше латинськографічними назвами прагнуть вказати на престижність і елітарність фірмових магазинів, що, до слова, не завжди відповідає подібним критеріям. Невже, думаю собі, не знайшлося в українській мові слова, яке б передавало сутність фірми «People-Net», записаної англійськими буквами?

Завдяки моді та досить своєрідним естетичним принципам сьогочасної мовної культури, які панують у середовищі підприємців, джерельну базу сучасної фірмонімії репрезентовано рекламною, транспортною, будівельною, спортивною, музичною, богемною лексикою, ботанічною номенклатурою. Серед рекламної лексики – приклади назв магазинів і фірм: «Ексклюзив», «Шанс», «Насолода», «Шарм», «Престиж»...

Найефективніші ж фірмоніми, які виконують рекламну функцію. Аби привернути увагу клієнтів, підприємець повинен чітко обдумати таке йменування своєї фірми, яке б забезпечило більший ступінь зацікавленості з боку покупця. Тож існування високої конкурентності і змушує бізнесмена вдаватися до кмітливих і непередбачуваних методів, які він використовує під час найменування комерційно-виробничої організації.

Посилення рекламної функції стало причиною широкого залучення до джерельної бази подільської і, зокрема, хмельницької фірмонімії слів-новотворів, які позначають реалії і явища практично з

усіх сфер людської діяльності. Необґрунтоване залучення чужомовної лексики до джерельної бази української фірмонімії не лише розмиває лексичні норми української літературної мови, а й веде до непорозумінь і парадоксів, а заодно і втрати нашою мовою національної своєрідності. Це вже стає національною проблемою. Тож є над чим замислитись.

Вважаю, мовний рівень будь-якої реклами об'єктивно відображає рівень наших знань або незнання української мови і ставлення до неї у суспільстві. А якщо бути точнішими, то це, передусім, знання власника фірми або ж його незнання державної мови. Тож хоч би скільки ми, журналісти і вчителі-словесники, привертали увагу суспільства до цього питання й виправляли неправильності (це, звісно, теж треба робити), але без піднесення одного й іншого ситуація з українськомовною рекламою навряд чи зміниться. Зарадити цьому може лише справжній державницький підхід до офіційної, державної, мови в усіх сферах її функціонування. А ще, звісно, – небайдужа позиція громадян, себто нас усіх. Водичка, як відомо, і камінь пробиває. Це я до того, що пригадала, як неодноразово звертала увагу працівників і власника ресторану «Меджибізький замок» у неправильному написанні згаданої назви. Довелося навіть обіцяти антирекламу. Подіяло! Щиро зраділа, коли нарешті у прикметникові замість хибного -жськ- побачила суфікс -зьк-, як того й вимагають правила чергування приголосних. Так, правильно – *меджибізький*. Щоправда, помилку було виправлено лише там, де легше було її виправити: неправильне замалювали фарбою. З іншого ж боку ресторану, там, де букви вироблені, масивні, – помилка залишилася. Звичайно, переробляти завжди важче і дорожче. А тому думати треба до того, а ще краще порадитися з компетентними людьми. Тож не проходьмо мимо того, що нам не подобається. Що б це не було: вада, вчинок чи слово.

При окресленні меж українського фірмонімного простору важливо пам'ятати про диференціацію українських і чужомовних фірмонімів. Мовного суржику ми ж бо наїлися вже донесхочу. І, звісно, при цьому дбати про мовну грамотність. Насамперед – свою, власну. А тим часом українська мова настільки багата, що не варто засмічувати її чужим непотребом. Пригадую, на початку 1990-их років у селищі Стара Синява з'явився магазинчик «Колорит». З-поміж інших, начебто модних, назв відрізнявся не лише гарною назвою, а й

тим, що принципово не торгував алкогольними й тютюновими виробами. Крамнички тієї вже давно нема, а назва досі пам'ятається. Інших же, навіть сучасних, не можу пригадати жодної.

Список використаних джерел та літератури:

1. Закон «Про рекламу», ст. 6, п. 1:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
2. Там само, ст. 10: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/270/96-%D0%B2%D1%80#Text>.
3. Інтернет, Вікісловник:
<https://uk.wiktionary.org/wiki/%D0%BC%D1%96%D0%BD%D1%96-%D0%BC%D0%B0%D1%80%D0%BA%D0%B5%D1%82>.

В. В. Стецюк,
*учитель української мови та літератури,
(м. Хмельницький)*

ОСНОВНІ ЕТАПИ ФОРМУВАННЯ І РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ МОВИ

Сучасна українська літературна мова склалася протягом багатьох століть. Вона виникла як окрема самостійна мова з властивими їй оригінальними й глибоко самостійними рисами тільки на певному ступені розвитку слов'янських народів.

Більшість гіпотез щодо прабатьківщини слов'ян локалізує їх цілком або частково на території сучасної України, а за географічні орієнтири беруть Дніпро, Дністер і Карпати [2].

Відомий історик М. Грушевський зазначав: «За поріг історичних часів для українського народу можна прийняти IV століття нової доби, коли ми маємо вже відомості, котрі можна прикласти спеціально для нього. До цього часу ми можемо говорити про нього, як про частину слов'янської групи племен...». Зрозуміло, що також формування мови збігається з початком формування народу [3].

Внаслідок міграційної взаємодії людності дулібського та інших племінних об'єднань сформувався етнос, котрий на початку IX століття створив державу Київську Русь. Чи існувала єдина давньоруська мова, чи населення Русі користувалося діалектами, а за мову писемну правила запозичена разом із християнськими книгами церковнослов'янська мова? На ці запитання немає єдиної відповіді [1].

Східнослов'янські племена (анти, венеди) в давнину проживали на території від Карпат до Балтійського моря. Об'єднавшись, вони утворили могутню східнослов'янську державу – Київську Русь – з єдиною мовою, так званою староруською мовою.

У XIV–XVI ст. поступово формуються три східнослов'янські народності з відповідними мовами: на півночі – мова російської народності, на півдні – української, на заході – білоруської [4].

Вчені визначають три шляхи утворення національних мов: через історичний розвиток з готового матеріалу (романо-германські

мови), через схрещування і змішування націй (англійська мова), через концентрацію діалектів (східнослов'янські мови).

На думку відомого лінгвіста А. Кримського, у своїй фонетичній системі, граматичній будові і словниковому складі ще в XI столітті сформувалась як окрема східнослов'янська мова – мова української нації, українська національна мова. Так само вважають авторитетні вчені Ф. Міклошич, А. Шляйхер, О. Бодянский, П. Житецький, О. Потебня та інші. На запитання: «Як говорили в Київській Русі?» – академік В. Ключевський відповідав: [2] «Так, як говорять малороси». Збирач фольклору М. Максимович писав: «Говір київських князів тотожний говоріві сучасного малоруського селянина Київщини».

Таким чином, – продовжує пояснювати мовознавець, – дослідити походження української мови – це означає з'ясувати послідовність, місце і час виникнення окремих українських діалектних рис, що поступово склали специфічну мовну систему.

«Поява будь-якої мови – це не подія, а тривалий процес, що відбувається протягом кількох століть. Оскільки мова є невід'ємною ознакою етносу, вона формується разом з відповідним етносом. Встановлення науковими методами віку етносу, як і будь-якого суспільно-історичного явища (держави, міста, культурно-історичного регіону тощо) передбачає необхідність довести неперервність його життя від припущуваного часу його виникнення. Саме завдяки неперервності етнокультурного розвитку зберігається генетичний зв'язок між окремими фазами розвитку культури та мови даного етносу протягом усього його життя», – говорить дослідник [4].

Цікавим і невирішеним питанням є встановлення часу виникнення української мови. В українських підручниках, довідкових та інших виданнях можна прочитати майже офіційну тезу, що в чотирнадцятому столітті, після падіння Київської Русі, сформувалися три східнослов'янські народності, а отже відповідно і три мови. А до чотирнадцятого століття ці народи нібито користувалися староруською мовою. Але, розглядаючи фольклор, ми говоримо, що багатюща обрядова поезія (щедрівки, веснянки, купальські пісні) виникла ще в дохристиянські «язичеські» часи, ще до виникнення Київської Русі. Прочитайте зразки обрядової поезії, і ви переконаєтесь, що вона створена чистісінькою українською мовою. А

коли так, то й мова наших пращурів-язичників за тих давніх часів була українська, звичайно, чимось відмінна від сучасної.

Тому, визнаючи слухність і справедливість класичного твердження про Київську Русь як колыску трьох братніх народів – російського, українського та білоруського, слід мати на увазі той незаперечний факт, що жодне з цих трьох немовлят «ніколи не качалося по всій колысці, а кожне мало в ній чітко відведене історією своє місце», а отже, мало свою мову, відмінну від двох інших певними діалектними особливостями.

Отож, українська мова не творилася ні в XIV, ні в XV, ні в XVI, ні у XVII століттях, бо вона і її діалекти вже були створені протягом багатьох попередніх століть. Вона тільки де в чому змінювалась, розвивалась і вдосконалювалась. Вирішальним чинником згуртування українських племен в українську народність було створення першої Української держави з центром у Києві [2].

Нормальному розвитку української літературної мови довгий час перешкождали утиски й заборони російського царизму. Негативно позначилося на її розвитку також роз'єднання українських земель між різними державами. Аж до Великої Жовтневої соціалістичної революції, наприклад, українська мова не мала навіть єдиного правопису. Між орфографією, вживаною в східній і західній частині України, існували значні розбіжності. Та, незважаючи на всі перешкоди, українська мова жила в устах народу, в піснях і думах, оповіданнях і казках, передавалась від покоління до покоління.

З кінця XVIII і першої половини XIX століття загальнонародні норми нової української літературної мови починають закріплюватися в літературі.

У 1989 р. в Україні було прийнято Закон про мови, в якому зазначалося, що українська мова є одним з вирішальних чинників національної самобутності українського народу. У статті 2 Закону наголошується, що відповідно до Конституції України державною мовою є українська [3].

Україна гарантує своїм громадянам національно-культурні та мовні права, виходячи з того, що тільки вільний розвиток і рівноправність національних мов, висока мовна культура є основою духовного взаєморозуміння та культурного взаємозбагачення.

У законі наголошується на необхідності виховувати у громадян, незалежно від їхньої національної приналежності, розуміння соціального призначення української мови як державної в Україні. Разом з тим, вибір мови міжособового спілкування громадян України є невід'ємним правом самих громадян. Стаття 25 Закону про мови гарантує кожній дитині право виховання й одержання освіти національною мовою.

16 липня 1990 р. Верховною Радою УРСР було прийнято Декларацію про державний суверенітет України. У Декларації зазначається, що Україна «забезпечує національно-культурне відродження українського народу, його історичної свідомості і традицій, національно-етнографічних особливостей, функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя». (Декларація про державний суверенітет України // Рад. Україна. 1990. 17 лип.) З 24 серпня 1991 р. українська мова стає державною мовою незалежної України [4].

Отже, мова належить до національного скарбу, який потрібно дбайливо оберігати, розвивати, вдосконалювати. Адже «перед словом усі рівні, як перед світом: перед небом, землею, сонцем... І мова на кожен народ одна, яка всіх урівнює, яка не знає і не визначає жодної соціальної диференціації, жодного ідеологічного поділу. Мова є справді п'ятою ефірною стихією світу. Проте у кожного сущого на землі свій голос, свій тембр, своє інтонаційне забарвлення.

Тарас Шевченко був переконаний, що поки жива мова в устах народу, доти живий і народ, що нема насильства більш нестерпного, як те, яке прагне відняти народу спадщину, створену численними поколіннями його предків.

Нашому поколінню випало складне, але почесне завдання – відродження української мови, держави, нації. І виконати його – наш громадянський обов'язок.

Список використаних джерел та літератури:

1. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://eschool.dn.ua/mod/book/view.php?id=203149&chapterid=50095>.
2. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://sites.google.com/site/iukraian/formuvanna-ukraienskoie-nacionalnoie-movi>.

3. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://text.ru/rd/aHR0cHM6Ly91a3JsaXQubmV0L2FydGljbGUvMTAyMi5odG1s>.

4. [Електронний ресурс]. Режим доступу:
<https://text.ru/rd/aHR0cHM6Ly9zaXRlcy5nb29nbGUuY29tL3NpdGUvaXVrcmFpYW4vZm9ybXV2YW5uYS11a3JhaWVuc2tvaWUtbmFjaW9uYWxub2llLW1vdmk%3D>.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Білий Леонід Григорович – директор Хмельницького інституту МАУП; кандидат педагогічних наук, доцент (м. Хмельницький).

Адамський Віктор Романович – кандидат історичних наук, доцент; доцент кафедри суспільних дисциплін Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії (м. Хмельницький).

Байдич Володимир Григорович – кандидат історичних наук; (м. Хмельницький).

Бакун Тетяна – здобувачка 1 курсу групи МД-1 ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ» (м. Хмельницький).

Берегова Наталія Петрівна – кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету (м. Хмельницький).

Дацюк Олександр Анатолійович – кандидат богослов'я; протоієрей; завідувач кафедри українського православ'я і теології Хмельницького інституту МАУП (м. Хмельницький).

Дика Любов Леонтіївна – кандидат філологічних наук, доцент; доцент кафедри правових та інформаційних технологій Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна» (м. Хмельницький).

Джигун Людмила Миколаївна – кандидат педагогічних наук, доцент; доцент кафедри психології та педагогіки Хмельницького національного університету (м. Хмельницький).

Діхтяренко Зоя Михайлівна – докторантка лабораторії фізичного розвитку та здорового способу життя Інституту проблем виховання НАПН України (м. Київ).

Комарова Оксана Віталіївна – викладач української мови та літератури ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ»; викладач вищої категорії (м. Хмельницький).

Кравчук Людмила Дмитрівна – вчитель-методист української мови та літератури Красилівського НВК «Гімназія та ЗОШ І ст.» (м. Красилів).

Нетеча Єлизавета – здобувачка вищої освіти 3 курсу факультету іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Никитюк Світлана Іванівна – старший викладач англійської мови, факультет іноземної філології Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка (м. Кам'янець-Подільський).

Олійник Валентина Василівна – кандидат педагогічних наук, доцент; завідувач кафедри психології Хмельницького інституту МАУП; викладач української мови та літератури, викладач-методист (м. Хмельницький).

Осяк Світлана – аспірантка Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка; викладач української мови та літератури ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ»; викладач вищої категорії (м. Хмельницький).

Полякова Світлана Володимирівна – викладач ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ» (м. Хмельницький).

Поморова Наталія Анатоліївна – викладач української мови та літератури ВСП «Хмельницький торговельно-економічний фаховий коледж КНТЕУ»; викладач вищої категорії, викладач-методист (м. Хмельницький).

Сердуніч Любов Андріївна – членкиня Національної спілки краєзнавців України, НСПУ, НСЖУ, Асоціації дослідників голодоморів в Україні, член Всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Шевченка (сmt Стара Синява, Хмельниччина)

Стецюк Вікторія Вікторівна – учитель української мови та літератури Хмельницького ліцею № 15 ім. О. Співачука; учитель вищої категорії (м. Хмельницький).

Устенко Валентина Іванівна – викладач вищої категорії, викладач-методист суспільних дисциплін Уманського гуманітарно-педагогічного коледжу імені Т. Г. Шевченка (м. Умань).

МОЛИТВА ЗА УКРАЇНУ

Україно, молюся за Тебе,
Як за матір духовну святу,
За блакить твого вічного неба
І за ниву твою золоту.

Україно, молюся за славу,
За твою непокору століть,
За столицю твою Златоглаву,
Що по груди в каштанах стоїть.

Україно, молюся за мову,
За Божественну мову твою,
І за вроду, твою калинову,
Від якої добрішим стаю.

Україно, молюся за пам'ять
Убієнних за волю синів
І за тих, що у душах запалють
Пломінь правди, щоб край заяснів.

Україно, лише в милосерді
Час єднання синів настає.
То нічого, що ми не безсмертні,
За безсмертя молюся твоє.

Отче наш,
У Твоїм часоплині
Все минає –
Ридай не ридай.
Прости, Боже, гріхи Україні
І надалі грішити не дай.

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

Українська мова і нація

Збірник наукових праць

Випуск 14

З 112 Українська мова і нація : зб. наук. пр. / гол. ред. Л. Г. Білий.
Хмельницький : Вид-во Хмельниц. ін-ту МАУП, 2021. Вип. 14. 146 с.

За достовірність фактів, назв, посилань на літературні джерела, академічну доброчесність відповідальність несуть автори. Редколегія не завжди поділяє їхні погляди.

Приватне акціонерне товариство “Вищий навчальний заклад
“Міжрегіональна Академія управління персоналом”
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру суб’єктів
видавничої справи ДК №3262 від 26.08.2008 р.

Хмельницький інститут
імені Блаженнішого Володимира, Митрополита Київського і всієї України
29015, м. Хмельницький, Проспект Миру, 101А
Тел.: +38(0382) 63-03-05
Ел. адреса: himaup@ukr.net
www.maup.km.ua

Здано в набір 20 грудня 2021 р. Підписано до друку 15 грудня 2021 р.
Формат 60х84 1/16. Гарн. Times. Ум. друк. арк. 2,4.
Друк офсетний. Папір офсетний. Тираж 200 прим.

*"Мова - це наша національна ознака,
в мові - наша культура,
сутність нашої свідомості"*
(Іван Огієнко)

Хмельницький інститут
Міжрегіональної Академії управління персоналом
e-mail: himaup@ukr.net, офіційний сайт: www.maup.km.ua